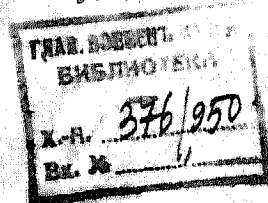

ОТОНЪ БАРЕБАРЪ
ЗАПАСЕНЪ КАПИТАНЪ

МОИТЪ СПОМЕНИ ОТЪ ВОЙНИТЪ

1912 — 1918

ПРЕМИЯ НА в. „НАРОДНА ОТБРАНА“

СОФИЯ
Печатница на Армейския военно-издателски фондъ
1923

Съдържание

	Стр.
1. Мобилизация и съсредоточаване	1
2. Обявяване войната и минаване границата	5
3. Боятъ при Гечкенлий—Селиолу на 9.X. 1912 г.	8
4. Следъ първия бой	16
5. Къмъ Люле-Бургасъ	18
6. Боеветъ при Люле-Бургасъ на 16, 17 и 18 X.	19
7. Следъ боеветъ при Люле-Бургасъ	27
8. Къмъ Чаталджа	29
9. Чаталджанскитъ боеве	31
10. Холерата	38
11. Примирие	41
12. Въ Силиврия	43
13. Прекъсване на примирието и „новия планъ“	52
14. Зимата	56
15. На позиция	59
16. Втората война съ турцитъ	60
17. Боятъ при Елбасанъ	62
18. Въ Чаталджа	64
19. Къмъ родний край	73
20. Предъ съюзнишката война	80
21. Войната съ сърбитъ	81
22. Къмъ гръцкия фронтъ	83
23. Боятъ съ гърцитъ на 14.VII 1913 г.	88
24. Отстъпление	92
25. Третото примирие	93
26. Миръ	94

1. Мобилизация и съсредоточаване.

Редъ години преди годината 1912 вече се чувствувахе, че България стои предъ война съ Турция. Въ училищата при разни случаи, въ вестниците и списанията, както и въ казармите при повикване запасните на обучение и маневри, личеше си отъ речитъ на ръководните лица, че България се готви за неминуема и близка война.

На 17 септември 1912 г.¹⁾ се обяви общата мобилизация. Азъ, като запасенъ подпоручикъ, имахъ мобилизационно назначение младши офицеръ въ 6-и пех. Търновски полкъ, където презъ 1907 г. прослужихъ 2 и половина месеца като подфицеръ-школникъ, а презъ 1910 г. прекарахъ двумесечното обучение като запасенъ подпоручикъ. Още същия денъ се облѣкохъ въ военна форма и се представихъ на ротния си командиръ капитанъ Б.²⁾, дружинния командиръ подполковникъ Мурджевъ и полковия командиръ полковникъ Бърневъ. Въ казармения дворъ на полка вече кипеше живота. Запасни офицери и войници идеха на групи; всѣкой търсеше ротата си; всички бързаха да бждатъ по мѣстата си. Нашата 15-а рота се мобилизира въ току що построеното основно училище „Тодоръ Минковъ“ на ул. Царъ Борисъ. Съ мене въ ротата беше като младши офицеръ и запасния подпоручикъ Желѣзковъ, софийски жболекаръ. Мобилизацията вървеше бързо. Всички началствующи лица, действующи изапасни офицери и подофицери работеха трѣскаво, за да може всичко да бжде чась по-скоро готово за походъ. Обаче голѣмъ брой запасни войници, които имаха съобщения отъ общинитъ си за своето мобилизационно назначение не знаяха въ коя рота се числятъ, защото това не бе имъ отбелезано въ съобщенията, а отъ това се създаде голѣма бъркотия. За всѣки войникъ трѣбваше да се претърсватъ множество книжа; командира на полка и подполковникъ Пошевъ, както и адютанта на полка капитанъ Берберовъ цѣли дни престояваха въ казармения дворъ и отъ сутринъ до вечеръ търсеха на всѣкиго отъ тия войници ротата. Имаше много войници, които безъ да получатъ нѣкакво мобилизационно съобщение се явиха въ полка, защото нѣкога сж служили въ него. Такива войници вече зачислени по-рано въ други полкове, защото гѣхните

¹⁾ Всички дати сж по стария стиль.

²⁾ Чиноветъ на споменатитъ офицери сж тия, които сж имали тогава.

общини били придадени къмъ други полкови окръжия, като напримѣръ 22-о и 26-о полково окръжия, но никой на време не имъ е съобщилъ това и тѣ сега трѣбваше да ходятъ отъ градъ на градъ, за да си търсятъ назначенното. На осмия денъ отъ обявяването на мобилизацията полкътъ беше вече готовъ и даже почнахме да произвеждаме малки учения на близкитѣ до училището поляни. Облекло имаше за всички, сжщо и снаряжение, но половината отъ хората бѣха безъ платница — тази важна частъ отъ войнишкото стѣкмяване въ време на война. Още първия денъ на мобилизацията при мене се яви С, артистъ отъ народния театръ; той беше още въ цивилно облекло и ми каза, че е взоденъ подофицеръ въ моя взводъ. Това ме много зарадва, но ме и много зачуди, че такъвъ виденъ артистъ е зачисленъ въ строя. Но, помислихъ си, ще прекараме добре, щомъ като за най-близъкъ помощникъ ще имамъ такъвъ интелигентенъ подофицеръ. Той скоро се запозна съ всички войници и тѣ го обикнаха, заради неговото другарско отнасяне спрѣмо тѣхъ. Офицеритѣ отъ дружината во главе дружинния командиръ се отнасяха винаги съ внимание къмъ него и макаръ, че беше само старши подофицеръ, той винаги бѣше въ компанията на офицеритѣ отъ дружината. Заради голѣмата му интелигентностъ и забележителна духовитостъ, той бѣше спечелилъ доброто настроение на всички офицери. Наричахме го Савата.

Докато траеше мобилизацията, всѣки денъ се изтегляха войници отъ строя; било като техници, било като хлѣбари за градскитѣ фурни или съ други назначенния излизаха отъ ротивъ войници по 1, по 2, а това влияеше върху настроението на останалитѣ войници. Случваше се отдѣляне отъ строя и на офицери. Така напр. презъ време на съсредоточаването ни, когато бѣхме въ селото Паша-кой бѣше изваденъ отъ строя и изпратенъ въ 2-а дивизионна областъ, т. е. въ тила запасния подпоручикъ С. Тѣзи изваждания на офицери отъ строя мнозина си ги обясняваха съ протекционизъмъ въ тила, а това дразнеше тия, които оставаха въ строя и повдигахше редъ критики, упреци и негодувания.

Едно проявление на високъ духъ презъ време на мобилизацията бѣше появяване на доброволци. Обаче нѣкои младежи използуваха и доброволчеството. Така напр. нѣкои младежи отъ 36-и наборъ, който наборъ подлежеше на повикване чакъ презъ ноемврий, побързаха и постѣпиха „доброволци“ още презъ мобилизацията, т. е. презъ септемврий, та изпревариха набора си и се настаняха нѣкои въ гвардейския коненъ полкъ, други като санитарии или на други тилови служби. Между тия „доброволци“ имаше синове на нѣкои видни Софийски семейства.

Друго явление, което правеше лошо впечатление на войницитѣ и на запаснитѣ офицери бѣше оставянето на вой-

ници-ординарци при семействата на действующитѣ офицери, които офицери заминаваха съ частитѣ си. Съ какво се оправдаваха такива разпоредби? Когато цѣлия народъ правеше върховни усилия и даваше мило и драго за успеха на войната, сѣмействата на действующитѣ офицери можеха да направятъ тая жертва и да не лишаватъ армията отъ борци и главно да не ставатъ съ това причина да се подкопава още въ началото на войната духътъ на войниците. Впрочемъ тукъ не сѣмействата бѣха виновни, а онзи висшъ началникъ, който разпореди това да стане.

На 25. IX. по пладне полкътъ се построи за напжтственъ молебенъ на поляната западно отъ пех. казарми — между казармитѣ и Александровската болница. Полкътъ броеше 4 дружини отъ по 4 роти всѣка и по 250 строеви войници въ всѣка рота; още имаше 1 картечна рота съ 4 картечници, 1 телефонна и 1 музикантска команда; полкътъ представляваше грамадна маса отъ около 5,000 строеви войници и офицери и всѣкой се чувствуваше нѣкакъ си сигуренъ, че тамъ гдето полка удари, тамъ сигурно ще има успехъ. Презъ време на молебена една стара жена съ черна забрадка на главата си, може би майка на нѣкой войникъ, се доближи до стоящия предъ голѣмата група офицери командиръ на полка, цѣлуна го по челото, благослови го и му подаде една китка цвѣте. Явно бѣше, че и командира не познаваше тази жена, но подъ влиянието на момента прие благословията и китката цвѣтя. Тази тѣй проста и нѣма сцена трогна стоящитѣ наблизю офицери и въ очитѣ на нѣкои заблѣзяха сълзи. Презъ време на молебена пѣ импровизирания хоръ отъ офицери и войници Следъ молебена командира поздравя полка съ предстоящия походъ, а полковия свещеникъ Чешмеджиевъ поръси войниците.

При поздравления командира на полка, както и по-старшитѣ началници всѣкога поздравляваха войниците съ възгласа „здравѣйте Търновци“. Това ми звучеше винаги странно, защото нито между войниците, нито между офицеритѣ нѣмаше нито единъ „търновецъ“. Колко по-подходящо за този полкъ би било да бѣше нареченъ напримеръ „Витошки полкъ“, защото всичкитѣ му войници и почти всичкитѣ му офицери бѣха отъ околнитѣ Софийски села и отъ София, т. е. отъ мѣста разположени въ политѣ на Витоша.

По дружинно тръгнахме къмъ военната рампа, отъ кждето нашата (4-а) дружина потегли чакъ вечерята къмъ 9 и половина часа съ трена за южна България.

Изобщо взето настроението на войниците бѣше добро; отъ казармитѣ до гарата тѣ постоянно викаха ура — тѣ върваха въ побѣдата. Присъствието въ строя на голѣма часть интелигентни младежи, било запасни подпоручици, било запасни войници импонираше на другитѣ войници, грамадната

часть от които бѣха селяни. Това обстоятелство поддържаше духътъ у масата войници, защото тѣ виждаха, че и богатия и учения сж готови да се жертвуватъ заедно съ тѣхъ и да търпятъ всички лишения и незгоди ведно съ тѣхъ. На военната рампа докато чакахме редъ за товарене полковата музика засвири, а войниците заиграха хора; направиха се и нѣколко фотографически снимки на войници и офицери. Най-послѣ къмъ 6 часа следъ пладне почна да се товари и нашата дружина. Въ офицерския вагонъ — единствения пѣтнишки вагонъ въ трена, защото останалитѣ бѣха товарни вагони — бѣхме всички офицери отъ дружината и Савата. Войницитѣ настанихме по около 50 въ всѣки товаренъ вагонъ. Къмъ 9 и половина часа вечерята нашиятъ тренъ потегли отъ Софийската военна рампа. Никой отъ насъ не знаеше за кжде пѣтуваме; знаеше се отъ всички ни само това, че отиваме къмъ турската граница. Още въ София ни се каза, че ще слеземъ въ Търново-Сейменъ и затова всички офицери се бѣхме снабдили съ топографически карти отъ околноститѣ на Свиленъ градъ и Одринъ. Като минахме Ихтиманъ, дружинния командиръ отвори дадения му въ София запечатанъ пликъ и чакъ тогава узнахме, че ще слеземъ въ Ямболъ. Пѣтуването ни до Ямболъ мина благополучно. Въ Ямболъ пристигнахме кжсно вечерята на 26. IX. и безъ да чакаме да ни разквартируватъ изпратенитѣ напредъ наши квартиери, сами настанихме войницитѣ, кждето намерихме въ тъмнината свободни кжщи и дворове. Тукъ презъ нощъта трѣбваше да търсимъ изъ багажитѣ си карти, но вече за района, кждето щеше да оперира нашата дивизия — зоната между Лозенградъ и Одринъ.

Сутринтъ на 27. IX. полка 6 ше построенъ на юго-источния край на града и отъ тукъ трѣгнахме къмъ селото Бей-Кйой, кждето на 27. ношувахме и на следния день 28. извършихме походътъ до село Паша-кйой, гдето се спрѣхме за нѣколко дена. Тукъ войницитѣ си починаха отъ походитѣ, следъ което по-ротно се почнаха и малки тактически учения. Устрои се офицерски столъ и се почна едно по-голѣмо опознаване и сближение между офицеритѣ отъ дружината. За забележаване бѣше, че мнозина отъ офицеритѣ особено отъ по-младитѣ, не вѣрваха въ възможността на предстоящата война и си мислеха, че Турция щомъ констатира нашето съсредоточаване и готовность за нападение, ще отстѣпи и спорнитѣ въпроси ще се разрешатъ по дипломатиченъ пѣтъ!... Но единъ день: на 1 октомврий бѣше — всички офицери отъ бригадата — защото тука въ Паша-кйой квартирувахме двата полка: 1. пѣхотенъ Софийски и 6. пѣхотенъ Търновски, — бѣхме събрани, по заповѣдъ, предъ училищното здание на беседа. Беседата се държа отъ началникъ щаба на бригадата майоръ Дранговъ. Този офицеръ имаше голѣмъ ораторски даръ, беше

познатъ между офицеритѣ като много добъръ генералъ-щабанъ офицеръ, писателъ и голѣмъ ентузиастъ. Темата му беше върху предстоящата ни задача, върху необходимостта непременно да спечелимъ войната, непременно първитѣ боеве да сж наша решителна побѣда. Той говореше съ жаръ, вдъхновенъ отъ идеята да види освободено отечеството си Македония, горещо вѣрващъ въ правотата на нашето дѣло и въ несъмнения нашъ успѣхъ. Още съ първитѣ си нѣколко думи, той прикова вниманието на всички ни и като че сега за пръвъ пътъ всички се опознахме и разбрахме. Беседата се свърши съ громко ура отъ всички ни. На разотиване моятъ близъкъ другаръ запасенъ подпоручикъ Азмановъ, народенъ учителъ, се приближи до мене и съ съвсемъ искренъ тонъ ми каза: „абе Дранговъ приказва, като че ли наистина сме тръгнали на война“. — „Ами на кжде сме тръгнали“, го запитахъ. — „А, като си изядемъ сарделитѣ ще се върнемъ; ще видишъ“, — ми отговори Азмановъ. Следъ речъта на Дрангова мнозина офицери почнаха по-сериозно да разглеждатъ въпроса за войната. Изказваха се разни предложения за възможнитѣ операции. Най-оригиналния, обаче, проектъ за войната беше този на Савата. Савата казваше, че ще е най-добре да се укрепиме на границата и да чакаме турцитѣ да дойдатъ. — „Ами нали ще трѣбва да навлеземъ и освободимъ Македония“ — му възразявахме. Тогавъ той млъкваше, навеждаше на криво глава или почваше да пѣе нещо изъ любимата му опера „Паяцъ“.

2. Обявяване на войната и минаване на границата.

На 2. X. Полкътъ се премѣсти въ селото Малък-Боялъкъ, на около 15 клм отъ границата, кждето почнахме да правимъ окопи по височинитѣ южно отъ селото, но следъ два дена, т. е. на 5. X. се объяви войната. Тукъ въ селото Малък-Боялъкъ, Савата, азъ и подпоручикъ Дятчинъ, който смѣни въ ротата ни подпоручика Желязковъ, когото пъкъ назначиха дружиненъ адютантъ, се бѣхме настанили въ една малка стая, а ротния командиръ капитанъ Б. квартируваше въ една близка кжща. На 5. X. къмъ 8½ часа преди пладне, тъкмо когато очаквахъ заповѣдь отъ ротния командиръ да построя ротата за работа по укрепяването, дойде единъ войникъ и ми доложи, че ротния командиръ заповѣда ротата да се приготи за походъ, понеже войната е обявена. Савата както стоеше на пруста, остана на мѣстото си замисленъ и почна да преглъща; следъ малко почна да разпитва войника, който донесе заповѣдта: „ама кой ти каза, че войната е обявена?“, „какъ ти каза ротния?“ и други въпроси все отъ този родъ, докато почнахме да му се смѣемъ, а той заклати глава и почва да се опасва.

Сутринта към 10 часа полка сестрои на южния край на селото и тука се отслужи молебенъ, следъ който командирътъ на полка държа кратка речъ; той нѣмаше ораторски дарби, но съ своята масивна фигура и познатата му строгостъ, внушаваше у всички довѣрие. Той напомни целта на войната и дългътъ на всѣкиго. Следъ това свещеникъ Чешмеджиевъ държа прочувствена речъ; съ този свещеникъ полка изкара цѣлата война; съ искренността, която вливаше въ всѣка своя речъ къмъ войницитѣ, и съ достъпния си за тѣхъ языкъ, той влияеше благотворно върху настроението имъ — тѣ го слушаха съ уважение. Тукъ имавъ случай да видя пакъ запасния подпоручикъ Азмановъ и да го попитамъ да ли си е изялъ сарделитѣ... Следъ молебена тръгнахме за границата. Нашата 4. дружина бѣше въ главнитѣ сили на авангарда, а полка въ главнитѣ сили на бригадата. Сжщиятъ день следъ обѣдъ бѣхме вече на самата граница, въ с. Оджа-кѣйой. Тамъ 1. дружина беше вече почнала бой съ пограничнитѣ постове и бѣше вече превзела постъ № 14, къмъ който трѣбваше да се насочимъ и ние. По-погрешка въ гористата тукъ мѣстность полка взе направление къмъ постъ № 15 и като измина около 2 километра въ погрешната посока, трѣбваше да се върне назадъ и чакъ тогава се насочихме къмъ постъ № 14. До вечерта всички постове бѣха вече въ наши рѣце и ний нощувахме на самата гранична линия въ пълна бойна готовность съ турнати ножове. Презъ нощта почувствахме голѣмъ студъ, та и неможахме да спимъ.

Сутринта на 6. X. минахме границата и настѣпихме въ Турция¹⁾, като се насочихме къмъ селото Вайсалъ. Нашата 4 дружина беше бойна часть на полка; ний настѣпвахме въ боенъ редъ, като ротитѣ се движеха по взводно, както подъ артилерийски огънь, макаръ такъвъ отъ никаде още да не идеше. Селото Вайсалъ бѣше напустнато отъ турцитѣ, които бѣха подпалили нѣколко кѣщи; тука бѣше останала само часть отъ българското население. Тука полка спрѣ, защото въ дѣсно се зачуха пушечни истрели и трѣбваше да се уясни какво става. За тѣзи цѣль въ казаната посока се изпратиха 1. и 2. дружина отъ полка подъ командата на подполковникъ Пошевъ. Следъ два часа стоене оказа се, че нищо сериозно нѣмало, че части отъ съседната намъ 10. дивизия водятъ престрелка съ слаби отстъпвающи турски части, вѣроятно граничнитѣ постове, които сега се събирали на вътре въ страната. До като чакахме, ние си починахме. Въ това време при нашата рота дойде единъ войникъ отъ 1. пех. полкъ; азъ го познахъ — това беше артиста отъ народния театъръ Ган-

¹⁾ До обѣдъ сжщия деиъ цѣлата дивизия стояща се отъ двѣ бригади, т. е. отъ 4 пѣхотни полка 1, 6, 37 и 38 и 4 артил. полкъ мина границата,

Чевъ. Като приятелъ на Савата той дойде, за да се видятъ. Запознахме се. Ганчевъ държеше въ ржка пушката си и като се обърна къмъ Савата, казаше: „абе, турналь съмъ въ пушката 5 патрона и сега не мога да ги извадя“. Дзъ му взехъ пушката, извадихъ патронитъ и му ги подадохъ. Ганчевъ беше бодъръ и веселъ; той беше санитаръ въ една отъ ротитъ на 1. пѣх. полкъ. Завързахме разговоръ върху дневнитъ събития и Ганчевъ каза: „абе, ако цѣлата война върви все така, то тя ще е една приятна екскурзия“. Въ това време при насъ дойде една жена и почна да ни разказва какъ преди година турцитъ ѝ взели кѣщата. Ганчевъ се обърна къмъ нея и ѝ каза: „бабо иди сега предъ най-хубавата турска кѣща и който те пита кажи, че е твоя, никой нѣма да те закача!“

Турцитъ бѣха отстѣпили бързо и изглеждаше, да сѣ били въ малки пехотни и конни части. Тука нашата 5-а рота залови нѣколко оседлани кавалерийски коне.

Къмъ 4 часа следъ пладне продължихме настѣплението си къмъ турското село Омеръ-обазъ, въ което горѣха нѣколко кѣщи, подпалени отъ бѣгащитъ турци. Маршътъ къмъ това село бѣше крайно мъчителенъ, защото се извърши презъ цѣлата нощъ на 6 срещу 7 октомври по единъ тѣсенъ и стрѣменъ пѣтъ, въ гориста мѣстность. Този походъ трѣбваше особено да се отбележи — може би като единственъ въ историята на войнитъ, които България води. Въ нашата колоната, освенъ двата пехотни полка отъ бригадата ни, движеха се и две артилерийски отдѣления. Колоната често спираше, когато е трѣбвало орждията да се бутатъ, а нашата дружина се случи на опашката на колоната. Следъ всѣки 8—10 крачки спирахме се 1—2 минути, а понеже предишната нощъ поради студа почти никой не бѣше спалъ, то всички сега почнаха да дрематъ вървейки, а неравномерното движение още повече уморяваше хората. Сутринята на 7. X въ 6½ часа пристигнахме въ с. Омеръ-обазъ; излезе, че за цѣлата нощъ, т. е. за цѣли 13 часа бѣхме изминали всичко около 5 километра. Тукъ край селото се настанихме на бивакъ. Савата отсетне често ми казваше, че презъ тѣзи нощъ презъ време на движението той е не само спалъ, но дори и сънувалъ. . . . И тукъ не можахме да застигнемъ турцитъ. Къмъ обѣдъ продължихме маршътъ си въ посока на селото Чешмекъйой. Дъжджтъ, който цѣла нощъ ту спираше, ту отново почваше да вали, сега попрестана. Надвечеръ пристигнахме въ с. Чешме-кѣйой и се рзположихме на бивакъ въ горичката западно отъ отъ селото. Деньтъ 8. X прекарахме тукъ пакъ безъ да можемъ да видимъ турчинъ. Войниците почнаха да се шегуватъ; чудно имъ бѣше, че четири дѣна вече отъ обявяването на войната, постоянно вървятъ, а противника немогатъ още да стигнатъ. Тукъ на този бивакъ войниците си поотпочинаха. На сѣщия бивакъ бѣше се настанилъ

близо до насъ щаба на дивизията. Палатката на началника на дивизията бѣше много близо задъ четвъртия взводъ отъ ротата ни. Вечертъта на 8.Х. нѣкои войници отъ взвода за нѣщо заспорили, а между тѣхъ и ротния бръснарь — единъ добъръ момъкъ, бръснарь отъ София. Пратилъ началника на дивизията нѣкой ординарецъ да имъ обади да млъкнатъ и тѣ ужъ млъкнали. Следъ малко обаче войницитѣ пакъ почнали да говорятъ на високо, а между тѣхъ най-сгорещения билъ бръснаря. Началника на дивизията вече неизтърпѣлъ, излиза отъ палатката съ обичния си камшикъ въ ржка и — право при бръснаря. Още съ първитѣ думи заповѣда му да легне на земята и самъ съ камшика си му наложи нѣколко удари за общо удивление на всички, които гледаха наоколо.

3. Боятъ при Гечкенлий — Селиолу на 9.Х.

На 9. Х. къмъ 6 часа сутринъта продължихме походно-настъпателния маршъ въ посока на селото Татарларе. Отначало нашата 4-а дружина беше прикритие на артилерията, до когато стигнахме селото Селименъ-Талишманъ, понеже артилерията до това село се движеше по другъ пжтъ, а не по пжта на пехотата.

Тука полка спрѣ за малка почивка. Насѣдали покрай пжта забелезахме, че една бабичка ни наблюдава. Бабичката носеше една торбичка на гърба си; тя идеше, като че ли отъ къмъ селото Селименъ-Талишменъ и отиваше къмъ Таталаре. Савата я заприказа.

— Добъръ день бабо, — обърна се къмъ нея Савата.

— Добъръ день синко, добъръ день — отвърна бабата съ гласъ, въ който се четеше умора и отчаяние.

— Отъ кое си село, бабо, — продължи Савата.

— Отъ Татарларе съмъ синко, отъ Татарларе.

— Е, сега вашето село е свободно; нѣма го вече турчина, продължи Савата.

— Ехъ синко, и русина го бѣше изгонилъ, а турчина пакъ се върна . . . И като поклати съ глава, бабичката продължи: и сега турчина пакъ ще се върне, синко . . .

Тия последнитѣ думи изказани отъ тая престарела българка паднаха като гръмъ отъ ясно небе.

Ние се спогледахме. Савата въ първия моментъ нищо не можа да каже; следъ малко всички почнахме да се смѣемъ и да утѣшавае бабичката, но тя вече не ни слушаше, а съ бавни, но равномерни стѣпки си продължи пжта за селото. Въ това време се подаде командата „ходомъ“, ние всички настанахме, войницитѣ се подредиха и колоната тръгна. Савата дълго време не можеше да забрави горната случка съ бабичката и щомъ ни се случваше и най-

малкия неуспехъ или когато научавахме нѣкое лошо известие, Савата ни казваше: „помните ли какво каза оная бабичка при Татарларе?“

Тука при село Татарларе влѣзохме въ общата колона на бригадата. Къмъ обѣдъ бѣхме вече на висотитѣ източно отъ селото и почнахме да се спущаме по пѣтя, които водеше за село Еджалия. Къмъ два часа следъ пладне бѣхме вече въ полето, когато зачухме въ лѣво отъ насъ, въ посоката на селата Селиолу и Гечкенлия орждейна стрелба. Отпослѣ узнахме, че 8 и 31 пехотни полкове сж влѣзли въ бой съ турцитѣ на линията Лозенградъ Селиолу близо до последното село, а заедно съ тѣхъ и лѣвото странично прикритие на нашата бригада, състояще се отъ три дружини отъ 1 пех. Софийски полкъ, челната дружина отъ което прикритие се командуваше отъ подполковникъ Червенаковъ. Благодарение инициативата на този офицеръ, цѣлото лѣво странично прикритие на бригадата започва стремително настѣпление и помимо голѣмитѣ жертви, които това прикритие даде въ убити и ранени офицери и войници, успѣва къмъ часа 4 следъ пладне да се доближи на 200 крачки отъ турската артилерийски позиция, да атакува на ножъ и да завладѣе 8 скорострелни турски орджия съ нѣколко ракли. Къмъ два часа следъ пладне се даде на полка малка почивка. Въ това време орджийната стрелба въ лѣво отъ насъ се засили — ние вече виждахме и самитѣ прѣскания на нашитѣ и неприятелскитѣ шрапнели. Всѣки отъ насъ почувствува, че е дошълъ вече часътъ и ние да влеземъ въ бой. Но вмѣсто това, колоната ни продължи марша си къмъ селото Еджалия. Въ главата на нашата колона се движеше дружината отъ 1 пех. полкъ, командувана отъ подполковникъ Ламбриновъ, следъ нея следваше 3-а дружина отъ нашия (6-и) полкъ после 1-а дружина, 4-а дружина и най-после 2-а дружина. Часътъ бѣше наближилъ 3 следъ пладне. Изведнѣжъ една неприятелска граната пада близо до главата на колоната. Чакъ тогава полкътъ бързо се разви въ боенъ редъ, като всички минахме въ лѣво отъ пѣтя и се насочихме къмъ могилитѣ, които се намиратъ малко северно отъ селото Гечкенлий. Дружината отъ 1-и полкъ, която бѣше въ главата на колоната първа се разви въ боенъ редъ и съ бързи крачки се насочи къмъ селото Гечкенлий. 3-та дружина отъ нашия полкъ не дочака да получи заповѣдь отъ дружинния си командиръ, а самия полкови командиръ застигналъ 10-а рота отъ тази дружина и изкомандувалъ на командира на тази рота капитанъ Райновъ „капитанъ Райновъ по взводно дѣснитѣ рамена напредъ“, следъ което когато тази команда вече е била изпълнена, на нѣколко пѣти извикалъ „капитанъ Райновъ, бѣгомъ“, а съ 10. рота се развиха въ боенъ редъ и настѣпиха следващитѣ следъ нея други роти. Никакви

обекти никому не се дадоха, както това изискваше устава за полската служба и както това строго се изискваше на всички учения и маневри. Само едно чувахме: „могилитѣ“. Но артилерийското отдѣление отъ 4-и артилерийски полкъ, което бѣше въ нашата колона въ трѣсъ мина въ лѣво отъ пѣтя, премина нѣколко стотинѣ крачки изви орждията, откачи ги и веднага откри огънь. Командира на полка съ адютанта си, на коне пропускаше ротитѣ, които се движеха вече въ боенъ редъ, като насърдаваше войниците съ думитѣ: „хайде момци, хайде момци“ и сочеше могилитѣ. Всички роти отъ 1, 3 и 4-а дружини се втурнаха като хали въ тази посока. Презъ разоранитѣ ниви краката затѣваха, а трѣбваше да се настѣпва съ бѣгомъ. Азъ все очаквахъ да видя червенитѣ фесове на турцитѣ, но колкото и да се вирахъ, нищо не можахъ да видя. Почнаха да свирятъ крушуми покрай ушитѣ ми, разсипахме се въ вериги и следъ малко още движение залегнахме. Единъ войникъ извика „ето турцитѣ“. Азъ се взрѣхъ и пакъ нищо не можахъ да видя. Отъ ротата почнаха да излизатъ ранени войници и ние открихме огънь. Нѣкои наши войници стреляха прави и не искаха да чуватъ командитѣ на началствующитѣ лица да залѣгатъ и лежишкомъ да стрелятъ. По едно време чухъ единъ войникъ извика: „ето ги бѣгатъ“. Чакъ тогава видѣхъ, че сме на около 200 крачки отъ турцитѣ, но чудно нѣщо пакъ никакви червени фесове не можахъ да видя, а само нѣколко човѣшки фигури, които почти се сливаха съ общия есененъ цвѣтъ на мѣстността.

Нашата 15-а рота сѣ бѣше случила на лѣвия флангъ отъ бойното разположение на полка, а въ лѣво отъ насъ бѣха частитѣ отъ лѣвото странично прикритие на бригадата, т. е. тритѣ дружини отъ 1-и пех. полкъ. Тѣзи дружини влѣзоха въ бой къмъ 1 и половина часа следъ пладне, когато нашия полкъ влезе въ боя къмъ 2¼ часа следъ пладнѣ. Нашето настѣпление бѣше нѣщо като истинска вихрушка. То се почна, продължи и завърши съ такова въодушевление и увлечение, каквото не видяхъ вече въ никой другъ бой, ако и да взехъ отпослѣ непосредствено участие като взводенъ, ротенъ и дружиненъ командиръ въ всичкитѣ боеве, въ които взе участие полка презъ всичкитѣ войни. Мнозина офицери командуваха прави. Дружинния командиръ подполковникъ Мурджевъ не слезе отъ коня си, докато ротитѣ не откриха стрелба. Къмъ 3 и половина часа следъ пладне, въ разгара на нашето настѣпление видѣхъ командира на 16-а рота капитанъ Добревъ какъ съ ротата си настѣпваше въ лѣво отъ нашата рота. По едно време ротитѣ спрѣха настѣплението и си залегнаха; почна се усилена пушечна и картечна стрелба. Капитанъ Добревъ командуваще правъ и въ сѣщиятъ моментъ видѣхъ, какъ се той сгромоляса на земята и

извика „олеле мале“. Видѣхъ, че се гърчи и следъ малко съвсемъ замлъкна. Дотърчаха неговитѣ санитарии и го отнесоха назадъ. Нѣколко дена следъ този бой узнахме за смъртта на Добрева. Капитанъ Добревъ бѣше отличенъ офицеръ, високъ, напетъ и красивъ момъкъ, когото войницитѣ обичаха и слушаха. Веднага следъ раняването на Добрева ние продължихме настѣпление. Въ тичаницата напредъ спѣвахме се въ труповѣтъ на падналитѣ наши и турски войници и офицери, убити коне и ризхвърлени разни военни материали. Ние всички офицери и войници бѣхме облѣчени въ мирновременнитѣ си униформи: бѣлитѣ околиши на нашитѣ зимни парадни шапки и блѣстящитѣ ни златни погони личеха много отдалечъ, защото малцина бѣха тия, които ги закриха съ черенъ платъ за да не личатъ, както бѣше заповѣдта на командира на полка. А въ 1-я полкъ пѣкъ бѣше забранено да се закриватъ червенитѣ околиши на шапкитѣ и погонитѣ — това въ този полкъ се считаше като признакъ на малодушие. Мнозина отъ офицеритѣ и отъ двата полка бѣха съ парадни (сини) панталони, а имаше нѣкои и съ лачени ботуши. Всички офицери бѣха съ саби, съ разнообразни револвери, а нѣкои дори и безъ револвери; мнозина отъ насъ нѣмаха бинокли, а нѣкои даже щабъ офицери бѣха съ театрални бинокли...; рѣдко се случваше да има нѣкой компасъ.

При бързото настѣпление ротитѣ се размесиха, но запазиха всѣка за себе си своя редъ. Предъ фронта на нашия полкъ турцитѣ недочакаха нашия ударъ на ножъ и отъ 150 крачки отстъпиха въ селото Гечкенлий, при настѣпилата вече вечерна дрезгавина. Тукъ непосредствено предъ самото село надъ една малка лъшчина, въ която зеяха изоставенитѣ турски орджия, ний спрѣхме настѣплението. Нѣкои отъ нашитѣ роти тукъ се смесиха съ тия отъ 1-й пех. полкъ, и войници отъ разни роти и отъ двата полка се размесиха; мнозина офицери и отъ двата полка паднаха убити или ранени и тѣхнитѣ взводове и роти се движеха сами, по свой починъ и разбиране, останали въ ржцетѣ на подофицери. Въпреки грамаднитѣ наши загуби нвстѣрвението у войницитѣ бѣше голѣмо; на образувалата се туку предъ самото село бойна линия въ първия моментъ се бѣха размесили вайници отъ всички роти, а сжщо и отъ 1-й полкъ. Тѣ всички викаха ура, командуваха, едни стреляха, други викаха „напредъ на ножъ“ и искаха да нахълтатъ въсредъ настѣпилата вече тъмнина въ селото. Въодушевлението въ първия моментъ достигна дори до екзалтация.¹⁾

¹⁾ Отпосле моя приятелъ капелмайстора Хаджиевъ ми разказваше, че когато ротитѣ се развили въ боенъ редъ и се спуснали напредъ къмъ могилицѣ, той по заповѣдъ засвирилъ съ музиката си „Шуми Марица“ и видѣлъ какъ падналитѣ на полето по-леко ранени войници се надигвали и подпирайки се на ржцетѣ си съ погледи усмерени къмъ страната на атаката, викали „ура“!...

Нѣколкото офицери, които се случихме на това мѣсто, трѣбваше да употребимъс върховѣшки усилия, за да укротимъ тѣзи човѣшка вълна, да я подредимъ, за да почнемъ окопаване. Но въ това време се чуха тржбни сигнали. отъ турска страна: турцитѣ даваха нѣкакви сигнали на своитѣ, но никой отъ насъ не разбираше тези сигнали. Изненадани отъ сигналитѣ ний — офицеритѣ помислихме, че това сж сигнали за атакуване и бързо взехме всички мѣрки за посрещане атаката. Въ нощната тъмнина високитѣ тонове на турскитѣ тржби звучаха нѣкакъ вълшебно; ний се вслушахме въ тѣхъ и по бойната линия веднага настана пълна тишина; тия сигнали ни се виждаха особенни, не като нашитѣ, тѣ бѣха потънки, по-звучни, нѣкакъ по нежени. Веднага усилихме патраулитѣ. Обаче, нашитѣ предположения за намеренията на турцитѣ да ни атакуватъ и си взематъ обратно орджията, — не се сбдгнаха. Отпосле, чакъ когато при по-нататъшното настѣпление намерихме цѣло ржководство за турскитѣ сигнали съ ноти, нашиятъ капелмайсторъ Хаджиевъ ми изсвири едно отъ тѣхъ, което ми припомни тѣкмо чутото вечеръта на 9. X. при Гечкенлий, а подъ нотитѣ на турски, единъ нашъ офицеръ, прочете: „сборъ за отстѣпление“. Скоро турскитѣ тржби млъкнеха млчеше сега и нашата бойна линия. По полето въ настѣпилата тишина се чуваха само виковетѣ и охканията на раненитѣ. Това бѣше такова мжчение, че и най-издрѣжливитѣ между насъ не можаха спокойно да слушатъ. Скоро започна да рѣми дѣждъ, а раненитѣ още не бѣха вдигнати. Презъ нощъта главнитѣ сили на турцитѣ били отстѣпили, безъ да ги усетимъ и то, както после се узна, въ паническо бѣгство къмъ селото Гердели, като дори нѣколкото останали на позицията тѣхни предни роти не сж знаели за това. Вечерьта къмъ 7 часа на самата бойна линия при насъ дойдоха, бригадниятъ командиръ — полковникъ Желявски, командира на полка и началникъ щаба на бригадата — майоръ Дранговъ. Веднага ги заведохме да видятъ плененитѣ 8 турски скорострелни орджия. Орджията бѣха на стрелковата си позиция, туку предъ самата наша бойна линия въ една малка лжщинка (падина) и отъ тамъ сж ни стреляли презъ време на боя, безъ да можемъ, рвзбира се да ги видимъ. Какъ ми се виждаха въ нощъта голѣми тия орджия съ извититѣ си щитове! Всички се трупахме да ги гледаме и да имъ се радваме. Това бѣха първитѣ трофеи за нашата бригада, взети съ толкова скжпи и толкова много жертви. При пленяването имъ 1-й пех. полкъ бѣше изгубилъ 10-на отлични офицери и 100-тина храбри войници: ожесточена ржчна борба се е водела при самитѣ тия орджия между Софийци и турцитѣ.

Малко настрана отъ орджията лежеше убитъ единъ турски офицеръ съ хубава черна брада и до него убитъ, вече съ испжнати крака хубавъ оседланъ бѣлъ конъ. Тава ще да

е билъ, може би, батерейния командиръ и неговия конь. На близо до убития офицеръ лежеше хубавиятъ му астраганенъ калпакъ съ златно-галунена звезда на джното.

— Господинъ подпоручикъ, вземете този калпакъ за споменъ, — обърна се къмъ мене единъ войникъ. А азъ нѣмахъ смелостъта даже да се докосна до него — така отвратително ми се виждаше да се взема нещо отъ мъртвецъ. Наблизо до първия, лежеше убитъ, другъ по-младъ офицеръ.

Когато се трупяхме около орждията да ги разглеждаме, нѣколко войници обръщатъ едното орджие къмъ страната на неприятеля и единъ отъ тѣхъ затваря затвора на орждието, а съ това се произведе неочакванъ вистрелъ. Снаряда, който е билъ въ орждието и който неприятеля не бѣше успѣлъ да го изстреля срещу насъ, полетѣ сега съ страшна сила нѣкъде къмъ неговитѣ редове. Скоро пристигнаха наши артилеристи съ запрегнати предници, за да закачатъ и откаратъ назадъ турскитѣ орджия. Но за да ги извлекатъ отъ падината, потрѣбни бѣха цѣло отделение войници за всѣко орджие, защото орждията се оказаха много тежки, а почвата бѣше се вече доста размекнала отъ дъжда.

Вечеръта на войниците не се даде никаква храна и командира на полка разреши да изядатъ цѣлия си неприкосновенъ ранцевъ запасъ, защото и хлѣба неможа да се донесе на позицията. Азъ нѣмахъ при себе си нищо за ядене. Както бѣхъ седналъ съ единъ подофицеръ до окопа, единъ войникъ, отъ взвода ми се доближи до мене и ми подаде нѣщо въ тъмнината.

— Какво е това? го попитахъ.

— Вземете, вземете — господинъ подпоручикъ.

Азъ се вторачихъ и видѣхъ парче хлѣбъ и парче варена кокошка. Това беше цѣлъ Сарданапаловъ пиръ. Отпосле такива неща ми се случваха често. Войниците не ме оставяха нито гладенъ, нито жеденъ, когато моя ординарецъ закъсняваше съ храната ми. Българския войникъ е съ добра душа, той винаги е готовъ да дѣли залъка си съ началника, съ когото дѣли опасности, мъжки и лишения. Най-сетне късно презъ нощъта дойде и моя ординарецъ и ми донесе шинелътъ, отъ който почнахъ да чувствавамъ голѣма нужда. Ординарецътъ е необходимостъ за офицера: въ време на война, или походъ, или маневри, или на лагеръ необходимо е единъ човѣкъ да се погрижи за оногова, който пъкъ трѣбва да се грижи за толкова нему повѣрени хора, да командува, да предвижда, да разпорежда, да провѣрява, да вдъхновява и самъ да бѣде най-храбрия, за да служи за примеръ. Бѣхъ си вече облякалъ шинелътъ и се опасвахъ, когато единъ войникъ ми подаде нѣщо, което се белѣеше въ тъмнината.

— Господинъ подпоручикъ, какво е това? — ме запита войника и ми подаде една кутия. Разгледахъ кутията, колкото можахъ въ тъмнината и помислихъ, че ще да е за папириси.

— Папириси, — отговорихъ.

— А не сж, ако да бѣха, азъ щѣхъ да ги позная, да не е динамитъ, господинъ подпоручикъ?! — възрази войника.

Взехъ кутията, а тя изглеждаше да е алуминиева, плоска, дебела не по-вече отъ $1\frac{1}{2}$ сантиметра; отворихъ я и почнахъ да вадя отъ нея нѣкакви малки листове. Въ това време другъ войникъ, драсна една клечка кибритъ и азъ можахъ да видя, че изваденитѣ отъ кутията листове сж хардални листове.

— Кжде го намери това, попитахъ войника.

— У убития турчинъ, у оня офицеринъ, по-младия. Да, нещастния турски офицеръ се бѣ снабдилъ съ цѣла кутия хардални листове за въ случай, че настине. . .

Боятъ при Селиолу-Гечкенлий беше за нашата бригада типиченъ срещенъ бой. Никакви позиции заблаговременно избирани и укрепявани нѣмаше, нито у насъ, нито у турцитѣ. И отъ дветѣ страни, само плитки стрелкови трапчета, изкопани въ време на самия бой, бѣха опора на борцитѣ презъ време на боя. Въ този бой отъ полка паднаха убити: подполковникъ Пошевъ командиръ на 1-а дружина, подпоручикъ Живодеровъ Иванъ и Таневъ Дешо и 33 войници; ранени бѣха: капитанъ Добревъ, подпоручикитѣ Лиловъ, Занковъ, Дятчинъ Владимиръ, Петковъ Станко, Хаджи Костовъ, Стоичковъ, офицерския кандидатъ Писаревъ Григоръ и 231 войници. За около 50 войници не се знаеше кжде сж и затова ги считаха въ полка за попаднали въ пленъ, а може би сж били убити безъ нѣкой да ги съгледа или пъкъ мнозина сж паднали тежко ранени и сж умрѣли на полесражението отъ ранитѣ си. Срещу насъ въ този бой, както въ последствие узнахме отъ пленникитѣ, които заловихме, сж действовали 37, 38 и 39 турски пехотни полкове отъ цариградския гарнизонъ съ 6 батареи.

Въ този първи за насъ бой можахме — по убититѣ, раненитѣ и плененитѣ неприятелски офицери и войници — добре да видимъ и разгледаме облеклото, снаряжението и въоръжението на турцитѣ. Турцитѣ бѣха облечени и въоръжени много по-добре отъ насъ. Тѣхнитѣ дрехи и фесове отъ жълто-зеленъ цвѣтъ ги прикриваха отлично и почти сесливаха съ обичая тонъ на есенната разтителностъ. Копчетата на курткиѣ имъ и на шинелитѣ имъ, бѣха направени отъ алюминий и имаха матовъ цвѣтъ, за да не блѣщятъ на слънцето. Тѣхнитѣ платнища бѣха по-голъми отъ нашитѣ и снабдени съ алюминени копчета и дупчици, а нашитѣ бѣха съ шити дупки, които често се кжсаха и имаха дървени копчета. При това турскитѣ патрони много лесно се приспособяваха за намятка на войника. Турскитѣ патрони бѣха по-тънки, 6 милиметрови, остриехи отъ нашитѣ и затова тѣ можеха да носятъ повече патрони. Ножовѣтъ на пушките имъ

бѣха значително по-дълги отъ нашитѣ, а това правеше впечатление на войницитѣ. Турскитѣ рейки бѣха металически, а нашитѣ дървени. Но което правеше най-силно впечатление на нашитѣ войници — то бѣха, турскитѣ матарки за вода. Това бѣха хубави алюминииени матарки, събиращи по 1½ литра, облечени въ хубави шаечни калѣфи, които се закопчаваха съ секретни копчета и имаха кука за закачване на поясна ремѣкъ; много отъ тия матарки бѣха снабдени съ хубави алюминииени чаши, които едновременно служеха и за запущалки на матаркитѣ. Всѣкой турски войникъ имаше такава матарка. Нашитѣ войници даваха мило и драго за тия матарки; понѣкога ставаха дори сбивания между нашитѣ войници заради турска матарка. Въ сравнение съ турското, нашето облекло, снаряжение и въоръжение стоеше много по-долу. Цвѣтнитѣ околиши на нашитѣ шапки личеха отъ далечъ; нашитѣ копчета бѣха лѣскави и блѣщиха на слънцего; нашитѣ матарки бѣха тенекени и не всѣкой войникъ имаше матарка; тия матарки скоро раждясаха, продупчваха се и войницитѣ ги захвърляха; нашитѣ платнища бѣха по-малки и половината отъ войницитѣ бѣха безъ платнища.

Още отъ тоя бой полича какви армии стоятъ една срещу друга: едната млада, бедна, недооблечена, но съ високъ борчески духъ, а другата стара, богато снабдена съ всичко, но съ слабъ духъ за борба.

Презъ нощта къмъ 1 часа, следъ като бѣхме се донейде окопали, дойде ни неочаквано заповѣдъ да отстъпимъ на Татарларскитѣ висоти, северно отъ с. Гечкенли и на около 6—7 килом. назадъ отъ достигнатата отъ насъ презъ деня линия. На всички ни се видя чудно, че следъ такъвъ победоносенъ бой, намъ ни заповѣдатъ да отстъпимъ; обаче нѣмаше какво да се прави — заповѣдта трѣбваше да се изпълни. Не бѣхме успѣли още да пренесемъ раненитѣ си. Турскитѣ орджия сѣщо не бѣха още изтеглени и сега трѣбваше да се оставятъ на полето, на произвола и всички виждахме, че неприятеля още днесъ ще си ги вземе, за да стреля пакъ съ тѣхъ срещу насъ. По заповѣдъ на дружинния командиръ отъ всѣка рота се отдели по една команда отъ по 20 войници, за да прегледа бойното поле, да прибере раненитѣ, като по-тежко раненитѣ ги носятъ въ платрища и да отсѣпятъ веднага по посока на с. Татарларе. Нашата дружина (4-а) отстъпи къмъ 3½ часа следъ полунощъ водена отъ дружинния ни командиръ подполковникъ Мурджевъ. Движихме се всички заедно 14, 15 и 16 роти въ походна колона; отъ нашата рота (15-а) единъ взводъ бѣше съ ротния командиръ и отстъпи съ другитѣ дружини, а 13-а рота — съ 1-а дружина. Нощта бѣше така тъмна, че никой отъ насъ не бѣше сигуренъ, че посоката по която отстъпвахме е заповѣданата. Ето защо следъ като бѣхме изминали не повече отъ ½ километъръ отъ позицията, по за-

повѣдъ на дружинния командиръ ний спрѣхме, доближихме ротитѣ, поставихме постове за близко охранение и така престояхме близо до къмъ 5 часа сутринята. Мнозина отъ войниците уморени отъ дневния бой и отъ похода, захъркаха. Ний офицеритѣ отъ дружината се събрахме всички при дружинния командиръ и налѣгахме по земята единъ до други; нѣкои веднаха заспаха. Неприателя не даваше никакви признаци за своето сѣществуване. Подпоручикъ Халачевъ отъ 14-а рота извади едно шише съ ромъ и почна да раздава всѣкому по чашка. Къмъ 5 часа почна малко да светлѣе, дъжда спрѣ, можахме вече да се ориентираме и веднага продължихме пѣтя си къмъ с. Татарларе, пакъ необезпокоявани съ нищо отъ неприятеля. Движехме се много бавно, защото почвата се бѣше много разкаляла. Къмъ 7 часа сутринята бѣхме вече на Татарларската позиция, кадето ни посрещна командира на полка, който насочваше всѣка дружина къмъ опредѣления ѝ участъкъ. Още сѣщия день почнахме да се окопаваме на новата позиция, необезпокоявани отъ противника, нито за мигъ, както и при отстъплението.

4. Следъ първия бой.

Днитѣ 10. и 11. Х бѣха дъждовни. Окопитѣ които, войниците изкопаваха се пълнеха съ вода и работата вървеше бавно. Освенъ това днесъ 10. Х, войниците отъ нашата рота гладуваха, защото снощи хлѣбъ неполучиха. Узнахъ, че хлѣба билъ донесенъ наврѣме до привързочния пунктъ, но тъкмо прѣдъ самто отстъпление, когато напливѣтъ отъ ранени е билъ най-голямъ. Тогава нѣкой заповѣдалъ да изхвърлятъ отъ колата хлѣба на земята и да качатъ раненитѣ. За това нѣкои роти, които при отстъплението случайно минали покрай това мѣсто, взели си хлѣбъ, а други, като напримѣръ нашата — понеже не ни се случи да минемъ покрай това мѣсто, останахме безъ хлѣбъ за слѣдния день. Тия два дни бѣха мрачни, дъждовни; отъ кжмъ Одринъ се чуваше силна канонада. Неизвестността за това, което ставаше въ лѣво и въ дѣсно отъ насъ, необяснимитѣ причини за нашето отстъпление слѣдъ побѣдоносенъ бой и лошото врѣме ни измѣчваха. Но най-тежко настроение на войниците създаваха раненитѣ. Прѣзъ тия два дена неприбранитѣ наши ранени отъ боя при с. Гечкенлий продължаваха сами да се прибиратъ и минаваха по единъ и на групи прѣзъ позицията. Тия войници ранени на 9. Х., прекарвали цѣлата нощъ срѣщу 10. на открито подъ дъжда съ непривѣрзани рани и цѣлия день 10. Х. а мнозина и още една нощъ и единъ день, всички гладни и изнурени съ последни усилия се мъкнаха къмъ позицията, защото никой не се погрижи да ги прибере наврѣме. Едни войници, по-леко ранени, бѣха намѣрили една

волска кола отъ селото Еджелия, качили бѣха въ колата нѣколко тежко ранени свои другари и куцайки и подпирайки се съ тояжки пристигнаха на позицията. Тия върволици отъ ранени правеха много тежко впечатление на войниците. Едни отъ раненитѣ разказваха, че въ боя нѣкои войници били ранени на неопасни мѣста и останали на мѣстата си, защото не сж могли да се движатъ и може би сж умрѣли вече само отъ силно кръвоизлияние, защо нѣмало е кой навремѣ да ги привърже. Въобще въ санитарно отношение бѣхме много зле; въ ротитѣ фелдшеръ нѣмаше, нито носилка, нито даже за всѣкой войникъ индивидуално пакетче за привързване ранитѣ. Такива пакетчета се раздаваха на всѣкой войникъ едва прѣзъ врѣме на примирието, когато бѣхме въ Силврия. Санитарната служба презъ време на боя функционираше съвършено слабо. Всички санитарни чинове бѣха изостанали много назадъ.

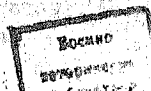
Сега отъ позицията ний наблюдавахме изоставенитѣ отъ насъ на полето турски орджия, които при отстъплението си не успѣхме да приберемъ.

На 11. X. преди пледне бѣше изпратена една команда отъ 4-и артилерийски полкъ съ запрегнати предници, за да докаратъ изоставенитѣ турски орджия и къмъ обѣдъ преминаха презъ позицията съ орджията. Това внесе оживление всрѣдъ войницитѣ — всички се радваха, че орджията останаха пакъ въ наши рѣце.

На 10. X. предъ позицията прекараха единъ турски офицеръ поручикъ, раненъ въ крака въ вчерашния бой. Чрезъ единъ нашъ войникъ, който добре говореше турски, азъ заприказахъ съ турчина. Попитахъ го какъ му се видѣ вчерашниятъ бой. Първо той ми каза, че нашата артилерия произвеждала върху тѣхнитѣ войници ужасно впечатление. Освенъ това каза, че насъ сж ни забелезали още отъ далечъ по червеничѣ и бѣли шапки.¹⁾ За това той наричаше 1-и пех. полкъ „кърмѣж алай“, а 6-и пех. полкъ „беязъ алай“ („Махнѣтъ тия шапки, защото ще иматъ голѣми загуби“, казваше турчина. Следъ малко почивка откараха го къмъ превръзочния пунктъ.

На 11. X. къмъ обѣдъ съ една бърза заповѣдь отъ щаба на първа дивизия се заповѣда да се изпрати запасниятъ подпоручикъ X. (отъ 14-а рота) на служба въ щаба на дивизията. Подпоручикъ X. веднага замина. Това изтегляне на офицеръ отъ строя въ време на започнали се вече боеве, направи много лошо впечатление всрѣдъ офицеритѣ и войницитѣ, които дълго критикуваха и се възмущаваха отъ това; нѣкои знаеха, че подпоручика ималъ роднина въ щаба на дивизията....

1) Околишитѣ на шапкитѣ на 1-и пехотенъ Софийски полкъ бѣха червани, а тикъ на нашия 6-и пѣх. полкъ — бѣли.

5. Към Люле-Бургасъ

На 12. X. дъждът престана. Цѣлата дивизия продължи настѣпленieto къмъ Гердели-Баба ески. Никакво съприкосновение съ противника нѣмахме. защото двата дена 10. и 11. X., които прекарахме на Татарларската позиция му дадоха възможностъ да се изплъзне изъ рѣцетѣ ни. Полкътъ въ състава на дивизията потегли въ казаната посока и кжсно въ тъмно и въ дъждъ пристигнахме на определеното мѣсто — бивакъ до пѣтя между селата Керметлий и Герделий, наблизо до послѣдното село. Отъ дъжда почвата се бѣше разкаляла, а нашата дружина се падна да бивакира тъкмо въ една разорена нива. Калѣта бѣше толкова голѣма, че войниците не можаха да се подравнятъ, нито даже виждаха въ тъмнината кжде стѣпватъ и понеже умората отъ похода бѣше голѣма, мнозина отъ войниците заспаха седнали или полулегнали опирайки се единъ други, а нѣкои цѣла нощъ неможаха да заспятъ защото нѣмаше сухо мѣсто кжде да се легне. Моятъ ротенъ командиръ бѣше си изкопалъ едно трапче, въ което си турна краката и седналъ на земнята, подпрѣлъ рѣцетѣ си на едно буре, въ това положение прекара цѣлата нощъ. Хаджиевъ пѣкъ отпосле ми разказваше, че преспалъ нощѣта върху голѣмия тѣпанъ.

Къмъ полунощъ дъжда попрестана, а сутринѣта на 13. X. като се развиделѣ видѣхме, че наоколо 100 крачки отъ насъ имаше целина, кждето можахме несравнено по-удобно да бивакираме, отколкото въ разораната нива. Освенъ това видѣхме, че въ тъмнината ний сме се построили за нощуване съ фронтъ къмъ североизтокъ, т. е. съ гърба къмъ противника, за което много се смѣхеме презъ деня. Сутринѣта близо до нашата дружина се указа, че бивакира 3-а дружина отъ 1-и пех. полкъ. На нѣколко крачки отъ насъ забелезахъ една походна кухня, въ която нещо кипеше: на капарата на кухнята седеше артелчика на 11 рота отъ 1-и пех. п. запасния ефрейторъ Мишайковъ, мой другаръ отъ университета.

— Какво е това, го запитахъ.

— Това е моята гаубица, пошегува се Мишайковъ, — искашъ ли чай?

Това бѣше за мене изненада. Всредъ калъ, преди да тръгнемъ въ походъ... разбира се, веднага си поискахъ едно канче чай и го изпихъ съ най-голѣмо удоволствие. Но какъвъ чай бѣше това! Мътна вода като буза, но за тогавашната обстановка това бѣше царски чай.....

Днитѣ 13, 14 и 15 X. прекарахме въ походи въ посока на гр. Баба-ески. На 13 X. отъ бивака при с. Гердени тръгнахме едва къмъ 3¹/₂ часа следъ пладнe и вечерѣта стиг-

нахме на линията на реката Акъръ-дере, гдето преношувахме. Отъ тукъ на слѣдния день, 14. X., тръгнахме къмъ 10½ часа преди пладне и достигнахме селото Докуздзекъ и источно отъ това село се разположихме на бивакъ. Отъ този бивакъ на 15. X. сутринята тръгнахме за гр. Баба-Ески. Къмъ 3½ часа следъ пладне бѣхме вече минали селото Ени-Кйой и приближавахме гр. Баба-Ески; главата на нашата колона бѣше вече на около 5 километра отъ града, когато дойде заповѣдь да измениме посоката на марша и да тръгнем веднага въ посока къмъ гр. Люле-Бургасъ, кждето — каза ни се — трѣбвало да отидемъ на помощъ. Новата посока бѣше почти перпендикулярна на посоката, по която сега се движихме. За да се изпълни заповѣдта, полка се върна назадъ по сжщия пѣтъ, минахме пакъ презъ селото Ени-кйой и отъ тукъ се отбихме къмъ юго-истокъ по посока на селото Кумъ-бурларъ. Вечерята на 15. X. ношувахме въ горичката между селата Ени-кйой и Кумбурларъ. Нашата (4-та) дружина заедно съ 1-а дружина и картечната рота бѣхме авангардъ на бригадата, а останалитѣ части отъ бригадата бѣха се настанили на бивакъ на около 2 клм. по-назадъ. Две роти отъ 1-а дружина бѣха на предни постове а останалитѣ въ резервъ. Времето се поправи и настроението у всички бѣше добро. Вечерята всички офицери отъ дружината и отъ картечната рота се събрахме и вечеряхме при дружинния командиръ, край единъ хубавъ огънь въ гората. Нашитѣ предни постове нѣмаха още контактъ съ противника.

6. Боеветѣ при Люле-Бургасъ на 16, 17 и 18. X.

На 16. X. Къмъ 7 часа сутринята продължихме настѣпателния маршъ презъ с. Кумъ-бурларъ къмъ гр. Люле-Бургасъ и още при тръгването дочухме отъ къмъ тази посока топовни изстрели. Къмъ обѣдь стигнахме до рѣката Сараджалия-дере на около 10 клм. западно отъ гр. Люле-Бургасъ. Тукъ при преминаването ни презъ тази макаръ и малка река походния маршъ на главнитѣ сили отъ бригадата се забави съ цѣли два часа докогато се направи възможно да мине артилерията, която влизаше въ състава на колоната. Къмъ 2 часа следъ пладне минахме селото Айвали, кждето видѣхъ по улицитѣ заклани труповетѣ на една жена и на единъ мжжъ. Това бѣха гърци заклани отъ турцитѣ при отстъплението на тия последнитѣ. Чухъ отъ разказитѣ на нѣкои офицери и войници, че въ селото имало и други трупове на заклани гърци.

Отъ къмъ Люле-Бургасъ се чуваше вече ясно орждейна и пушечна стрелба. Нашитѣ две авангардни дружини настѣпвахме бързо; всѣки чувствуваше, че трѣба да се бърза, че щомъ тамъ нейде си се биятъ, ние небива да стоимъ

безучастни. Даде се заповѣдъ да се усили патрулната верига. Часътъ бѣше 12¹/₂ по пладне, когато авангарда се разви въ боенъ редъ. При приближаването ни до Люле-Бургасъ узнахме, че непосредствено предъ и въ лѣво отъ насъ 6-та пехотна дивизия, а именно 15-и Ломски полкъ води бой. Щомъ доближихме огнената линия на 15-и пех. полкъ, началника на авангарда заповѣда 1-та дружина подъ командата на дружиния ѝ командиръ майоръ Илиевъ да приеме въ дѣсно отъ Ломския полкъ и удължи огнената линия, а наша дружина прие въ дѣсно отъ 1-а дружина, като 13-а и 14-а роти бѣха въ бойна часть, а 15-а и 16-а дружина — подрѣжка.

При пристигането ни на полесражението при гр. Люле-Бургасъ заварихме следното положение. На 15. X. градътъ е билъ превзетъ отъ 15-и пехотенъ Ломски и 3-и пехотенъ Бдински полкъ, но вечерята на 15. срѣщу 16. X. турцитѣ контратакували и завзели наново града. Нѣкои роти отъ 15 и Ломски полкъ вечерята на 15. като мислили положението си за много сигурно, отдали се на веселби въ града и били изненадани отъ атаката на противника. На 16. сутринята 15-и пех. полкъ е билъ на позицията на западния гребенъ отъ града и въ лозята и отъ тамъ е почналъ наново настѣпление си туку предъ нашето пристигане. Позицията на нашата дружина бѣше точно на западния гребенъ отъ града. Щомъ заехме позицията, пристигнаха и главнитѣ сили на бригадата. Цѣлия шабъ на бригадата начело съ полковникъ Желявски веднага на конь излезе на самия гребенъ да огледа позицията. Веднага следъ това пристигна цѣлото артилерийско отдѣление отъ 4-и с. с. арт. полкъ, подъ командата на подполковникъ Марковъ, се разви въ боенъ редъ и излезе на открита позиция, като веднага откри огънь. Въ това време нашитѣ двѣ роти (13-а и 14-а) настѣпиха, като се спуснаха отъ гребена и съ патрулитѣ си достигнаха до брѣгътъ на реката Карагачъ-дере, която тече презъ града. Ефектътъ на нашия артилерийски гнъ бѣше пороазителенъ. Часътъ бѣше вече 4 следъ пладне. Ний стоиме на самия гребенъ до орждията на батареята на поручикъ Сотировъ и можехъ добре да наблюдавамъ. Изглеждаше, че турцитѣ на това мѣсто сж били изненадани отъ нашето появяване, защото долу въ равнината между града, реката и гарата ние видѣхме сжщинска паника: войници, население, кола, добитъкъ — всичко това се бѣше смесило и въ една грамадна тѣпла тичаша къмъ гарата, като вдигаше облакъ отъ прахъ. На гарата бѣха готови за трѣгане два трена. Първитѣ артилерийски изстрели увеличиха още повече паниката въ тази тѣпла. Двата трена се опитаха да трѣгнатъ, но преследвани отъ огъня на нашата артилерия единия следъ малко спрѣ, а другия сполучи да избѣга. Въ това време се обади и турската артилерия; снарядитѣ ѝ, все гранати, почнаха да

падатъ близо да насъ. Тогава артилерийското отдѣление смѣни позицията си. Почна вече да се мръква; нашитѣ предни роти се окопаха долу до реката, а дружината поддръжка останахме горе на гребена (15-а и 16-а роти) и въ това положение зановувахме

Но следния день 17. X. сутринята трѣбваше да продължимъ настѣплението, като на дружината се даде направление селото Яйчаре. Нашата дружина споредъ дадената заповѣдь трѣбваше да мине съ дѣсно фланговата си рота по край тухларницата, що е на югоизтокъ отъ града. По този начинъ ний нетрѣбваше при настѣплението да влизаме въ града. И така 3-а и 4-а дружини бѣха въ бойната частъ на полка, 1-а дружина полкова поддръжка, 2-а дружина бригадна поддръжка, а картечната рота настѣпи съ бойната частъ. Дружиния командиръ повика ротнитѣ командири, за да имъ покаже обектитѣ за достигане презъ този день. Всички влезоха въ единъ малкъ окопъ на самия западенъ гребень; съ тѣхъ отидохъ и азъ. Отъ нашето движение турцитѣ ни забелезаха и веднага почнаха да обстрелватъ нашиятъ окопъ съ гранати. Тука въ сщия окопъ бѣше и к-ра на артилерийското отдѣление подполковникъ Марковъ, който наблюдаваше. Попитахме го какви наблюдения има, но той отговори, че нищо още не е забележалъ. Действително частъ бѣше 7 и първитѣ лъчи на изгрѣващото слънце падаха тъкмо срещу насъ, а това много пречеше на сутренитѣ ни наблюдения. Въобще при настѣплението ни въ Тракия къмъ Чаталджа условията за нашитѣ наблюдения къмъ противника преди пладне бѣха много неблагоприятни за насъ и за нашата стрелба, защото винаги слънцето ни грѣеше право срещу очитѣ, а турцитѣ обратно—презъ това време винаги наблюдаваха и имаха благоприятни условия за стрелбата си. Тѣ винаги при хубаво време ни забелезваха по-рано и по-рано почваха артилерийската стрелба. Деньтъ 17. X. бѣше хубавъ, слънчевъ есененъ день, та улесняваше стрелбата на турцитѣ, а пречеше на нашата. Турцитѣ зачестиха стрелбата си по окопа, отъ който наблюдавахме. Въ това време се доближи къмъ насъ к-ра на дружина отъ 1-и пех. полкъ подполковникъ Ганевъ. Неговата дружина бѣше разположена въ лѣво (северно) отъ насъ, въ лозята. Ганевъ застана правъ до нашия окопъ наблюдаваше; веднага турскитѣ гранати зачестиха. Нѣкои отъ офицеритѣ почнаха да го викатъ въ окопа, за да се скрие, но той необръщаше на това никакво внимание, а спокоенъ правъ продължаваше да наблюдава, като викаше на Маркова: „Марковъ, да ме поддържашъ, чувашъ ли?“, а „Марковъ му отговаряше „добре, добре ще те поддържамъ“. Артилерийския огънь по окопа, отъ кждето наблюдавахме стана много честъ. Дружиния командиръ посочи набързо обектитѣ на ротитѣ и всички се разотидохме, за да

заемемъ изходнитѣ си мѣста. Нашитѣ предни роти бѣха се добре окопали на дѣсния брѣгъ на Карагачъ-дере, която тече покрай града и не страдаха отъ огъня, а 15-а и 16-а роти заеха бързо едни готови окопи на предния скатъ на гребена, правени види се отъ 15-и Ломски полкъ. Турцитѣ бѣха напустнали града и се бѣха окопали на источната му окрайнина туку надъ самитѣ турски гробища. Съгласно една снощна заповѣдь, днесъ 17.Х. трѣбваше да настѣпимъ къмъ 8 часа преди пладне. За тѣзи цѣль се почна размѣстването на дружинитѣ отъ полка въ лѣво но часътъ ста на вече 10 и дойде втора заповѣдь да се окопаемъ на изходнитѣ мѣста които вече бѣхме заели.

Първия пех. полкъ, за да земе изходното си положение почна да групира въ лѣво отъ насъ, долу подъ лозята ротитѣ си, което биде забележано олѣ турцитѣ и тѣ насочиха къмъ тамъ артилерийския си огънь. Отъ това прегрупиране предъ очитѣ и подъ огъня на противника, 1-й пех. полкъ даде много жертви. Ако бѣха дадени тѣзи заповѣди вечерята, то всички тия прегрупирания можаха да станатъ презъ нощта, назабележано и да се избегнатъ жертвитѣ.

По писменната заповѣдь на командира на полка, нашата атака почна въ 1 часа следъ пладне, като момента за атаката се обяви съ сигнални търби отъ щаба на полка и сигналитѣ се повториха отъ дружинитѣ и ротни сигналисти. Веднага всички се втурнахме напредъ. До това време артилерията на нашата бригада състояща се отъ с. с. отдѣление на подполк. Марковъ и нескорострелното на майоръ Кънчевъ (около 40 орждия), макаръ и да стреляше енергично, не успѣ да повлияе върху оная турска батарея разположена туку задъ самия източень гребень до града, която батарея ни нанесе най-голъми загуби при настѣплението. Още сутринята преди нашето настѣпление отъ огъня на тѣзи батарея се подпали една наша ракла отъ с. с. отделение и бѣха убити и ранени нѣколко артилериисти. Сега, посрещнати отъ силния фланговъ неприятелски артилерийски огънь, ний изменихме посоката на нашето настѣпление и вмѣсто съ дѣсно-фланговата рота да минемъ покрай най-източния край на града, както бѣше заповѣдано, ний всички се насочихме къмъ града. Подъ прикригнето на артилерийския бой, който въ този моментъ се разви до най-голъмъ размеръ, ний се спуснахме къмъ реката, прегазихме я при бостанитѣ надъ каменния мостъ и нахълтахме въ града. Нѣкои роти минаха по моста. Веднѣжъ влезли въ града ний вече не страдахме отъ неприятелския артилерийски огънь, защото градътъ не се обстрелваше отъ този огънь — изглежда че градътъ бѣше въ мъртвото пространство на този огънь. При преминаването ни презъ града, което стана почти бѣгомъ видѣхъ, какъ гърцитѣ се впуснаха да разграбватъ изоставенитѣ турски мага-

зини. Предъ вратата на единъ турски магазинъ лежеше убитъ единъ турчинъ — може би притежателътъ на магазина — а отъ магазина видѣхъ, че изкочи единъ грѣкъ съ единъ полуотворенъ сандѣкъ съ захарь. Изненаданъ, види се, отъ нашествието минаване презъ улицата грѣка изплашенъ почна да раздава отъ захарьта на войниците и следъ малко избѣга. По всичкитѣ пѣтни врати по улицата, презъ която минахме видѣхъ отбелезани съ тебеширъ кръстове, за да показватъ види се, че кѣщата е християнска; на много врати стояха мѣже, жени и деца грѣци, нѣкои съ икони въ рѣце и мѣлчеливо се кръстеха. Въ прозорцитѣ на нѣкои грѣцки кѣщи забелезахъ жени, които ни махаха бѣли кърпи. Съ близането ни въ града у войниците се забележа необикновена радостъ: едни викаха ура, други пѣеха „Шуми Марица“ и стреляха въ въздуха. Въ това време нашитѣ и турскитѣ снаряди съ страшенъ шумъ фучеха надъ града и всичко това се сливаше въ единъ общъ вой, въсредъ който ний трѣбваше бързо да преминемъ презъ града. Заедно съ насъ презъ града минаха и нѣколко роти отъ 37 пехотенъ полкъ.

Щомъ излѣзохме на източния край на града, още при самото ни появяване, бѣхме посрещнати отъ силенъ пушеченъ огнь, който турцитѣ окопани на ската туку надъ самитѣ турски гробища откриха срещу насъ. Докато успѣхме да се окопаемъ въ двороветѣ на крайнитѣ кѣщи, задъ дуваритѣ и отчасти въ гробищата, ний понесохме чувствителни загуби въ убити и ранени. Къмъ 2 часа следъ пладне ний заемахме вече позиция въ гробищата и до водопроводнитѣ търби: 3-а дружина въ дѣсно, 4-а дружина въ лѣво, а картечната рота между ротитѣ отъ 4-а дружина; 1-а дружина остана въ града като полкова подрѣжка, а 2-а дружина бѣше бригадна подрѣжка; въ лѣво отъ насъ 1-и пех. полкъ, но между насъ и 1-й полкъ се вмѣстиха и 1—2 роти отъ 37 п. полкъ. При настѣплението 11-а рота подъ командата на капитанъ Данаджиевъ попадна въ нашия участѣкъ; затова по заповѣдъ на командира на пѣлка тѣзи рота остана до вечетѣта въ състава на 4-а дружина, а 16 рота, която бѣше дѣснофлангова отъ дружината ни, влезе въ състава на 3-а дружина. Неприятелската позиция бѣше на около 500 крачки отъ насъ; съ завземането още на позицията почнахме да обстрелваме неприятеля, но до вечерьта не можахме повече да напреднемъ. Въ това време у нѣкои началствующи лица се яви идеята да се произведе презъ нощьта атака на турската позиция. Тѣзи идея се подѣржаше особено енергично отъ нашия дружиненъ командиръ. Направиха се всички приготовления за една нощна атака съ цель да се изтласкатъ турцитѣ отъ позицитѣ имъ, но въ последния моментъ това биде възпрѣно. Поради тая причина бойната линия на полка се премѣсти малко по-назадъ, въ турскитѣ гробища и край водопровода

непосредственно покрай крайните источни къщи на града. 11-а рота си отиде към дружината си, а 16-а си дойде при насъ, като заедно съ 13-а бѣха бойна частъ отъ дружината, а 14-а и 16-а дружинна поддръжка. Последните две роти носуваха въ крайните дворове. Вечерта при обиколката ми по позицията натѣгнахъ се на трупове отъ убити наши войниби. Прикрито запалихъ една клечка кибритъ, за да видя погона на войника и видехъ върху погона му числото 3 — това беше войникъ отъ 3-и пех. Бдински полкъ падналь убитъ на това мѣсто още на 15 X., т. е. два дена преди нашечо завладяване на града.

Сутринта на 18. X. къмъ 3½ часа турцитѣ откриха честъ пушеченъ огнь по нашата позиция, но кршумитѣ имъ падаха по керамидитѣ на крайните къщи и въ улицитѣ като истинска градушка. Този силенъ пушечанъ огнь трая половинъ часъ. Отначало помислихме, че турцитѣ подготвятъ нѣкое нападение, но скоро разбрахме, че тѣ нѣмаха това намерение. Както отпосле се разбра, това било маскиране отстъплението на главнитѣ имъ сили дѣйстващи до тогава при Люле-Бургасъ. Къмъ 10¼ часа преди пладне почнахме артилерийска и пехотна стрелба по неприятелската позиция и същевременно бавно настѣпление на нашата пехота. Виждахме какъ турцитѣ по единично и на малки групи отстъпваха, но тѣлната артилерия още продължаваще да отговаря на нашата. Къмъ 11 часа преди пладне турската артилерия млъкна, а къмъ 12 часа по обѣдъ почнахме атаката по целия фронтъ на бригадата. Преди да настѣпиме, дружинния командиръ чрезъ единъ отъ своитѣ врѣзки заповѣда на командира на 15-а рота да настѣпи, но този се забави и ненастѣпи; явно беше, че командира на 15-та рота иска да печели време, презъ което да настѣпи друга рота. Ядосанъ дружинния командиръ праща втора заповѣдъ, но командира на 15-а рота сега вече отговаря, че ротата му нѣмала патрони, макаръ и да не беше стреляла много. Тогава дружинния командиръ му изпраща единъ коняръ съ единъ конь натоваренъ съ два сандѣка патрони. Щомъ трѣгна коня, коняра падна убитъ. Другия войникъ, който придружаваше коня съ патронитѣ, негубейки присѣствието на духа, съ помощта на още единъ войникъ, подъ куршумитѣ на противника разтоварватъ сандѣцитѣ и бѣгомъ занасятъ единия сандѣкъ на командира на 15 рота. Но въпреки това 15-а рота пакъ не настѣпи. Дружинния командиръ се много ядоса, изтегли сабията си и съ извадена сабя подъ огня на противника отиде и влезе въ окопа на командира на 15-а рота, като почна да му вика, махайки заканително предъ него сабата си: „заповѣдвамъ да настѣпите!“ Командира на 15-а рота съ също такъвъ тонъ отговоряше: „нямамъ патрони“. — „Заповѣдвамъ ви да настѣпите безъ патрони“ — викаше дружинния командиръ,

колкото му гласъ държеше. Когато капитанъ Б. видя, че нѣма вече другъ изходъ, заповѣда на ротата си да настѣпи. Но момента беше вече миналъ — други ротѣ отъ дружината които бѣха получили същата заповѣдъ бѣха вече настѣпили, а следъ тѣхъ настѣпи и 15-а рота. Сцената съ двамата офицери изправили се динѣ срещу други въ единъ окопъ, подъ куршумитѣ на противника, единия съ гола сабя въ ржка, заплашващъ другия, — дълго време не ми излизаше изъ паметта. Наистина войната е такова огледало, въ което може да се види истинското лице на всѣкого, колкото и дебела маска да си е турилъ!

Къмъ 1½ часа следъ пладне заехме турската позиция и се изкачихме на платото източно отъ града. Сега предъ очитѣ ни се откри следната картина. Полето предъ насъ беше изпълнено съ отстъпващи въ безредие турци. Ний веднага открихме пушеченъ огънь, но противника бързо отстъпваше. При това отстъпване една негова батарея успя да ни хвърли петъ гранати, които ако и да паднаха много близо до насъ, но никого не засегнаха, и не можахъ да експлодиратъ. Единъ войникъ въодушевенъ отъ гледката, която представляваше бѣгащата сега турска войска извика: „ехъ дека е сега нашата кавалерия“, но никаква кавалерия не се яви. Наистина тука българската конница изпусна момента за славни и голѣми дѣла.

Следъ половина часъ цѣлата отстъпваща предъ очитѣ ни турска войска се закри задъ първия гребенъ. До това време нашата артилерия мълчеше; тя не успѣ да заеме нова позиция и да преследва турцитѣ съ огъня си.

Турцитѣ отстъпиха сполучливо: неможахме да вземемъ нито значителенъ брой пленници, нито пъкъ поне едно оръдие. Една незначителна група, около рота — вѣроятно малкъ арриергардъ — се предаде предъ фронта на 1-и пех. полкъ. Предъ фронта на нашия полкъ неприятеля остави десетина неранени пленници, нѣколко ранени и двацетина убити.

Изоставената отъ турцитѣ позиция при Люле-Бургасъ не бѣше съ нищо укрепена. Само малки плитичи, прекъснати окопи, а на мѣста само едни по-дълбоки стрелкови трапчета, безъ никакви изкуственни препятствия, безъ ходове за съобщения, нито нѣкакви заслони — това бѣше турската позиция при Люле-Бургасъ.

Въ днешния бой азъ командувахъ взводъ отъ 14-а рота, въ която нѣмаше другъ младаши офицеръ, защото следъ раняването на ротния командиръ капитанъ Камбуровъ, ротата се командуваше отъ единствения останалъ въ ротата офицеръ, подпоручикъ Тодоровъ.

Тукъ на платото 1 клм. източно отъ града се спрѣхме, докато получимъ нова заповѣдъ. Дружината ни се събра, на войниците се даде малка почивка, а ние офицеритѣ се

събрахме при дружинния командиръ и настана да закусимъ. Отъ днешното настѣпление и победоносното свършане на тридневнитѣ боеве при Люле-Бургасъ настроението у офицери и войници бѣше извънредно повдигнато. Всички бѣха весели, шегуваха се и разказваха впечатленията си отъ боеветѣ. Най-веселъ и шеговитъ се показваше командира на 15-а рота кап. Б., който най-интимно и весело се разговаряше съ командира на дружината, като че ли нищо не е станало между тѣхъ преди половинъ часъ.

Докато седѣхма и чакахме заповѣдь да продължимъ настѣплението, единъ войникъ доведе при дружинния командиръ единъ нераненъ турски войникъ пленникъ. Бедния турчинъ цѣлъ трепереше отъ страхъ; той бѣше до такава степенъ уплашенъ, че отначало не можеше и да говори. Докато дружинния командиръ, който говореше турски, го разпитваше, единъ нашъ войникъ извади отъ торбата си парче хлѣбъ и го подаде на турчина. Турчина изненаданъ отъ такава милость почна да плаче като дѣте. Бедниятъ, той въроятно мислеше, че ще го убиемъ, а изведнажъ видѣ друга обноска.

Следъ двучасово застояване на платото източно отъ града, ние продължихме настѣплението. Обаче, никакво съприкосновение съ противника вече нѣмахме и не можахме да установимъ чакъ д 4 ноември, на Чаталджанската линия, т. е. въ продължение на 16 дена.

Отъ тукъ, отъ кждето продължихме нашето настѣпление, чакъ до Чорлу, мѣстността представлява малки успоредни на нашия фронтъ гребени съ полегати скатове, нѣкои раздѣлени единъ отъ други съ малки рекички. Много отъ които бѣха пресъхнали. Шомъ се изкачихме на единия гребенъ, предъ насъ се изпречваше другъ сжщо такъвъ гребенъ, следъ като достигахме другия, ето трети гребенъ, сжщо такъвъ нисъкъ съ полегати и леко достѣпни склонове и все така еднообразна е цѣлата мѣстность чакъ до Чорлу, т. е. въ продължение на повече отъ 50 клм. Въ формиралата се обща колона на бригадата нашата 4-а дружина и 4-а дружина отъ 1-и пех. полкъ заедно съ картечната рота отъ полка образуваха авангарда. Следъ като изминахме още около 10 клм. по пѣтя къмъ Чорлу и стигнахме до реката Чамурли-дере, почна да се мръква и ние спрѣхме, като се построихме за ношуване при пълна бойна готовность. На километъръ и половина задъ насъ се разположи на бивакъ цѣлата бригада, като 1-и пех. полкъ бивакира въ лѣво отъ пѣтя, който води отъ Люле-Бургасъ за Чорлу, 6 пех. полкъ въ дѣсно отъ пѣтя, а артилерията задъ двата полка. Въ това време забелезаха въ лѣво отъ насъ тамъ нейде си къмъ северо-истокъ свѣткавици отъ отъ орждейни изстрели. Тия свѣткавици — това добре се виждаше

въ тъмнината — бѣха отъ наши орждия, защото съ широката си частъ огнения конусъ, който се образува при излизането на снаряда отъ орждието бѣше обърнатъ къмъ страната на противника. При това изстрелитѣ не се чуваха, защото разстоянието бѣше голѣмо — около 15 клм. Скоро забелезахме, че колкото повече приближаваше нощта, толкова тия свѣтканици се преместваха все по-назандъ, т. е. къмъ северъ. Това бѣше боятъ, който водеха части отъ 3-а армия, оперираща въ лѣво отъ насъ и които части — това го виждахме сега по вистрелитѣ — отстъпваха. Това почна да ни смущава; особно се безпокоеше дружинния командиръ, който бѣше сега и началникъ на авангарда на бригадата. За нощуване се взеха всички предпазителни мѣрки за въ случай, ако нѣкои неприятелски части биха се опитали да минатъ презъ мѣстото кждето занощувахме. Нощта мина спокойно.

Отъ тридневнитѣ боеве при Люле-Бургасъ на 16, 17 и 18. X. полка имаше 33 убити и 239 ранени войници и 6 офицери ранени: капитанъ Хр. Камбуровъ, поручикъ Ст. Поповъ, зап. подпор. Михайловъ Ст., Миланъ Добутовъ, Борисъ Дойчиновъ и Богданъ Шулевъ. Презъ време на тридневнитѣ боеве цѣлия полкъ не можа да получи ни веднажъ топла храна, а храната на войницитѣ се състоеше само въ единия хлѣбъ.

7. Следъ Боеветѣ при Люле-Бургасъ.

На следния день 19. X. продължихме настѣпателния маршъ по посока на Чорлу, но следъ като достигнахме до р. Кавакъ-дере, т. е. само на 5—6 километра отъ мѣстото кждето бѣхме нощували, бригадата се върна около 1 клм. назадъ, безъ при това да имаме нѣкакво съприкосновение съ противника, спрѣхме се на линията на с. Бедеръ-къой, с. Сатю-къой и тука почнахме да се окопаваме. Заповѣдано ни бѣше да построиме окопи пехотни за запазване отъ пехотенъ и шрапнеленъ огънь. Избраното мѣсто за позицията не представляваше нищо особено: малкъкъ едвамъ забелезващъ се въ равнината гребенъ. На около половинъ клм. задъ позицията полка се настани на бивакъ, като презъ деня работеше позицията, а ноща по една рота отъ дружината дежуреше на позицията. Тукъ на този бивакъ полка прекара цѣли петъ дена и половина, т. е. до 24. X. на обѣдъ. Тука сега бивакираше цѣлата дивизия.

Първитѣ три дни бѣха дъждовни и студени, бивака се разкаля и не можеше да се ходи изъ него. Понеже половината отъ войницитѣ бѣха безъ платнища, тѣ не можаха да се запазятъ нито отъ дъжда, нито отъ студа и цѣли нощи не спѣха, а прекарваха около огньоветѣ. Дърва намирахме, но войницитѣ ги носеха отъ далечъ.

Презъ тия дъждовни дни лежахме въ палатките си свити единъ до други. Нѣкои играеха на карти или шахъ, за да убиятъ свободното си време; никаква поща нѣмахме а сѣщо и никакво четиво. Въ офицерската палатка на 14-а рота бѣше най-весело. Тамъ макаръ и всички искрено да съжаляваха за отсъствието на ранения при Люле-Бургасъ, ротенъ командиръ капитанъ Камбуровъ, но и при неговия заместникъ зап. подпоручикъ Ал. Тодоровъ бѣше добре. Нашия Сава спеше въ тази палатка, макаръ да бѣше отъ 15-а рота. Презъ тия мрачни, дъждовни дни, често чувасме хубавия и силенъ гласъ на Савата, който пѣше цѣли откъслечи изъ Карменъ или Палячи или изпѣваше „Die zwei Grenadiere“. Ние отъ съседните палатки слушахме унесени и забравяхме за моментъ, че сме потънали въ калъ и вода. Щомъ спираше Савата, грѣмъ отъ ржкоплескания и викове „браво“ се разнасяха отъ съседните офицерски палатки.

На 19. X. 3-а дружина съ картечната рота бѣха изпратени въ отбранителна заставка къмъ гара Кай-бияръ, юго-западно отъ нашия бивакъ. Презъ тия дни, т. е. отъ 19 до 24. X. всѣки день се изпращаше отъ полка по единъ взводъ, наричанъ „рекогносцироваченъ взводъ“, подъ командата на офицеръ до селото Каристранъ, отдалечено около 15 клм. ю. источно отъ бивака; въ това село взвода нощуваше и на следния день го смѣняваше другъ взводъ. Но и тия взводове, както и 3-а дружина не можаха да влезатъ въ съприкосновение съ противника.

Докато бивакирахме на този бивакъ — нареченъ бивака при Люле-Бургасъ, макаръ и да бѣше 10 клм. отъ градъ, — между офицеритѣ почнаха да се носятъ слухове за близкия край на войната и че Одринъ е вече падналъ въ наши рѣце. Интересно явление бѣше, че още тукъ и то най-напредъ между офицеритѣ се яви желание за по-скорошното свършване на войната. Това ми правеше силно впечатление. Особенно ми се виждаше чудно, какъ напримеръ действующитѣ офицери, които ужъ все за война се готвеха и зарадъ войната живѣеха, за които войната бѣше целъ и кариера, — първи и най-много тѣ говореха за умора и за миръ.

На 23. X. времето малко се пооправи, дъжда спрѣ, войниците се поизсушиха и настроението имъ почна да се по-вдига. Най-лошото нещо, което влязеше винаги зле на войниците презъ време на войната, това не бѣха боеветѣ, нито силата на неприятеля, а това бѣше дъжда. Нито снѣга и студа, нито виелицитѣ и мъглитѣ, нито гранатитѣ и крушумитѣ на неприятеля, нито най-сетне голѣмитѣ жертви, не сломяваха така настроението у войниците, както дъждовното време.

Къмъ Чаталджа.

Най-сетне на 24. X. продължихме настъпателния маршъ, Преди да тръгнемъ, дружинния командиръ прочете предъ войницитеъ списъкъ отъ една заловена турска телеграма, съ която началникъ щаба на Мухтаръ-паша съобщаваше на военния министъръ въ Цариградъ, че на линията Люле-Бургасъ—Бунаръ-Хисаръ армията имъ е разбита и отстъпва, но понеже противникътъ „никакъ не ги преследвалъ¹⁾“, възможно е едно наново преустройство и противопоставяне на Чаталджанската линия. Тази телеграма е била намерена у единъ плененъ раненъ турски генералщабенъ подполковникъ, заловенъ презъ време на последнитъ боеве. Макаръ, че станаме въ 6 часа сутринята и се приготвихме да тръгнемъ, походната ни колона можа да се формира и ние тръгнахме едва къмъ обѣдъ по посока на Чорлу. При днешния походъ, за пръвъ пътъ почувствувахме, че зоната, по който оперираше нашата армия се все повече стесняваше, защото често се случваше, като минавахме по нѣкое малко по-височко мѣсто — да видимъ едновременно движението на 5, 6 и дори 7 успоредни наши колони, отделени по на 5—10 клм. една отъ друга, движащи се като грамадни змии къмъ една и съща цель.

На 24. X. вечерята пристигнахме и се настанихме на квартиро-биваци въ с. Мешини. Нашата дружина, 1-и пех. полкъ и прудружаващата ни артилерия бѣха въ главнитъ сили на бригадата. 1-а и 2-а дружини отъ полка бѣха въ авангардъ на бригадата и бѣха напредъ. Вечерята пристигна въ селото идеща отъ Кай-биляръ и 3 дружина отъ полка и се настани при насъ на квартиробиваци.

Денътъ 25. X. прекарахме въ походенъ маршъ за Чорлу. При доближаването ни до гарата зачухме слаба пушечна стрелба; нашиятъ авангардъ бѣше вече миналъ града. Нашата (4-та) дружина бѣше въ главнитъ сили на колоната. При преминаването ни презъ желѣзопътната линия, дружината се разви въ боенъ родъ и тукъ долу туку на лѣвия брѣгъ на р. Чорлу-дере спрѣхме, до когато се разбра що ставаше напредъ. Оказа се, че слаби отстъпващи неприятелски части отстъпвали предъ фронта на съсѣдната намъ дѣсета (сборна) дивизия, дѣйствующа въ дѣсно отъ насъ. Почна да се мръква. Тогава ни се даде заповѣдъ да се върнемъ, да минемъ пакъ моста на реката и се изкачимъ на платото, северо-западно отъ града и гарата, където се настанихме на бивакъ. Тукъ прекарахме нощта срещу Димитровъ день и отъ тука гледахме какъ наши нѣкои тилови части, минали предъ насъ се

¹⁾ Тия думи бѣха изрично споменати въ телеграмата.

бѣха настанили въ голѣмата турска артилерийска казарма, която сега бѣше цѣла освѣтлена.

На връхъ Димитровъ-денъ въ походенъ маршъ, подъ звуковетѣ на полковитѣ музики минахме презъ гр. Чорлу, кждето населението излезе на тѣлпи да ни гледа, но се държеше хладно, резервирано. Въ града не спрѣхме, а минахме въ посока на Чаталджа. Щомъ се изкачихме на височинитѣ, 3—4 клм. югоизточно отъ града, въ дѣсно отъ насъ надалечъ блѣсна гладката повърхность на Мряморното море. Единъ войникъ като видѣ морето извика: „хей, момчета, е това сж драндавелитѣ“!...

На 26.X. цѣлия полкъ бивакира при с. Секче (Естендже), гдѣто останахме и презъ цѣлия денъ на 27.X.

На 28.X. преди пладне бѣхме на висотитѣ, западно отъ Чанта. Отъ тамъ предъ нашитѣ очи се откри отново лазурлата повърхность на Мряморното море и града Силиврия. великолепно разположенъ на високия морски брѣгъ. Въ пристанището на Силиврия забелезахме два неприятелски параходи, които нещо товареха. Отпосле, когато презъ м. декемврий се настанихме въ Силиврия, узнахме, че това товарене което наблюдавахме е било бѣгството на бежанцитѣ — турци и турски чиновници. Нашата и 2-а дружина, заедно съ картечната рота, бѣха авангардъ на бригадата. Следъ малка почивка налѣ селото Чанта, авангарда продължи марша си На край селото гърцитѣ начело на духовенството си въ черковни одежди и съ кръстове, хоругви и български знамена ни посрещнаха. Ние минахме презъ селото безъ да спираме и продължихме настѣплението си по направление на селото Япаджа. Вечерта на 28.X. нощувахме на висотите около 10 клм. северо-източно отъ Силиврия при чифлика Биюкъ-Чалтъкъ, безъ да можемъ да влеземъ въ съприкосновение съ противника. Тука по гребена на изтокъ отъ Кула-дере, поставихме преднитѣ постове, като охранението се зае отъ 2-а дружина, а 4-а дружина и картечната рота останаха въ резервъ на преднитѣ постове; пренощувахме на бивакъ западно отъ реката, до мандрата. Презъ цѣлата нощъ отраженията на далечнитѣ неприятелски прожектори ни освѣтяваха.

На 29. X. продължихме настѣплението по посока на с. Сюрюнь-кйой. При приближаване на селото указа се, че водача-грѣкъ не ни е водилъ по пѣть по който да може да мине и артилерията, та стана необходимо сега отъ тука артилерията и главнитѣ сили отъ бригадата да минатъ по въ лѣво, т. е. по на северъ, презъ селото Фенеръ, а авангарда мина по-близо до морето на около 4—5 клм., като прегазихме малката и съ мочурливи брѣгове на това мѣсто река Тузлу-дере Два турски военни параходи, които въ това време ни наблюдаваха, хвърлиха по насъ нѣколко снаряди, безъ да

ни засегнагъ. Ний спокойно продължихме маршътъ си и вечерта пристигнахме и ношувахме на бивака при чифлика Карашинанъ.

На следния день 30, X. извършихме последния походенъ маршъ до мѣстността, наречена отпосле отъ насъ „развалинитъ“, юго-западно отъ гр. Чаталджа и отъ чифлика Лахонати, гдето на западнитъ скатове на голѣмитъ Чаталджански гребени се установи на биваци цѣлата дивизия. Тукъ на тия биваци прекарахме два дни 31. X. и 1. XI. Отъ тия гребени видяхме какъ се бѣха доближили дивизиитъ, които съставлявахъ 1-а и 3-а армия върху тѣзи тѣсна ивица земя между Черното и Мряморно море; ний виждахме презъ две дивизии третата, защото на това тѣсно мѣсто се бѣха събрали следнитъ седемъ дивизии, отъ дѣсно къмъ лѣво: 10-а, 1-а, 6-а, 9-а, 4-а, 3-а и 5-а.

9. Чаталджанскитъ боеве.

На 1. XI. къмъ 2 часа следъ пладне офицеритъ отъ дружината съ по 4 войници отъ рота отидохме да огледаме и отчасти да трасираме позицията, която нредстоеше да заемемъ презъ нощта. Това бѣше единъ малъкъ гребенъ, отделенъ посредствомъ реката Куюнъ-дере отъ голѣмитъ Чаталджански гребени, въ политъ на които сега бивакирахме. Този малъкъ гребенъ — така го наричахме тогава — се простира отъ юго-западъ къмъ северо-истокъ, успоредно на голѣмитъ Чаталджански гребени и успоредно на рекитъ Кара-су и Куюнъ-дере, като тѣхна вододѣлна линия отъ Буюкъ-Чекмедженското езеро чакъ източно отъ града Чаталджа, т. е. до къмъ Акаланскитъ висоти. Източно и южно отъ този малъкъ гребенъ се простира долината на реката Кара-Су. Предъ фронта на нашия полкъ тѣзи долина бѣше равна като дланъ и широка около 4 клм., т. е. по около 2 клм. отъ двата брѣга на реката. По тѣзи именно като дланъ равнина ний трѣбваше да настѣпимъ следъ нѣколко дена.

На 1. XI. въ 6 часа следъ пладне подъ прикритието на вечерната дрезгавина нашата дружина слезе долу, на изтокъ отъ голѣмия гребенъ, минахме Куюнъ-дере и се установихме на малкия гребенъ между чифлицитъ Мартиникъ и Лахонати. По този гребенъ туку задъ окопитъ които изкопахме презъ сжщата нощъ минава пѣтя отъ Чаталджа за Каликратия. Презъ нощта всички роти отъ дружината се окопахъ съ фронтъ къмъ турскитъ укрепления Гяуръ-Табия и Бахчишкыйой; изкопахъ се и ходове за съобщения; окопитъ бѣха за стрелба стоишкомъ. 14-а, 15-а и 16-а рота бѣха бойна часть отъ дружината, а 13-а — въ дружинна поддържка. Още въ сжщата вечеръ въ лѣво се свързахме съ 37-й пехотенъ полкъ, който бѣше вече слѣзалъ на тѣзи линия, а въ дѣсно се

свързахме съ заставитѣ на 1-а дружина, която продължаваше да стои на голѣмия гребенѣ. Нашитѣ кухни се настаниха въ чифлика Мартиникѣ, който бѣше на отсамния склонѣ на малкия гребенѣ и се закриваше отъ неприятелското наблюдение. Денѣтъ 2. XI. прекарахме въ наблюдение отъ новата позиция, като всички войници отъ ротитѣ, що съставляваха бойната частъ на дружината лежаха презъ цѣлия денъ въ окопитѣ си. Неприятелскитѣ биваци бѣха на открито и ний добре можахме да наблюдаваме розовитѣ платнища на тѣкнитѣ палатки. Сутринѣта на 2. XI. изглеждаше, че турцитѣ не бѣха ни още забелзали, но къмъ обедъ забелѣзахме едно раздвижване по бивацитѣ имъ и отдѣлни групи се насочиха къмъ преднитѣ имъ окопи. Следъ това пакъ всичко нагледъ утихна. Вечерѣта сжщиятъ денъ при насъ на малкия гребенѣ слезе и цѣлата 1-дружина, като удължи въ дѣсно отъ насъ линията на окопитѣ почти до Буюкѣ-Чекмедженското езеро. Презъ нощѣта на 2. срѣщу 3. и на 3. срещу 4.XI. по заповѣдь се изпратиха отъ ротитѣ на дружината офицерски патрули, за да рекогносциратъ реката Карасу. Всички патрули донесоха, че реката е дълбока отъ 1'30 до 1'50 метра, че има бластисто дѣно и стрѣмни брѣгове, че е широка отъ 4 до 5 метра и че въ бродѣ никждѣ не може да се мине; предъ фронта на дружината имаше само едно малко дървено мостче за минаване на кола. За да можемъ да минемъ реката, трѣбваше предварително да се построятъ мостове, а това не бѣше направено. За състоянието на реката и за невъзможността тя да се мине въ бродѣ, дружиниятъ командиръ донесе своеврѣменно въ щаба на полка. Вечерѣта на 3.XI. пристигна и се разнесе въ ротитѣ едно предписание, което съдържаше инструкции за предстоящата атака на Чаталджанскитѣ турски позиции; въ това предписание се подчертаваше, че тия позиции сж слабо въоръжени и то съ стари орждия, че се защищаватъ отъ обезсърдени вече войски, че още едно малко напрежение отъ наша страна и ще свършимъ съ пълна побѣда надъ противника. Следъ малко последва заповѣдь: настѣплението да почне на 4.XI., 5 часа преди пладне, като за обектѣ на полка се даваше укреплението Гяурѣ-табия. Следъ прочитането на заповѣдѣта ротнитѣ командири на преднитѣ роти пакъ донесоха, че реката Кара-су е непроходима и че ако настѣплението се спре на дѣсния ѣ брѣгъ, на равната като дланъ долина, ротитѣ ще се намѣрятъ на открито и подъ огъня на противника ще трѣбва да се окопаватъ, поставени въ невъзможностъ повече да напреднатъ. Дружиниятъ командиръ пакъ донесе и това въ щаба на полка, но отъ тамъ се отговори, че заповѣдѣта е да се настѣпи.

На 4.XI. въ 6 $\frac{1}{2}$ часа преди пладне почнахме настѣплението. Отъ дружината 14 и 16 роти бѣха въ първа линия (бойна частъ на дружината), 13-а бѣше дружинна подрѣзка,

а 15 рота бѣше оставена въ разпореждане на командира на полка. Така че дружината настѣпи съ три роти.

Въ дѣсно отъ насъ настѣпи 1-а дружина и тя съ три роти: 2-а и 3-а рота въ първа линия, а 3-а рота въ дружинна подрѣжка; 1-а рота бѣше оставена въ разпореждане на командира на полка; 2-а и 3-а дружини бѣха въ маневриращи на бригадата. Тѣй че полка настѣпи въ посока на своя обектъ — укреплението Гяуръ-табия — всичко съ 6 роти, отъ които само 4 въ бойна частъ.

Въ този бой азъ изпълнявахъ службата на дружиненъ адютантъ и благодарение само на това обстоятелство мене ми се даде възможността да участвувамъ въ настѣплението, защото ротата, въ която бѣхъ взводенъ командиръ (15-а рота) остана въ състава на полковата подрѣжка и не взе участие въ настѣплението.

Настроението на офицеритѣ отъ дружината не бѣше добро, благодарение на направенитѣ рекогносцировки, които разколебаха вѣрата у мнозина въ успѣха на предстоящото предприятие, защото никой не обърна внимание на резултатитѣ отъ тия рекогносцировки и не се взеха никакви мѣрки за да се подготви преминаването на рѣката и въобще за усиляване успѣха на атаката. Самъ дружинния командиръ, при трѣгване на дружината се прекръсти и на гласъ каза: „сега Богъ да ни е на помощ!“ Това той въ предишнитѣ боеве никога не е правилъ; изглеждаше, че и той не бѣше увѣренъ въ успѣха ни. Започна да вали слабъ дъждъ когато трѣгнахме; часътъ бѣше точно 6¹/₂. Щомъ слѣзохме отъ гребена, преднитѣ две роти се разсипаха въ вериги, като се насочиха къмъ посоченитѣ имъ отъ дружинния командир обекти. Когато почнахме да се спускаме отъ малкия гребенъ къмъ равнината забелезахме, че турцитѣ се спустнаха отъ бивацитѣ си и заеха окопитѣ. Туку що бѣха доближили до рѣката веригитѣ на преднитѣ роти и противникътъ откри срещу насъ силенъ пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь, който ни биеше по фронта, отъ лѣво и отъ дѣсно; по фронта — отъ батареята настанена малко въ лѣво отъ Гяуръ-табия, отъ лѣво — отъ батареитѣ на Бахчеишъ-къой, а отъ дѣсно — отъ морскитѣ параходи. Единъ неприятелски параходъ отъ Мраморно море бѣше се много доближилъ до брѣга и до Боюкъ-чешмедженското езеро и отъ тамъ ни стреляше (отъ дѣсно) съ голѣмокалибърни орджия; този огънь не ни причиняваше голѣми загуби, но влияеше морално, защото ни фланкираше. Снарядитѣ, които турцитѣ ни хвърляха отъ морскитѣ параходи бѣха дълги около единъ метъръ съ калибъръ около 25 см. Шумътъ, който се произвеждаше отъ летенето на тия снаряди приличаше, като че ли празни бѣчви тѣркалящи се по каменистъ пѣтъ. И азъ отначало помислихъ, че по шосето минаватъ кола съ бѣчви, до като раз-

брахъ, че това сж снаряди отъ морски орждия. Единъ такъвъ снарядъ падна въ участъка на 1-а дружина, изрови единъ грапъ дълбокъ около $1\frac{1}{2}$ метъръ и широкъ около 5 метра въ диаметъръ като уби единъ войникъ. Другъ единъ сжщо такъвъ снарядъ падна до насъ на шосето на малкия гребенъ. Други снаряди падаха въ лѣво и задъ насъ и се виждаха въ време на летението имъ.

Съ пристигането на преднитъ вериги до реката се съвпадна и откриването на най-силния неприятелски огънь и въ този моментъ се спрѣ настѣплението на нашата дружина. Кой до кждето бѣше достигналъ залегна и се почна инстинктивно окопаване подъ огъня на противника, който ни обстрелваше съ модерни орждия съ фугаси и шрапнели, а отъ окопитѣ си — съ картечници. Преднитъ неприятелски окопи бѣха отъ рѣката не по-далечъ отъ около 1500 крачки така, че това бѣше разстоянието и до нашитѣ вериги. Отъ какъ почна войната пръвъ пжтъ виждамъ неприятеля да развива такъвъ съсредоточенъ огънь; неговитѣ фугаси дигаха цѣли гейзери отъ калъ и камъне, които ни засипваха; а ний въ това време лежахме върху гладката, като дланъ равнина очаквайки всѣкой редътъ си да бжде ударенъ, безъ да можемъ нито да настѣпимъ, защото рѣката ни пречеше, нито да можемъ бързо да се окопаемъ, защото явно бѣше за всѣкиго, че неприятеля следеше и най-малкото наше движение и гдето видеше такова, веднага насочваше огъня си.

Азъ нѣмахъ свой шансовъ инструментъ за да се укрепя, а да заповѣдамъ на войникъ да изкопае за мене преди самъ да се е окопалъ, виждаше ми се за слабостъ и затова лежахъ на земята безъ никакво закритие.

Залегналъ наредъ съ другитѣ азъ наблюдавахъ за попаденията на противниковитѣ снаряди и си мислехъ: ето иде сега и моя край; но фугасна граната пада точно петъ метра предъ мѣстото гдето лежахъ. Изведнѣжъ парчета отъ калъ и прѣстъ ме биятъ по гърба, а азъ правя малки движения за да провѣря дали не съмъ ударенъ. И въ този моментъ странни мисли ми минаватъ презъ ума. До обедъ, мислехъ си тогава, сигурно ще бжда убитъ на това мѣсто и родителитѣ ми ще узнаятъ, че съмъ падналъ тука, следъ като съмъ участвувалъ вече и уцѣлялъ въ толкова боеве. Но следната граната пада задъ мене на около 50 крачки и азъ си пресмятамъ, че щомъ мѣрника е презъ 100 крачки, тогава наистина азъ мога да бжда спокоенъ. Но ето други снарядъ пада на около 10 крачки въ дѣсно и ранява тежко двама войници; аха, мисля си, неприятеля не ме мѣри само съ едно орджие!.. Чудно нѣщо: въ никой бой не сж ми идвали подобни мисли... Въ такова мжчително положение употребявайки голѣми усилия за какво-годе окопаване лежахме съ часове на земята. Дружиниятъ командиръ лежеше на 3—4 крачки въ лѣво отъ

мене и подпрѣлъ се на лактитѣ си наблюдаваше. Дружинната поддрѣжка бѣше ни изпреварила съ около 400 крачки. Азъ искахъ да отида напредъ при дружинната поддрѣжка, казахъ на дружинния командиръ: да се премѣстимъ напредъ, но командира не се съгласи. Раненитѣ трѣбваше отъ сутринята до вечерята, т. е. цѣлия день да лежатъ неподвижно на мѣстото си непривѣрзани, защото тия които мърдаха биваха повторно ранявани — толкова ефикасенъ бѣше неприятелския огънь и наблюдение. . .

Къмъ 8 часа преди пладне откъмъ малкия гребенъ се зададохъ 5-а и 6-а роти; веднага неприятеля пренесе частъ отъ артилерийския си огънь по тия роти. Понеже тѣ настѣпваха задъ насъ, азъ както бѣхъ залегналъ, обърнахъ се назадъ, за да ги наблюдавамъ. 5-а рота съ ротния си командиръ, капитанъ Карадимовъ, настѣпваше цѣла, както се настѣпва подъ артилерийски огънь: взводъ отъ взводъ по на 40 крачки и въ шахматенъ редъ. Капитанъ Карадимовъ вървеше съ връзкитѣ си въ срѣдата и командуваше. Шрапнелитѣ се сипеха надъ самата рота, а капитанъ Карадимовъ командуваше като на учение. Ротата се доближаваше до насъ и азъ чувахъ ясно всѣка негова дума, следѣхъ всѣко негово движение; и до сега ми звучатъ ясно думитѣ му: „момчета не се плашете, какво че ще падне нѣкоя и друга граната“, пазете точно разстоянията, 40—50 крачки взводъ отъ взводъ“. А въ това време следъ всѣки 2—3 негови думи по единъ снарядъ падаше въ ротата му или се прѣсваше надъ нея. Въ единъ моментъ единъ шрапнел се прѣсна точно надъ главитѣ на единъ шрапнелъ се прѣсна точно надъ главитѣ на единъ отъ взводоветѣ и видяхъ — защото ротата бѣше много близо до насъ — какъ падна убитъ юнкера Куюмджиевъ и още двама войника съ него. Капитанъ Карадимовъ съ пълно спокойствие, необръщайки никакво внимание на огъня, всрѣдъ който се движеше съ ротата си, продължаваше да си командва. Така продължаваше да настѣпва 5-а рота, докато дойде до мѣстото, кждето лежахме и като се разсипаха взводоветѣ и въ вериги спрѣха се и почнаха бързо да се окопаватъ подъ градъ отъ снаряди. Сжщото направи и 6-а рота подъ командата на капитанъ Русовичъ, която настѣпи въ лѣво отъ 5-а рота и се спрѣ и окопа на сжщата линия. Това бѣше и последното наше движение въ този бой.

Само презъ този день 4. XI. дружината ни състояща се отъ три роти изгуби 110 войници ранени и 8 убити и 2 ранени офицери; загубитѣ на 1-а дружина бѣха значително по-голъми. Тази дружина имаше загуби и отъ опита на една отъ ротитѣ и да минатъ въ бродъ рѣката Кара-су; само единъ взводъ — този на запасния подпоручикъ Дацовъ отъ 2-а рота — успѣ да прегази и отъ части да мине въ плавъ рѣката като даде нѣколко войници (4—5) жертва въ удавени между

другитѣ убити и ранени; цѣлия този взводъ измокренъ до шия и залепилъ съ на лѣвия брѣгъ на пѣката престоя цѣлия день въ това положение до настѣпването на нощта, подъ огъня на противника, потънали въ калъ и вода.

Съ настѣпването на нощната тъмнина, като чели слънце светна предъ очитѣ ни, защото щомъ се стъмни неприятелската стрелба се прекрати. Сега всички наизлязоха отъ окопитѣ си и почнаха свободно да се окопаватъ, да ходятъ и да си приказватъ.

Окопитѣ на 14-а и 16-а роти се пълнеха съ вода понеже бѣха много близко до реката, та трѣбваше да се копятъ по-плитко, но да имъ се правят по-високи бруствери, та да запазятъ що-годе стрелцитѣ. Веднага се погребаха убититѣ и пренесоха раненитѣ. Следъ като нѣкои отъ убититѣ бѣха вече погребани дойде друга заповѣдъ, предадена по телефона отъ щаба на полка: да се пренесатъ назадъ и тѣлата на убититѣ, а ако нѣкои сж вече погребани, да се изровятъ и пренесатъ. Това се правеше съ цель да се знаятъ отпосле гробоветъ на падналитѣ въ днешния бой.

Загубитѣ на полка въ този день бѣха: 41 убити, 346 войници и 4 офицери ранени, безъ вестъ 15, отъ които знаеше се, че сж удавени 5 войници. Раненитѣ офицери бѣха запаснитѣ подпоручици: Шипковъ, Прокоповъ, Найденовъ и Николовъ.

Настѣплението на нашия полкъ се подържаше отъ огъня на едно скорострелно отдѣление отъ 4-и артилерийски полкъ и отъ не с. с-то отдѣление на майоръ Кънчевъ, снарядитѣ на което не достигаха до всички артилерийски позиции на ония неприятелски батареи, които обстрелваха нашитѣ пехотни линии. Презъ цѣлия день на 4. XI. ний чувствувахие слабостта на нашата артплерия: тя неможа да ангажира огъня на никоя неприятелска батарея и неможа да спре огъня на никоя неприятелска картечница...

Вечерята дружинния командиръ ме прати да предамъ полученитѣ по телефона благодарности на началника на дивизията къмъ всички офицери и войници участвували въ настѣплението. Намерихъ 14-а и 16-а роти окопани до самата рѣка; войницитѣ бѣха съ отпаднало настрояние; тѣ не бѣха яли цѣлъ день, та сега на групи се хранеха — туку що бѣха имъ донесли храната. Изказанитѣ похвала къмъ войницитѣ малко ги поободриха. Презъ нощта ротитѣ се окопаха.

На 4 срещу 5 XI. чухъ по телефона, че се правеха разпореждания, щото артилерийското не с. с. отдѣление на майоръ Кънчевъ да смѣни позицията си и слезе при насъ въ равнината. Веднага доложихъ това на дружинния командиръ и той поиска да говори съ началникъ щаба на бригадата, майоръ Дранговъ. Дружиниятъ командиръ обясни на майоръ Дрангова, че ако артилерията слезе долу при насъ, тя утре

ще бжде за $1\frac{1}{2}$ ч. унищожена, защото тукъ ще бжде на открита позиция и помоли Дрангова да обясни тази работа тамъ дето трѣбва. Следъ малко телефониста, който слушаше на телефона, доложи ми, че дивизията отмѣнила заповѣдта за премѣстването артилерийското отдѣление на майоръ Кънчева долу въ равнината. Но въ това време артилериститѣ майоръ Кънчевъ, поручикъ Ребровъ и други дойдоха при насъ да изучатъ „позицията“. Понеже една неприятелска картечница се обаждаше огъ време на време и куршумитѣ ѝ прелетяваха надъ главитѣ, поручикъ Ребровъ казваше: „хей, и азъ сега почувствувахъ що е пехотенъ огънь!“

Презъ нощта капитанъ Карадимовъ бѣше се разпоредилъ да се донесътъ дъски и греди отъ близкия чифликъ Лаконати, за да послужатъ за мостове на рѣката — той предполагаше, че настѣплението ще продължи.

Деньтъ 5. XI прекарахме на сжщата „позиция“, т. е. окопани въ калната и равна като дланъ равнина, кждето окопитѣ се пълнеха съ вода и кждето всѣко наше движение се следеше отъ неприятеля. Но днесъ не дадохме никакви жертви, защото всички презъ цѣлия день немръднаха отъ охопитѣ си, а турската артилерия не ни закачаше вече. Изглеждаше, че задачата на турцитѣ бѣше само да ни спратъ, а не и да ни изгонятъ отъ заетата вече мѣстность.

На 5. XI. вечеръта получихме заповѣдъ да напустнемъ окопитѣ въ равнината и се зарърнемъ пакъ на малкия гребень, гдето бѣхме на 1. XI. вечеръта — между Куюнъ-дере и Карасу. Презъ нощта срещу 6. XI ний напустнахме равнината и се оттеглихме на старата позиция.

Това бѣше нашето настѣпление на 7. XI. придружено отъ грамадни жертви безъ никакъвъ успѣхъ. А известно е, че по цѣлата Чаталджанска линия нашето настѣпление неуспѣ. Този неуспѣхъ се разтржи отъ турска страна по цѣла Европа, като голѣма турска побѣда, подигна духътъ на турцитѣ, даде имъ да разбератъ, че тѣ не сж сломени и при преговоритѣ за примирието и мира тѣ показаха такава упоритость.

Неорганизираната и зле водена атака, било по лекомислено пренебрежение или по преднамеренно предателство — това издирванията трѣбва да изяснятъ. Чаталджанската ноемврийска атака съставлява една отъ причинитѣ за по-сетнешнитѣ български военни и политически неуспѣхи. При това по цѣлата линия отъ Черното до Мряморното море дадохме около 17,500 убити и ранени. Въ бързината си да вземемъ съ шурмъ неприятелската позиция нашето главно командване не се постара да подготви атаката чрезъ по ефикасното участие на артилерията. Нашата артилерия обстрелваше равномерно цѣлия фронтъ отъ езерото Буюкъ Чекмедже до езе-

рото Деркосъ, безъ нѣкжде да се концентрира гози огънь върху предварително избрано мѣсто. Изпратенитѣ да атакуватъ полкове сж били слабо подържани отъ артилерията. Така бѣше не само въ участъта на нашия полкъ, но и въ другитѣ участъци, като напр. при 4-та пех. Плѣвенски и 17 пех. Доростолски полкъ. Най-голѣми загуби при Чаталджанската атака както отпосле се узна претърпя 29 пехотенъ Ямболски полкъ, който на ножъ завладѣ фронтътъ при с. Лазар-койо до езерато Деркосъ и следъ 6 часово престояване въ форта е трѣбвало да напустне тѣзи тѣй важна позиция, защото е изстрелялъ всичкитѣ си патрони, а помощ навреме не получи. И когато този полкъ е отстъпвалъ билъ е посрещнатъ отъ огъня на нашата артилерия, която го е почти унищожила.

Въобще цѣлата борба на Чаталджанската линия бѣше растяна по цѣлия фронтъ; изглежда, че не бѣше съставена нѣкоя подходяща концепция за разкъсване турската линия на избрано мѣсто, кждето да се хвърлеха по-значителни сили и кждето атаката да се подготви предварително съ концентриранитѣ усилия на артилерията. Възможно е, че сравнително по лекитѣ наши предшествующи успѣхи сж повлияли върху това да се подцени противника, но при все това отъ стратегично гледище ноемврийската Чаталджанска атака дава поводъ за основателни обвинения... Между другото, следъ тия боеве, между офицеритѣ много се коментираше обстоятелство, че българския генераленъ щабъ е билъ зле осведоменъ за силата на Чаталджанската укрепенл линия, благодарение на върнитѣ донесения на българския преди войната воененъ аташе въ Цариградъ Майоръ Тапалджиковъ, за който отпосле узнахме, че билъ назначенъ комендантъ на гара, ако и да бѣше отъ генералния щабъ.

10. Холерата.

Днитѣ отъ 6 до 9. XI. прекарахме на малкия гребенъ: 2-та и 4-та дружини и картечната рота останахме на позиция, 3-та дружина остана въ маневриращи войски на полка, а 1-та дружина въ бригадна поддръжка. Тия 3—4 дена се случиха хубави, слънчеви, топли дни, каквито само по тия южни мѣста се случватъ презъ месецъ Ноемврий. Бойнитѣ действия сега се състояха само въ рѣдка пушечна, а по нѣкога и орждейна стрелба отъ наша и турска страна. Наблюдавахме какъ турскитѣ патрули тършуваха въ напустнатитѣ наши окопи. А далечъ въ тила на турскитѣ линии се наблюдаваше какъ пристигаха отъ къмъ Цариградъ тренове и стоварваха нови войски.

Въ това време войницитѣ па и голѣма частъ отъ офицеритѣ бѣха потънали въ нечистотии. Непрекжснатитѣ походи

и боеветъ не бѣха оставили свободно време за изпиране и почитване и за това у всички войници и у мнозина офицери се завѣдиха вѣшки. Но такива грамадни бѣха тѣ у нѣкои, че за споменъ ги нарекохме „чаталджанки“. На връхъ Арахангеловъ день времето бѣше прекрасно. Азъ съ Савата отидохме задъ дружинната палатка, за да се пощимъ, като средъ бѣлъ день се съблекохме съвсемъ голи подъ лжчитъ на ноемврийското слънце.

Тъкмо въ това време всрѣдъ войниците и офицеритъ отъ полка се появи холерата. Имахме вече нѣколко смъртни случаи. Въ полка не се взеха никакви особенни мѣрки за лекуване на заболѣлите отъ холера. Заразенитъ се просто изолироваха, т. е. оставаха се на страни, никой не се доближаваше до тѣхъ и тѣ умираха, безъ нѣкой да се погрижи за подобрене на сѣдбата имъ. Интересенъ бѣше случая съ заболяването на поручикъ Г. отъ картечната рота. Простудилъ се, поручикъ Г. страдаше отъ коремъ. Отива при полковия лазаретъ и се свилъ на едно мѣсто; дохожда старшия полкови лекаръ санитарния майоръ и като вижда Г. че се свива отъ болки веднага разбира че е заразенъ отъ холера и му казва, безъ да се доближава много до него: „полегни си, ще ти дамъ чай и то ще ти мине.“ Но следъ малко го запиталъ „ами имашъ ли температура?“, „имамъ си, имамъ си температура“ отговорилъ дяволтъ Г. съ тонъ като че искалъ да каже „усигуренъ съмъ“. Тогава Д-ръ Р. извиква: „а, така ли, здравей бѣ Г.“ и се ржувалъ съ Г. Температурата се счита, като сигуренъ признакъ, че болния не е холеренъ.

Въ предписанията, които се издаваха отъ щаба на дивизията, за предпазване отъ заразата старателно се избѣгваше употреблението на израза холера, а се казваше, че се е явила болестъта „коремоболие съ диария“. Всредъ общата мизерия и безпомощностъ да се бориме съ болестъта, това обстоятелство вливаше и хумористична нота. Но когато войниците почнаха да умиратъ и то само 4—5 часа следъ заболяването си, тогава чакъ „коремоболието съ диария“ биде наречено и официално холера. Отначало водата за пиеве не се преваряваше. Чакъ на 13. XI излезе заповѣдъ по полка: да се дава на войниците често чай, но понеже нямаше захаръ, споменатата заповѣдъ остана дълго време неизпълнена. Чакъ следъ като се появиха смъртни случаи, тогава почнахме да преваряваме водата за пиене.

Следъ два дена, т. е. на 7. XI вечеръта, насъ ни смѣни 3-а дружина, а нашата дружина остана полкова поддръжка пакъ задъ малкия гребенъ на лѣвия брѣгъ на рѣката Куюнъ-дере. Това мѣсто бѣше много влажно; това го чувствахме особено преди пладне, когато влагата и мъглата бѣха най-силни на това мѣсто, а въ сѣщото време околнитъ гребени се освѣтяваха отъ есеното слънце.

На 9. XI нашия полкъ биде смѣненъ отъ 1-и пех. полкъ, който въ боеветъ на 4. 5 и 6, т. е. въ Чаталджанската атака не взе никакво участие. Нашата дружина отиде за прикритие на едно артилерийско отдѣление отъ 4-и арт. полкъ на северо-изтокъ отъ мѣстността „Развалинитѣ“ а другитѣ дружини и щаба на полка малко западно отъ това мѣсто. До това врѣме тукъ е стояла една дружина отъ 1-и пех. полкъ, между която холерната зараза бѣше взела голѣми размѣри. Когато се настанихме на бивакъ, на около 100 крачки отъ бивакъ на дружината отъ 1-и пех. полкъ видѣхъ, че единъ войникъ бѣше оставенъ; той лежеше на една носилка на корема си и беше си подпрѣлъ брадата съ ржцетъ си. Лицето му бѣше изпито-синкаво; до него лежеше пушката му. Единъ войникъ, санитаръ, седеше малко на страни и го пазеше. Когато го запитахъ защо не сж го вдигнали, санитаръ ми отговори, че войникътъ вече щѣлъ да умира, та за това билъ оставенъ; умирающиятъ беше едно еврейче отъ София, казаха ми, че билъ годеникъ. И наистина следъ два часа холерниятъ умрѣ. Вечерята погребяхме умрелия азъ бѣхъ назначенъ да наблюдавамъ погребението. Назначената команда изкопа гробъ и погребяхме умрѣлия заедно съ пушката му — такава бѣше заповѣдта. На следния день въ нашата дружина почнаха да се явяватъ случаи отъ холерни заболявания. Тукъ на този бивакъ дружината се командувахе отъ старшия ротенъ командиръ капитанъ Б., защото дружинниятъ ни командиръ, подполк. Мурджевъ, замѣствахе болѣлия следъ последнитѣ боеве командиръ на полка. Борба съ холерата почти че не сжществуваше: лекаритѣ не разполагаха даже съ необходимото количество йодъ, нито съ нѣкое друго дезинфекционно средство да си измиватъ ржцетъ следъ прегледа на болнитѣ. Даже сапунъ нѣмахме достатъчно. Войниците бѣха нечисти, храната не бѣше добра и водата за пие-не сега чакъ почнахме редовно да преваряваме.

Мнозина офицери не се бръснеха и си бѣха пустнали бради, а нѣкои и дълги коси. Това се правеше, разбира се не по липса на бръснари и ножици, а просто защото такава бѣше модата. Мнозина войници подражаваха на тази мода, а това още повече увеличаваше нечистотията имъ. Тукъ, презъ този бивакъ, единъ день мина командующия армията, генералъ-лейтенантъ Кутинчевъ, съ щѣлия си щабъ и спре на бивака ни само нѣколко минути безъ да слезе отъ коня си. Разпита командующия дружината, капитанъ Б., за здравословното състояние на дружината. Неговото посещение бѣше случайно, той се връщаше отъ огледъ на позициитѣ.

11. Примирие.

Още на другия денъ отъ пристигането ни на този бивакъ продължихме укрепяването на главната позиция, която се простираше по голѣмия Чаталджански гребенъ, което укрепяване бѣше почнато отъ 1-и пех. полкъ. Въ сѣщото време почнаха да се носятъ между офицеритѣ и войницитѣ слухове за предстояще близко примирие. И наистина на 12. XI узнѣхме, че въ този денъ 1 часа следъ пладне се прекратява всѣкаква стрелба отъ дветѣ страни. Това е било уговорено отъ наша и турска страна. Командирѣтъ на картечната рота, капитанъ Савовъ, бѣше ходилъ като парламентьоръ, та ни разказваше, какъ му връзвали очитѣ и го водили най-внимателно подъ ржка, до като дошълъ до палатката на нѣкой си паша, който го приелъ много любезно. Разбира се, преди да доближи открили му очитѣ. Разказваха ни какъ отъ 1-и пех. полкъ за парламентьоръ ходилъ санитарния подпоручикъ Д-ръ Николовъ, понеже знаелъ френски, но за да не го узнаятъ турцитѣ, че е лекаръ билъ е въ формата на строеви офицеръ — капитанъ. И тука почнаха пакъ да се носятъ слухове за падането на Одринъ, които следъ нѣколко дена се опровергаха.

Вече се знаеха имената на членоветѣ на българската делегация опредѣлена за водене на преговоритѣ за миръ. Само малцина отъ офицеритѣ се отнасяха съ недовѣрие къмъ въпроса дали ще имаме скоро миръ; голѣмото болшинство отъ офицеритѣ искрено вѣрваха, че мирѣтъ ще бжде сключенъ въ най-скоро време; даже почнаха да се опредѣлятъ и датитѣ когато ще сме вече въ София.

На 17. XI смѣнихме 1-и пех. полкъ и заехме пакъ стария си участъкъ като 1-а, 2-а и 3-а дружина бѣха бойна частъ, а 4-а дружина полкова поддържка пакъ до самия лѣвъ брѣгъ на Куонъ-дере въ влажната падина. Всѣка сутринъ щомъ ставахме първата ни работа бѣше да излеземъ веднага на гребена и тамъ прекарвахме до като се вдигне мъглата, която всѣка сутринъ падаше върху нашия бивакъ.

Следъ нѣколко дена откакъ полка застѣпи отново на позиция, завърна се отъ лазарета и командирѣтъ на полка, та и дружиния командиръ си дойде въ дружината. Въ това време холерата още върлуваше и ний постоянно преварявахме водата за пиене. Дружинниятъ командиръ се боеше много отъ заразата; колкото бѣше смелъ въ боя, толкова сега се пазеше: съ карболова вода постоянно прѣскаше изъ палатката си.

Преговоритѣ за примирieto бѣха вече започнати. До голѣмия желѣзнопътенъ мостъ надъ реката Кара су пристигаха всѣкой денъ къмъ 4 часа следъ пладне два трена; еди-

ниятъ български, носящъ българскитѣ делегати за примирието, а другиятъ турски съ турскитѣ делегати. Една турска команда съ музика стоеша въ това време до кантона при моста и отдаваше честь на нашата делегация. Отъ позицията на малкия гребенъ виждахме всѣкоя день, какъ пристигаха двата трена, какъ нашитѣ делегати слизаха отъ трена и пеша минаваха по моста, по който поради разрушенията неможеше да минава трена и какъ българскитѣ делегати влизаха въ турския тренъ.

Нѣма никога да забравя денътъ 20. XI. 1912 г. Знаеше се, че въ този день ще се подпише договора за примирието. Тренътъ носящъ нашата делегация пристигна отъ Чаталжа до моста на Кара-су къмъ 4 часа следъ пладне. Всички офицери и войници бѣхме наизлезли изъ окопитѣ и палаткитѣ по малкия гребенъ да гледаме дали скоро ще се върнатъ нашитѣ делегати. Картината, която видяхъ въ този моментъ стои още предъ очитѣ ми. Всичкитѣ наши и турски голи баири до кждето ни виждаха очитѣ, надлъжъ по цѣлата бойна линия бѣха обсипани съ хора, устремили погледитѣ си на долу, къмъ долината въ двата трена, които се бѣха спрели отъ двете страни на моста на Кара-су. Нашитѣ планински гребени чакъ до подъ града Каликратия на югъ и на северъ до „Чаталжа“ до кждето можеше да се вижда и турскитѣ отъ Буюкъ-Чекмеже далечъ до надъ Хаделакйои и Банчеишъ-Кйой и по-нататкъ бѣха обсипани съ хора. Това бѣха двѣтъ войски, двата воюващи народа, които жадуваха и чакаха за миръ! Тъзи картина си остана така неизмѣнна до като настъпи нощта. Тогава азъ се прибрахъ. Чакъ къмъ 11 ч. вечерята чухме силното и продължително извирване на локомотива на рашия тренъ — а ние мупозниваме вече гласътъ — който се връщаше вече. Всички въ палаткитѣ и окопитѣ се отвно раздвижиха и разприказваха дали се е подписало примирието или не. Но къмъ 1 часа следъ полунощъ получи се по телефона съобщение, че примирието е подписано. Въ нѣкои роти, кждето войницитѣ не бѣха още заспали щомъ узнаха това почнаха да викатъ „ура“. Тука като полкова подръжка нашата дружина прекара до 26. XI. Азъ като адютантъ спехъ съ дружиния командиръ въ една палатка. До насъ на близо бѣше офицерската палатка на 15-та рота — собствено това бѣше пакъ войнишка палатка, която капитанъ Б. си бѣше направилъ за себе си, като бѣше съшилъ 4 платнища. До неговата палатка бѣше тъйзи на дружиния лекаръ Д-ръ Войводовъ, запасенъ санитаренъ подпоручикъ. Тамъ спѣше и Савата и отпосле дойде и Хаджиевъ, защото и музикантската команда бѣше до насъ. Всичкитѣ палатки бѣха само на нѣколко крачки отъ рѣката Куюнъ-дере. Всѣка сутринъ си правихме попара въ една голѣма тенжера купена нарочно за това отъ гр. Чаталжа; Хаджиевъ, Савата, док-

тора и азъ давахме по равно хлѣбъ и всичко потрѣбно. Савата бѣше много приказливъ, най-духовния между насъ, та компанията ни винаги привличаше и други офицери. Следъ закуската, нѣкои почваха да играятъ карти, доктора следъ прегледа на болнитѣ седаше да пише писма до жена си. Той бѣше младоженецъ и то какъвъ още: въ недѣля се венчалъ, а въ недѣля се обявила мобилизацията и той сѣщия день вечерята заминалъ съ трена за София.

И тукъ пакъ имавме нѣколко дъждовни дни. Въ една дъждовна нощъ къмъ единъ часа слушахме врѣва, шумъ. Оказа се че Куонъ-дере придощла много, преляла, та наводнила палаткитѣ на музикантската команда. Музикантитѣ изплашени — защото бѣха вече заспали — измокрени почнаха да викатъ и кой какъ сварилъ избѣгалъ въ по-горнитѣ палатки.

12. Въ Силиврия.

Нѣколко дена преди 27. XI. се знаеше вече, че 1-а пехотна бригада отъ 1-а дивизия ще прекара примирieto въ гр. Силиврия. Това ни много радваше, защото отъ толкова време сега мислехме, че имаме случай пакъ да поживѣемъ въ квартири, да се изчистимъ и отпочинемъ. На 26. XI. бѣхъ изпратенъ за дружиненъ квартириеръ въ гр. Силиврия заедно съ други офицери отъ полка; общъ квартириеръ за бригадата бѣше началникъ щаба на бригадата майоръ Дранговъ, а старши квартириеръ за полка бѣше капитанъ Б. Всички офицери-квартириери на коне, като минахме голѣмия гребенъ упжтихме се къмъ Силиврия. Тука срещнахме щаба на бригадата, къмъ който се присѣдинихме и продължихме заедно. Времето ако и да бѣше сутринята малко дъждовно, но полена лека се поизясни и когато минавахме селата Ялосъ и Кшастрось, разположени до самия брѣгъ на Мряморното море блѣсна слънцето. Предъ насъ се откри великолепна картина. Морето гладко като огледало и въ него се оглеждаха хубави и богати грѣцки села съ пространнитѣ си лозя. Дранговъ, който яздеше напредъ съ полковника Желязки обърна се къмъ насъ и възхитенъ извика: „господа разтворетѣ сърдцата си, вижте каква чудна гледка и ний сме на на брега на това море!“ Унесени въ чудно хубава есенна утринна, ний мълчеливо яздехме, дишайки чистия и мекъ юженъ въздухъ. — Въ Епиватось — малко градче на брѣга на морето — спрѣхме, за да починатъ конетѣ. Следъ малка почивка и закуска, продължихме по пътя за Силиврия, кждето стигнахме къмъ обѣдъ. Скоро пристигнаха и квартириеритѣ на 1-и пех. полкъ и се почна разпредѣлението на града между двата полка. Разбира се, между офицеритѣ — квартириери отъ двата полка се появи голѣмъ споръ, кой полкъ

въ коя частъ отъ града да квартирува. Градътъ биде раздѣленъ отъ майоръ Дрангова на две части приблизително равни: въ едната спадаше хубавата гръцка махала, най-хигиеничната и съ най-хубави кѣщи и частъ отъ турската съ най-нехигиенични; бедни кѣщи; въ другата частъ спадаше еврейската махала съ по-малки кѣщи и по-бедни и сѣщо частъ отъ турската махала. Спорътъ, който се водеше между квартириеритъ на улицата, бѣше за гръцката махала.

Но най-сетне всички се съгласиха да се хвърли жребие. Хвърлиха жребие и на 1-и полкъ се падна по-лошата частъ: еврейската махала. Офицеритъ отъ 1-и полкъ бѣха много недоволни отъ своя жребъ, но най-послѣ изходатайствуваха предъ майоръ Дрангова да се отпуснатъ отъ гръцката махала петъ кѣщи, за щаба на полка. Веднага следъ това почнахме разпределението на нашия районъ между дружинитъ и ротитъ, При това направи ми впечатление, че хубавитъ и хигиенични гръцки кѣщи се щадѣха — тамъ войници не се туряха да квартируватъ, а само офицери. Това се правеше до некѣде си отъ съображение да не се дразнятъ нашитъ тогавашни съюзници — гърцитъ, а до некѣде и отъ слабосъзнание за по-голѣми грижи къмъ войницитъ. Въ много отъ по-старитъ и бѣдни гръцки кѣщи се поставиха и нѣкои войнишки отдѣления. Въ цѣлата турска частъ, най-нехигиеничната отъ града и рѣзположена на най-низкото мѣсто, до морето турнахме войници. Тамъ квартируваха изцѣло 3-та и 4-та дружини но безъ офицеритъ си, а 1-а и 2-а бѣха само отчасти настанени горе въ гръцката махала. Това престѣпно наше толериране на гърцитъ отпосле скѣпо го откупихме, защото слѣдъ нѣколко седмици, т. е. въ началото на Януари именно въ дружиннитъ настанени въ турската махала се появи тифусъ и стана нужда тогава чакъ да ги премѣстваме въ високия и хигиениченъ гръцки кварталъ, а това може да стане само отъ части. Полка и бригадата пристигнаха отъ позициитъ на 27. XI. по обедъ и се настанаха въ опредѣленитъ квартири. Отъ позицията полка тръгналъ на 26. XI. в 1 часа следъ пладне, като сдалъ позицията на 25 пех. Драгомански полкъ (10 зборна дивизия) и веднага тръгналъ за къмъ с. Епиватосъ. Обаче времето се развалило и дѣждъ и виелица затруднявали движението. По сѣщия разкалянъ междуселски пѣтъ и то насреща се е движилъ и обоза на 25-и пехотенъ Драгомански полкъ, та цѣлата наша колона се е била разтеглила така много, че въ Епиватосъ до кѣсно презъ нощта ротитъ сѣ се търсили и събирали. Единъ ротенъ командиръ ми разказваше, че за пръвъ пѣтъ е участвувалъ въ такъвъ походъ, въ който полка се билъ разтегналъ, на цѣли километри и ротитъ и дружинитъ се бѣха размесили до неузнаваемость.

Въ Силиврия прекарахме до прекъсването на примирието.

Силиврия е малък градъ на бръга на хубавъ малъкъ заливъ на Мряморно море. Разположенъ на високъ бръгъ отдалечъ града прави великолепно впечатление. До самия градъ на високия бръгъ има запазена грамадна стена, остатъкъ отъ старата римска крепостъ. На най хубавата и най високата частъ отъ градъ е разположена гърцката махала, чиито къщи гледатъ къмъ морето; задъ гърцката махала сж еврейската и ерменската, а долу въ най-ниската частъ и край бръга на морето е турската махала. Жителитъ на града сж по-вечето гърци и турци, и по-малко евреи и ерменци. Голѣма частъ отъ турското население бѣше избѣгало. Жителитъ се занимаватъ главно съ търговия, а отчасти съ лозарство.

Тукъ, въ Силиврия, следъ настаняването ни, заедно съ нареденитъ по програма учения и стрелби съ войницитъ и офицеритъ да водятъ единъ даже разточителенъ животъ, въ сжщото това време, когато на войника се даваше само 1 левъ месечно. Подофицетитъ, отдѣлйони началници, получаваха, като че ли за подигравка 2 лева мѣсечно, а тѣ бѣха нашитѣ помощници и въ боевете и сега при поддържане на дисциплината и при обучението; взводнитъ подофицери получаваха 32 лева месечно — това бѣха войнишкитъ и подофицерски заплати, а единъ подпоручикъ, младши офицеръ получаваше 600 лева месечно. Храната на войницитъ не бѣше много добра; ако и да не гладуваха, но храната имъ бѣше еднообразна. Хлѣбътъ що имъ давахме сжщо не можеше да ги насища и за това по гърцкитъ фурни въ града постоянно се трупаха тълпи войници, които чакаха редъ, за да си купятъ хлѣбъ. Войнишкото облекло бѣше станало вече до голѣма степенъ негодно. Най-често явление бѣше да види човѣкъ войникъ съ скжсани и нечисти дрехи; долното облекло бѣше сжщо така изпокжсано и нечисто. Въ града имаше баня, но да се приспособи за войнишка, никому и на умъ не идеше. Въ града имаше фабрика за брашно (парна мелница), но и тя не се използва за нуждитъ на бригадата.

Въпреки всичко това, духътъ на войнилитъ не беше лошъ и както офицеритъ, така и войницитъ, при напушането на града отнесоха съ себе си най-хубави впечатления. Причината за това бѣше, че още докато бѣхме на позицията, следъ подписването на примирието, между офицеритъ и войницитъ, а особено между първитъ постоянно и упорито се се твърдеше, че мирътъ е много близъкъ. Даже се споменаваха и днитъ, когато ще влезнемъ тържествено въ София. За такъвъ день най-напредъ се спомена Никулъ-день и преговоритъ въ Лондонъ едва що бѣха се почнали, тогава взеха да споменаватъ за Ивановъ день. До като траеше прими-

рието всички върваха, че войната е вече свършена. Голъма рѣдкостъ беше да се срещне офицеръ, който да вѣдва, че военнитѣ действия ще се почнатъ наново; отъ такъвъ офицеръ другаритѣ му странеха. Друга причина за удовлетворителния духъ на войницитѣ беше тоя, че българския войникъ се задоволява съ малко, неговите нужди сж скромни, а тогава войницитѣ бѣха още доста търпеливи — войната още не бѣше ги изморила. Независимо отъ това у войницитѣ имаше, макаръ и слабо съзнание отъ нуждата да се свърши веднѣжъ за винаги съ турцитѣ, защото македонския въпросъ, ако и слабо разбираанъ отъ българския селянинъ, винаги го безпокоеше, ако би и само по честитѣ маневри за които го свикнаха.

Офицеритѣ отъ нашия полкъ се хранеха, кой както можеше да си нареди. Макаръ и да се предписваше това отъ по-горното началство, но въ полка нѣмаше общъ столъ, кждето общо да се хранятъ офицеритѣ и по този начинъ да се развива другарския и корпоративенъ духъ. А всички удобства за уредбата на такъвъ общъ столъ имаше, обаче липсваше у отговорнитѣ началствающи лица съзнанието за нуждата отъ общъ офицерски столъ. Едни отъ офицеритѣ се хранеха въ една гръцка гостилница, други си готвеха въ кѣщи, трети въ ротитѣ си или у хазаитѣ си. Впечатлението, което тази наша разнебитеностъ правеше на мѣстнитѣ гърци, не бѣше въ наша полза. Хаджиевъ, доктора, Савата и азъ бѣхме си образували отдѣлна кухня и се хранехме въ квартирата, въ която живѣха Хаджиевъ и Савата. Савата бѣше домакинатъ. Азъ живѣяхъ въ кѣщата на гърка Манолакоглу — единъ отъ притежателитѣ на чифлика Мартиникъ — тъй тѣсно свързанъ съ нашата несполучлива Чаталджанска атака. Моя хазаинъ често ми разказваше за остѣпленieto на турцитѣ; когато се водели Люле-Бургаскитѣ боеве, разказваше ми той, че въ това време 30 хиляди турци сж работели по укрепяването на Чаталджанскитѣ позиции.

По онова време въ Силиврия между по-младитѣ офицери бѣше на мода да си купуватъ фесове за споменъ отъ войната, съ турцитѣ. Тука намеряхме хубави червени фесове, които туряхме на главитѣ си нощно време за да не настива главата. Нѣкои млади офицери си носеха и презъ деня въ кѣщи тия фесове и понеже свикнаха съ тѣхъ, често ставаха грѣшки. Хаджиевъ си ходеше въ кѣщи съ фесъ и съ него обѣдваше. Веднѣжъ слѣдъ обѣдъ излѣзохме заедно и безъ да забележимъ нѣщо тръгнахме на долу изъ гръцката махала. Следъ малко насреща ни се зададе бригадни командиръ. Ние почнахме да се оправяме и да се поглеждаме единъ други и въ сѣщото време Хаджиевъ извика „абе азъ съмъ съ фесъ“ и хукна назадъ да си вземе шапката. Наистина той безъ да забележи е излѣзълъ на улицата съ фесъ. Понеже бѣше нисъкъ и

пълнен, нему фесът стоеше нѣкакъ особено и винаги възбуждаше смѣхъ.

Голѣмитѣ офицерски заплати почнаха да проявяватъ своето лошо влияние и въ друго отношение. Мнозина офицери, особено отъ по-младитѣ, почнаха да играятъ на карти, като печелеха или губеха доста голѣми суми и прекарваха въ игра цѣли безсънни нощи. Бѣха се образували постоянни кружоци за покеръ и други хазартни игри. Понеже единъ отъ тия кружоци се събираха у капитанъ Савова, командира на картечната рота, то почнаха да го викатъ князътъ отъ Монако, а квартирата му — Монако. Той живѣеше самъ въ една хубава триетажна гръцка къща, добре мобилирана, на която собственицитѣ бѣха избѣгали въ Цариградъ и бѣше останала само една баба — слугиня.

Въ дни когато се случваха празници, а презъ м-цъ декемврий и януарий празниците сж чести, празнуваха се именни дни на Стефановци, Ивановци, Юрдановци и др. Тогава отъ празнувания именикъ или група именици се устройваха банкети, които се свършваха съ шумни веселби, често съ участието на полковата музика. Тия веселби започвани зинаги съ сериозенъ и сдържанъ тонъ, често свършваха съ пиянство и танци, разбира се безъ дами, при което нѣкои офицери до такава степенъ се забравяха, че пияни почваха да танцуватъ съ ординарцитѣ си и да имъ държатъ наздравици, а тия които не беха пияни завършваха веселбата съ покеръ. Всичко това разбира се ставаше предъ очитѣ на войниците: ординарци и свързки. Началствующитѣ лица не взимаха радикални мерки срещу тия явни признаци на падение. Не липсваха и любовни похождения, защото нѣкои гъркини се бѣха доста увлѣкли за нѣкои наши офицери, но разбира се напраздно. Особено хладно къмъ гъркинитѣ и къмъ тѣхното свободно държане се отнасяха войниците. Българскитѣ войници, хора повечето семейни, държаха много за семейната си честъ и нѣмаше нито единъ случай да злоупотребятъ съ своята отдалеченостъ отъ семействата си.

Въ всички офицерски веселби Савата взимаше правоучастие, но щомъ присѣствуваше командира на полка, Савата вече не го пушаха. Така напримеръ на Ивановъ день шестима Ивановци — офицери ни дадоха обща вечеря въ ерменското училище. Капитанитѣ Русовичъ, Карадимовъ, Данаджиевъ, поручикъ Кисовъ и много други отъ подпоручицитѣ които бѣха Ивановци, имаха хубавата идея да направятъ обща трапеза и да поканятъ всички офицери отъ полка, както и щаба на бригадата. Това бѣше единствения случай когато всички офицери се събирахме наедно. На тази вечеря не се пиха никакви наздравици, даже и за именицитѣ не се пи. Когато си излезоха бригадниятъ и полковиятъ командири, като

старши остана майоръ Драгновъ. Веселието пакъ при голѣма съдържаностъ продължи до кжде полунощъ въ разкази на анекдоти изъ миналитѣ боеве и походи. Съжалявахме всички, че Савата неможеше да присѣтствува и ни весели, както бѣше на вечерята на имения день на капитанъ Б., — Савовъ день — тогава Савата декламира „Нераздѣлни“ отъ Пенчо Славейковъ — при това безъ суфльоръ..., а следъ това изпѣ на нѣмски „Die zwei Crenadire“ и на български неговитѣ тогава любими пѣсни: „Рада куминя набива“ и „Отецъ Ной“. Тия пѣсни Савата ги пѣеше на всички банкети и гуляи; тия пѣсни веднага биваха записвани и заучвани отъ младитѣ офицери. На сѣщата вечеръ и Пешо Радоевъ известния Софийски учителъ по танцъ, а сега редникъ-телефонистъ при щаба на полка игра и пѣ като балерина, за обща радостъ на всички присѣтствующи. . .

По заповѣдъ отъ по-горе въ полка бѣха устроени занятия за запаснитѣ подпоручици и то само за запаснитѣ. Тия занятия бѣха като за подигравка; на тѣхъ не се гледаше съ нуждната сериозностъ. Тука се четеха и се тълкуваха уставитѣ. Нашиятъ ржководителъ бѣше генералщабниятъ капитанъ К., който бѣше изпратенъ въ полка отъ щаба на 1-а отдѣлна армия, за да стажира докато бѣхме въ Силиврия. Сега той командуваше 15 рота. Интересното бѣше, че при занятията този офицеръ ни даваше примери отъ маневритѣ!... Самъ той не бѣше взелъ участие въ боеветѣ, не бѣше командувалъ никаква часть. Тия занятия така наредени бѣха обидни за запаснитѣ подпоручици, отъ които почти всички бѣха участвували въ всичкитѣ боеве и походи, а нѣкои бѣха и ранявани.

Следъ първитѣ дни отъ нешето разквартируване въ Силиврия, на широката поляна северно отъ града се отслужи молебень, следъ който се произведе парадъ на цѣлата бригада. Въ молебена взеха участие български и гръцки свещеници съвмѣстно, но гръцкия владика не дойде. За него казваха, че отъ какъ влѣзли въ града българскитѣ войски, той се приструвалъ на боленъ и никога дакато бѣхме тамъ не излезе изъ кжщата си.

Следъ молебена майоръ Дранговъ държа хубава, прочувствена речъ къмъ войницитѣ: описа тѣхнитѣ подвизи и лишения и резултатитѣ отъ тѣхъ за България. На молебена и парада присѣтствуваха и граждани — гърци поканени отъ началството, а така сѣщо и офицеритѣ отъ 4-и артилерийски полкъ.

До като бѣхме въ Силиврия врѣмето бѣше изобщо добро. Морето много ни привличаше. Презъ декемврий и януарий мѣсець ходехме по куртки и си правехме разходки съ ладии по морето.

Подпоручикъ Желѣзковъ даже се кжпа презъ януарий въ морето, ако водата и да бѣше много студена. Но това той направи вследствие на единъ басъ. Всички мислехме, че ще се разболѣе, но нищо не му стана. По този поводъ командирѣтъ на полка издаде заповѣдъ, съ която се запрети кжпането. Разбира се никой не мислеше да последза примера на Желѣзковъ, та спомената заповѣдъ излезе напраздно.

Почти всѣкой день следъ обѣдъ полковата музика на кап. Хаджиевъ свиреше предъ ерменското училище, което бѣше обърнато на офицерско кафене. Нѣкои гърци си спомнуваха и разказваха, че сжщо така било когато въ градѣтъ имъ квартирувалъ руски гарнизонъ презъ 1878 год.

Нашитѣ войници, повечето селяни отъ Софийския окръгъ, невиджали никога море, неможеха да се нагледатъ на морето. Въ свободното си време, тѣ по цѣли часове седѣха на морския брѣгъ и се питаха: „това се вода ли е?“ Когато напустнахме Силиврия мнозина отъ тѣхъ си взеха въ раницитѣ по шишенце съ морска вода, за да я носятъ на село, когато се завърнатъ. Тука за войниците както и за офицеритѣ липсваше духовна храна. Никакво четиво нѣмаше, което да да запълни свободното време на войници и офицери. За организиране на войнишки отпуски, които иматъ такова грамадно влияние върху духѣтъ на войниците и които тогава можаха много лесно да се организиратъ — и дума не ставаше. Ако тогава нѣкой бе предложилъ да се наредятъ отпуски, сигурно биха го счели за умопобърканъ.

Никаква редовна поща нѣмаше, ако и да можеше да се организира лесно: цѣли седмици минаваха докато се добиемъ съ нѣкой вестникъ, който отпосле минаваше отъ ржка на ржка. Когато къмъ срѣдата на декемврий се завърнаха нѣкои ранени офицери, заедно съ тѣхъ се завърна и заподпоручикъ Желѣзковъ. Той си бѣше донѣсалъ една стара история за четене, която отпосле ходеше отъ ржка на ржка и всѣкой се изпреварваше да я ангажира за себе си. На войниците не се уреждаха никакви беседи, никакви забавления, кждето да можеше да се влияе на тѣхния духъ. Постояннитѣ разговори между офицеритѣ бѣха се върху темата кога ще си тръгнемъ за София и пакъ почнаха да се опредѣлятъ разни дати, а преговоритѣ въ Лондонъ все продължаваха. И у войниците желанието за миръ се вече съзираще. А поради продължителността на мирнитѣ преговори въ Лондонъ, войниците почнаха да си говорятъ: „етѣ мирѣ не ъди, какво трѣбе да ъди!“ Който отъ насъ се показваше песимистъ относително изхода на на тия преговори, съ него вече никой не искаше да приказва, отбѣгваха го и го считаха като зложелателъ, който иска само да разваля добритѣ настроения. Общо за всички запасни подпоручици, единъ день Дранговъ

държа беседа въ ерменското кафене, което беше наредено, като офицерско кафене. Забележително бѣше, че на тая беседа, както и на занятията съ запаснитѣ подпоручици не се задължава да присѣдствуватъ и действащитѣ офицери — тѣхъ вижда се ги считаха за съвършени въ своята подготовка. Дранговъ въ тази беседа засегна всички въпроси които могатъ да интересуватъ единъ младши офицеръ или ротенъ командиръ въ време на боя.

Гръцкото население въ града се държеше разбира се добре спрѣмо насъ, но въ повечето случаи то се резервираше. Завързаха се и нѣкои, нагледъ поне, приятелски отношения между нѣкои офицери и мѣстнитѣ гърци. Изглеждаше като че нѣкои гърци искрено симпатизираха на идеята за Балканския съюзъ. Безпокоеха се само за тази частъ отъ Тракия, която ще остане пакъ подъ турско следъ нашето заминаване; страхуваха се да не би турцитѣ да имъ отмѣстятъ заради загубената война и още тогава нѣкои загатваха за автономия.

Въ града живѣеше единъ богатъ грѣкъ на име Божкоглу, който приличаше много на българинъ; самъ разказваше, че дѣдо му билъ българинъ. Впрочемъ въ града имаше много семейства отъ български потекло. Следъ като началника на дивизията му направи посещение въ къщата, Божкоглу вече всѣкого не поглеждаше — толкова бѣше се възгордялъ. Семейството Караборунисъ, въ което живѣеше Хаджиевъ съ Савата бѣше сѣщо така отъ българско потекло. Това семейство се състоеше отъ майка, синъ и две дѣщери. Майката ни разказваше, че баща ѝ билъ българинъ отъ Пловдивъ и се кавалъ Червенаковъ, показваше ни и портретътъ му; но понеже майка ѝ била гъркиня. тя ѝ дѣцата ѝ незнаеха български. Синътъ, младъ момѣкъ, около 25 годишенъ, говореше френски, та често го канехме при насъ. Въ Силиврия ний се разбирахме съ гърцитѣ по онова време на единъ смѣсенъ българо-турско-грѣцки езикъ, който често създаваше недоразумение и смѣхъ. Имаше обаче между нашитѣ офицери и такива, които добре говореха грѣцки — гърцитѣ указваха особено уважение.

Къмъ Савата гърцитѣ които го познаваха се отнасяха съ уважение, ако и да бѣше подофицеръ. Тѣ не можеха да разбератъ какъ такъвъ интелигентенъ човѣкъ да не е офицеръ; особено пѣкъ когато узнаха отъ нѣкого, че той е близъкъ роднина на тогавашния министъръ-председателъ Гешовъ. Веднѣжъ въ грѣцкото кафене, кждето се събирахме единъ грѣкъ му каза на разваленъ български езикъ — „на тебе това, това“ и посочваше пагонитѣ на единъ офицеръ — искаше да му каже, че заслужавалъ да носи офицерски пагони.

Тука въ Силивия азъ продължавахъ да изпълнявамъ адютанската си длъжностъ, която все повече взе да ми става неприятна. На дружинитѣ адютанти се възлагаха всевъзможни задължения, като приготвяне разни сведения, които съ десетки на день се искаха отъ щаба на полка, предаване за повѣдитѣ отъ дружиния на ротнитѣ командири, да следятъ гледането на дружиннитѣ коне, при всички случаи да изпълняватъ квартириерска служба, да разпредѣлятъ продуктитѣ дадени на офицеритѣ и пр. и пр. Това последното задължение особно ме обиждаше. Азъ се чувствавахъ унизенъ като изпълнявахъ макаръ и съ помощници-войници това бакалско задължение. Бѣхъ си решилъ, че щомъ се подновятъ военнитѣ действия, ще подамъ рапортъ да се върна въ ротата при войницитѣ. За това азъ бѣхъ вече доложилъ на дружиния командиръ.

Въ града бѣха останали малко турци. Когато се настанихме въ Силивия заварихме всички турци, мъже, жени и дѣца събрани и пазени, по разпоредба на дотогавашния комендантъ въ турското училище. Това бѣха се бедни семейства на дребни занаятчи и работници. По разпореждане на началството ний ги освободихме.

На 9.XII цѣлата бригада напустна за една седмица Силивия и нашия полкъ се настани на бивакъ при българското село Кючукъ-сейменъ съ назначение да работиме извѣстно врѣме за укрепяването на новоизбраната отъ щаба на армията отбранителна линия, наречена тогава Синеклийска линия по името на селото Синеклий, гара на желѣзнопътната линия Одринъ—Цариградъ, което село се падаше почти въ срѣдата на тази линия, считано отъ Черното до Мряморно море. Всѣка дружина получи участъкъ и още на следния день почнахме да работимъ. При работата редувахме се съ 1-и п. полкъ, понеже платница за войнишки палатки имаме само за половината войници. Участъкътъ на нашата дружина бѣше 6 км. с.-западно отъ селото Кючукъ-Сейменъ; мѣстото бѣше гористо та имаме много дърва за горене, а това бѣше голѣмо удобство за дружината. Изкопахме окопи усъвършенствувани за стоишкомъ, безъ никакви закрития, заслонни или галерии. Работата продължи четири дена следъ което получихме заповѣдь да се настанимъ пакъ въ Силивия на квартири. Полкътъ се събра въ с. Кючукъ-сейменъ на 14.XII и тука ношувахме. На следния день преди да тръгнемъ за Силивия, полка биде построенъ извънъ селото, гдето се отслужи молебенъ, следъ което командира на полка и свещеника Чешмеджиевъ произнесоха речи къмъ войницитѣ, а следъ това лично командира на полка раздаде първитѣ кръстове за храбростъ на отличилитѣ се войници. Това бѣха първитѣ награди, които се даваха на войницитѣ за отличията имъ въ

миналитѣ боеве. Раздадоха се около 300 войнишки кръстове за храбростъ. Радостта между награденитѣ бѣше голѣма. Войниците не се отнасяха равнодушно къмъ наградите, както си предполагахъ отначало. За представляването войниците за награда не бѣше установена никаква особена процедура, а всичко бѣше предоставено на ротнитѣ командири. Болшинството отъ награденитѣ заслужаваха наградитѣ, но както на всѣкъже така и тука имахъ и нѣкои изключения.

Накичени съ кръстоветѣ на гърдитѣ войниците и цѣлия полкъ дефелира предъ пристигналия въ това време началникъ на дивизията и оттамъ тръгнахме презъ селото Япаджа за Силиврия, кждето пристигнахме следъ пладне и се настанихме въ сжшитѣ квартири. Тукъ отново се почна веселия и шуменъ животъ, както по-рано.

Поради появилата се въ края на декемврий между войниците тифозна епидемия и то между дружинитѣ настанени въ турската махала, бѣха командировани въ града лекаритѣ отъ дивизионния лазаретъ. Началникътъ на дивизионния лазаретъ санит. майоръ Д-ръ Рачо Ангеловъ и Д-ръ Вл. Стефановъ отъ сжщия лазаретъ се ползуваха между офицеритѣ съ пълно довѣрие; съ веселия си и другарски нравъ тѣ привързаха къмъ себе си всички офицери, а особено младитѣ. За това ги канеха на всички гуляи и банкети. Като средство срещу появилата се зараза бѣше, че се премѣстиха нѣкои роти отъ турската махала въ гръцката, но и сега се гледаше щото въ хубавитѣ гръцки кжщи да не се турятъ войници. Нашиятъ дружиненъ командиръ бѣше опредѣлилъ едно отделѣние войници въ една хубава гръцка кжща, но следъ $\frac{1}{2}$ часъ собственикътъ на кжщата запхтянъ донесе една бележка отъ адютанта на полка, съ която се съобщаваше, че тѣзи кжща е ангажирана за началника на дивизията, макаръ че този последния да не квартируваше въ града. Почнахме отново да преваряваме водата. Но епиеемията бѣше вече взела много жертви: има десетки смъртни случаи между войниците и подофицеритѣ. Полека лека заразата почна да намалява.

Къмъ срѣдата на януарий времето въ Силиврия се развали, падна снѣгъ и настѣпиха студове.

13. Прекъсване на примирието и „новия планъ“.

На 15. I поканихме съ Хаджиева и Савата на вечеря докторитѣ Рачо Ангеловъ и Вл. Стефановъ. Госпожа Карабоурние ни бѣше приготвила хубава вечеря, та прекарахме весело до къмъ 2 часа следъ полунощъ. Но на следната сутринъ азъ се събудихъ боленъ, стомаха ми бѣше разстроенъ,

преядохъ отъ стридитѣ, които ядохме много. Цѣлиятъ день 16. I. прекарахъ на легло; но благодарение грижитѣ на дружинния лекаръ Д-ръ Войводовъ и строгата диета можахъ до вечерята да се посвестя. На 17. I. дойде ординареца на дружинния командиръ, та ми доложи че командира ме вика. Макаръ че бѣхъ много отслабналъ, но облекохъ се и се явихъ при командира. Той ми каза, че примирието е прекъснато и предстои подновяване на военнитѣ действия, че полка ще трѣгне довечера за с. Фенеръ, за кждето сега трѣбва да замина, като квартириеръ на дружината заедно съ другитѣ офицери квартириери, подъ началството на майоръ Дранговъ. За мене това не бѣше изненада, защото азъ бѣхъ единъ отъ тия малцина млади офицери, които не вѣрваха въ близкия миръ съ турцитѣ, особено следъ нашата несполучлива Чаталдженска атака. Споредъ договора за примирието имахме четири дѣня време до почването на военнитѣ действия. Щомъ излѣзохъ отъ дома на дружинния командиръ, веднага отидохъ да обадя на Ханджиева и Савата, които заварихъ още, че лежатъ. Обадихъ имъ, че преговоритѣ сж прекъснати и че заминавамъ, като квартириеръ. Тѣ отначало не повѣрваха : Ханджиевъ помисли, че се шегувамъ, но Савата, като ме знаеше, че не се обичамъ да се шегувамъ разбра, че работата е сериозна, почна бавно да са облича. Ханджиевъ съ фесчето на главата си, продължаваше да се протяга, въ кревата, но като видѣ че не се шегувамъ стана и той и почна да се облича. Азъ се раздѣлихъ съ тѣхъ и отидохъ на сборното за адютантитѣ мѣсто, откъдето следъ малко дойде и майоръ Дранговъ и трѣгнахме за Фенеръ. Времето бѣше студено, валише снѣгъ. По пѣтя заприказвахме за предстоящитѣ действия. Всички вече знаехме общия планъ, а той бѣше : Чаталжанската армия трябва съ бойове постепенно да отстъпи до Синеклийската позиция, като има за цель да „изтегли“ турцитѣ отъ укрепленията имъ и като ги атакува основно на Синеклийската позиция „по петитѣ имъ“ да премине Чаталджанската укрепена линия. Този планъ тогава се много критикуваше, почти отъ всички офицери, защото наистина неможеше да се разбере, какъ така една такава широка ивица земя завзета почти безъ пушка да пукне, сега да се отстъпва и то преднамерено, та следъ това пакъ отново да се атакува, да се даватъ нови жертви, безъ да сме сигурни дали пакъ ще успѣемъ да я завладѣемъ. А при това за политическитѣ послѣдствия отъ неуспѣха на този планъ или отъ неговото само частично неизпълнение, едвали си е давалъ нѣкой за това смѣтка. На мнозина отъ насъ офицеритѣ този „планъ“ се виждаше съвсемъ безсмисленъ, та нѣкой пушаха по този поводъ и духовности. Единъ запасенъ подпоручикъ казваше, че ако е въпроса да имаме мѣсто за засилване, та вѣтъ тамъ да преследваме и по петитѣ противника, по-добре да отсж-

пимъ до границата, та да имаме по-голѣмо мѣсто за завтичане. Този планъ се критикуваше дори и отъ по-горнитѣ началствующи лица. Отъ думитѣ на Дрангова разбрахъ сега, вървейки къмъ с. Фонеръ, че и той не одобрява този планъ. Въ с. Фонеръ — гръцко село съ около 650 кжщи, почти като провинциално градче — пристигнахме къмъ обѣдъ и почнахме разпредѣление на квартиритѣ. Въ селото вече квартируваше едно отѣлѣние отъ 4-и артилериски полкъ и единъ арт. п. отъ 10-а дивизия. Кжсно вечерята на 17. I. пристигна полка всрѣдъ най-голѣма снѣжна виелица и всички се настанаха, 1 п. п. пристигна на 18. I. следъ пладне. Обаче не за всички имаше що годе удобни квартири и много войнишки отѣлѣния се настанаха по хамбаритѣ, яхъритѣ и таванитѣ, крайно лошо. Хаджиевъ, свещеникъ Чешмеджиевъ и азъ се настанахме въ една малка стаичка. Въобще неудобствата бѣха голѣми. Въ това село нѣмаше мѣсто за цѣла пехотна бригада и единъ артилериски полкъ. Тукъ престояхме шестъ деня. Още на седмия день отъ пристигането на полка азъ подадохъ рапортъ, съ които искахъ да бжда освободенъ отъ адютанството и да бжда назначенъ пакъ взводенъ командиръ. Моитѣ другари се чудеха. Хаджиевъ ме увещавахе да не подавамъ рапорта, защото като взводенъ командиръ може да бжда убитъ, а като адютантъ съмъ по-запазенъ, при това въ походитѣ съмъ на конь и пр., но всичко това, разбира се, не можа да измѣни решението ми. Азъ си останахъ при убеждението, че най-достойното мѣсто за единъ офицеръ е да бжде въ строя, за да води и командува войниците въ време на боя. Следъ два дни азъ вече бѣхъ такъвъ въ ротата си (15-а младшиофицеръ); адютанството сдадохъ на подпоручикъ Писаревъ, който наскоро се бѣше зявърналъ отъ болница, като раненъ въ боя при Селиолу. Премѣстихъ се въ стаята на ротния командиръ, гдето ношувахме 6 офицери въ една стая. Въ ротата намерихъ пакъ моитѣ стари войници, които съ радостъ ме посрѣшнаха. Ротниятъ командиръ капитанъ Б. бѣше заболѣлъ, та сжщия день го изпратиха назадъ. За капитанъ Б. никой не съжаляваше, защото войниците не го обичаха. Той ги псуваше и биеше, а когато нѣкой отъ тѣхъ нѣщо сбъркваше, той съ псувни и юмруци се нахвърляше върху него. Той бѣше суетенъ офицеръ, страхливъ, мразеше войната, често говореше предъ войниците, че за идущата война ще бжде или попъ, или железничаръ; не обичаше войниците; обаче ползуваше се съ голѣмо благоволение и покривителство у командира на полка, затова спремо дружиния командиръ бѣше дързкъ и често му правеше неприятности. За ротенъ командиръ дойде пакъ кап. К., който въ това време кумандваше 14-а рота. Капитанъ К. бѣше човѣкъ суетенъ, достатъчно извратенъ егоистъ, и непознаваше духа на войниците, а бѣше и страхливъ. Понеже бѣше артилеристъ, непоз-

наваше добре пехотната служба, та често правеше грешки. Единъ денъ, тукъ въ Фенеръ, държа малка бѣседа предъ войниците послучай скжсването на преговоритѣ и завърши съ Ботевия стихъ „тозъ, които падне въ бой и пр.“, както казва нашия поетъ Иванъ Вазовъ — завърши речта си нашия ротенъ командиръ. Безъ да искамъ моя погледъ се срещна съ тоя на стоящия отъ среща ми мой взводенъ подофицеръ Савата, съ когото после често се шегувахме за „стихотворението на Ив. Вазова“. Веднѣжъ, следъ едно учение, капитанъ К. ми каза „хайде дано покрай тѣхъ — като сочеше войниците — да вземемъ и ний нѣкой крѣсть за храбрость“; това ми направи лошо впечатление още по-вече, че войниците го чуха. Въ отношенията си съ офицеритѣ и войниците той бѣше много коректенъ, тихъ и търпеливъ.

Тукъ въ Фенеръ произведохме по ротни и бойни учения. Следъ прстигането ни времето се поправи. Постоянната тема за разговоръ бѣше по престоящото започване войната съ турцитѣ. Имаше мнозина офицери, които до последния моментъ вѣрваха, че нови военни действия нѣма да има. Презъ това време всрѣдъ войниците се бѣше разпрѣснала мѣлвата, че причината за неподписването на мира е билъ първия български делегатъ въ Лондонъ Д-ръ Даневъ. Единъ день пристигна въ селото лекаря отъ 10-а дивизия Д-ръ Чавовъ и въ една компания разказа следното: — като идехъ къмъ селото настигнахъ единъ обозъ, който бѣ спрѣлъ на почивка, единъ отъ обознитѣ войници седѣше до пжтя и полуголъ и си чистеше антерията отъ въшки; като минахъ покрай него чухъ одного войника да опява антерията си така — „Ой Дане, Дане, да ти нахлузимъ тая антерия само една нощъ да преслишъ съ нея, та нѣма ли да подпишешъ, нѣма ли да подпишешъ“...

До като стояхме въ Фенеръ нашата 2-а дружина охраняваше брѣга на Мраморно море отъ Силиврия до чифлика при Епиватосъ (Арабъ-табия).

На 21. I. 6 часа вечерта се прекжсна примирието. Още сжщата вечеръ чухме откъмъ Чаталджа орждейни истрели. Значи военнитѣ действия бѣха се вече почнали, не оставаше вече никакво съмнение — и най големитѣ оптимисти трѣбаше да се помирятъ съ това положение. Този день азъ замѣствахъ ротния командиръ, (защото той бѣше заболѣлъ). Нашата рота бѣше караулна и заемаше и близкото външно охранение. Презъ нощта къмъ 1 $\frac{1}{2}$ часа обиколихъ всичкитѣ постове и застави. На висотата южно отъ селото, гдето е гроба на артиста отъ народния театъръ, Ганчевъ, бѣхъ поставилъ една застава, на юго источния край на селото друга застава; останалитѣ два взвода отъ ротата оставихъ въ селото за главенъ караулъ и патраули. Всички войници бѣха будни и се-

дѣха около накладени огньове. Духътъ на войниците бѣше добъръ, тѣ всички се държаха добре. Никакво отслабване на дисциплината нѣмаше, а дезертиорството не бѣше познато.

14. Зимата.

На 27. I. полка се премести въ с. Кючюк-Сейменъ, чисто българско село на около 15 клм. с.-западно отъ с. Фенеръ. Още на втория день дойде заповѣдь, че кап. К. се повиква назадъ въ щаба на армията, а за ротенъ командиръ бѣше назначенъ поручикъ Г., отъ картечната рота. При сбогуването съ ротата кап. К. каза на войниците, че му е „тежко, гдето е длъженъ да напусне тия добри войници“. Отпосле, моятъ взводенъ подофицеръ, Савата ми разказваше, че когато кап. К. изказа тая си тѣга, единъ отъ войниците тихичко прошепналъ на съседа си: „ако ти е мжно, оти бѣгашъ?“!

Още съ първитѣ дни на нашето пристигане въ Кючюк-Сейменъ, времето пакъ се развали, почнаха дъждове и снѣгъ съ виелица. На третия день отъ пристигането ни, цѣлата дружина, бѣхме поставени 2 клм. северно отъ селото въ пригответи отъ по-рано землянки, като прикритие на артилерията, т. е. на 4 орджия поставени тамъ на позиция. Вечерята се настанихме въ опредѣлената за насъ землянка — толкова ниска, че неможехме да се изправимъ. Ний налѣгахме по редъ: Савата, азъ, Дятчинъ, Войводовъ и ротния командиръ Г. За мене такова ношуване бѣше за първъ пѣтъ. Както лежахме можахме да стигнеме съ ржка покрива — толкова бѣше той ниско и се състоеше отъ прѣти, шума и отъ горе загрупано съ прѣстъ. Азъ дълго време неможахъ да заспя; по едно време почнахъ да си представлявамъ, че покрива може да се подпали; после ми хрумна друга по-глупава мисль, че може да се струти и въ това врѣме почна да ми става така душно, че помислихъ че ще се задуша. Веднага седнахъ, главата ми опре о покрива, побутнахъ Савата съ ржка: „спишъ ли?“ го питамъ, „не, не спя“, ми отговаря Савата. Абе азъ като че ли се задушвамъ“, казвамъ на Савата, „и мене ми е нѣщо много тежко“ ми отговори той. Азъ му казахъ моитѣ опасения и отъ думитъ му разбрахъ, че и той изпитвалъ такава чувствувания. Следъ малко се успокоихме, легнахме и заспахме. Въ съседното отдѣление на землянката, преградено съ едно платнище спокойно спеха и хъркаха войници. Следната нощъ валеше дъждъ, землянката ни течеше и понеже бѣше вкопана въ земята, скоро въ нея се насѣбра вода; сутринтъта всичко бѣше мокро и дрехи и ботуши и оржието ни. На втория день за „прикритие на артлерията“ останаха само една рота (13-а), а останалитѣ три отидохме и

се настанихме въ селото. Това „прикритие“ бѣше съвършено излишно, защото предъ насъ имаше цели дивизии и отъ нийде неможеше да се предположи каквато и да била изненада. Следъ два дена за „прикритието“ остана само единъ постъ — ротата се прибра при насъ въ селото. Тукъ въ с. Кючюк-Сейменъ квартируваше полка (1, 3 и 4-а дружини, а 2-а бѣше на морския брегъ) до 1 мартъ. Войници и офицери бѣха при много лоши жилищни условия: войниците бѣха настанени въ малкитѣ селски къщи много на тѣсно, въ яхритѣ заедно съ конетѣ и въ кошаритѣ. Ний се настанихме въ стайчката на капит. К., който бѣше оставенъ въ това село като връзка отъ армията при щаба на дивизията, който щабъ заедно съ щаба на нашата бригада квартируваше въ сѣсденото село. Селото се намираще на Синеклийската отбранителна линия. Висшето началство бѣше заповедало на населението да се изсѣля къмъ вътрешността на страната предъ видъ възможността на военни действия на това мѣсто; много отъ селскитѣ семейства бѣха си заминали като си бѣха взели най-необходимото; но доста и осанаха въ селото. Следъ нѣколко дена отъ настаняването ни въ селото времето се развали, настанаха големи студове придружени съ снѣжни виелици. За да се снабятъ съ дърва ротитѣ почнаха да изсичатъ стоборитѣ, следъ това изсѣкоха всичкитѣ плетища и всички видове дървета и най-после почнаха да изкореняватъ кютуцитѣ отъ лозята и съ кола ги превозваха до селото, за да могатъ да се стоплятъ. Въ непосредствена близостъ съ селото нѣмаше гора. Помня веднъжъ на огнището въ нашата стая горѣха дърва насечени отъ черешата що бѣше на двора. Бабата хазайка, която бѣше влезла за нѣщо въ стаята, като виде дървата почна да ги оплаква и да се вайка предъ Савата: „ехъ синко колко хубави череши — казваше — съмъ яла отъ тая череша“. Дървата бѣха до такава степенъ оскъдни, че ротитѣ и взводоветѣ почнаха помежду си да си крадатъ дървета; даже покъщнината на селянитѣ не се щадеше. Имахме и оплаквания отъ този родъ. 10-та дивизия, която бѣше предъ насъ на бойната линия страдаше много отъ студове. Всѣкой день минаваха презъ селото транспорти отъ полуизмръзнали войници, които се изпращаха назадъ. По едно време — къмъ началото на февруарий — такива виелици настанаха, че не бѣше възможно човѣкъ да направи нито 20 крачки срещу вѣтъра. Това време трая около три седмици, което ний прекарахме въ постоянни спорове върху войната. Събрани въ малката селска стайчка ний не мѣквахме. Обектътъ на атакитѣ на доктора бѣше капитанъ К. Този офицеръ ни дразнеше съ своето гиздене: той всѣка сутринъ си туряше връзка за оправяне на мустацитѣ, почти нищо не работеше, а всѣкой день изпращаше въ щаба на армията телеграфическото си стереотипно донесение: „предъ 1-а пе-

хотна дивизия положението е непроменено". Помня една вечер бѣхме вече налѣгали за спане: доктора, Савата, азъ, — на земята, К. на походния си креватъ, а Дятчинъ на миндера; обаче споръ нѣкакъвъ продължаваше между доктора и К. Докторътъ бѣше решителенъ противникъ на войната, а К. защищаваше каузата отъ необходимостта да се продължи войната и да се вземе Одринъ, като наша „жизнена необходимостъ", — както се той изразяваше. Най-сетне силно нервиранъ докторл извика на К. „ако сте толкова войнственъ защо не отидете въ строя, а седите тука на топло?". Савата ме побутна и ми извика тихичко „а така, а така". Този край на разговора се хареса на всички ни и най-после всички заспахъ.

Тукъ въ Кючукъ-Сейменъ една група офицери съ запасния подпоручикъ Желѣзковъ начело почнаха да редактиратъ единъ вестникъ подъ название „К.-Сейменски гласъ", отъ който излѣзе само първия брой, ръкописанъ, но съ хубавъ красноречие и съдържащъ много илюстрации. Вестникътъ бѣше за хуморъ. Всички злободневни за тогавашнитѣ дни въпроси бѣха засегнати. Този единственъ брой и то въ единственъ екземпляръ остана у подпоручикъ Желѣзковъ. Ний го четяхме, като го предавахме отъ рота на рота.

Въ това време при мене често идеше на гости запасния подпоручикъ Кочо Пѣевъ отъ 1-и пех. полкъ. Отъ този полкъ една дружина квартируваше въ селото. Пѣевъ играеше артистично шахъ, та съ него често играехъ шахъ, който единъ грѣкъ ми направи въ Силиврия. Често 2—3 души играехме срещу Пѣева, а той понѣкога и безъ да гледа дѣската, а само като му казвахме ходоватѣ, за голѣмо наше очудване ни обявяваше матъ...

Тука въ Кючукъ-Сейменъ при настѣпилото лошо време, нашата прехрана почна да куца. Засипанитѣ съ снѣгъ и разкаляни пѣтища станаха съвсемъ негодни за превозъ на храна за хората и за добитѣка. Сега разбрахме, че двата месеца прекарани въ веселия въ Силиврия ще трѣбва тежко да ги изкупваме, защото презъ това време можехме да направимъ всички необходими пѣтища, ако бѣше имало поне малка предвидливостъ въ това отношение у нашитѣ горни начальници. Сега полкътъ се принуди да формира всѣооу денъ по една сборна рота отъ около 260 войници, за да отива до гарата Синеклий на около 15 клм. далечъ отъ селото. Всѣкой войникъ вземаше отъ тамкашнитѣ складове по 15 килограма хлѣбъ или ичмикъ въ единъ чувалъ на гърба си и вечерята кжсно проточили се единъ следъ други по една единствена пжтека се връщаха въ снѣжната виелица изнемошелитѣ команди заедно съ офицеритѣ си. На нѣкои войници изъ пжтя припадаше отъ умора. Никаква кола, нито даже

натоваренъ конь неможеше да премине по този разкалянъ стръменъ и непроходимъ пжтъ. Добитъкътъ сега страдаше много отъ липса на фуражъ; въ тази богата и плодородна Тракия, въ която при настѣпленіето си намѣрихме толкова много изоставено жито и ечмикъ,—сега и хора и коне трѣбваше да гладуватъ. Навикнали на 4 5 килограма дневна дажба, конетъ сега получаваха само по едно канче ичмикъ — около 1 клг.

Презъ втората половина на февруарий месецъ времето почна да се поправя; снѣговетъ се стопиха, но почвата се много разкаля. Най-сетне постепенно взе да съхне и ний почнахме да правимъ учения съ войницитъ. Между офицеритъ се понесоха слухове, че стария „планъ“ е изоставенъ и че сега ще се следва новъ планъ. Чухме, че нашата (1-а) и 10-а дивизия ставатъ авангардни дивизии и че ще имаме за задача да си вземемъ пакъ отстъпенитъ презъ януарий позиции отъ 10-а дивизия. И наистина, къмъ края на м. февруарий се получи заповѣдь дивизията да трѣгне на 1 мартъ и смѣни 10-а дивизия отъ позиция. Духътъ на войницитъ бѣше добъръ. Тѣ знаеха, че войната се продължава благодарение упоритостта на турцитъ, и за това между самитъ войници се създаде мѣлвата че сега вече турцитъ ще трѣбва да подпишатъ мирътъ „на барабано“, т. е. всичко ще трѣбва да се свърши на бойното поле. Азъ запазихъ фотографическата снимка, която представлява нашата рота (15-а), въсредъ която стои барабанчикътъ и единъ войникъ сочи съ прѣстъ барабана. Тази снимка е направена на трѣгване за позицията.

15. На позиция.

Сутринята на 1. III цѣлиятъ полкъ бѣше построенъ предъ щаба на дивизията. Преди да се отслужи опредѣления молебень заповѣдаха на всѣка рота да вземе по стотина дъски, които ще трѣбваше да ги носимъ въ с. Фенеръ. Дъскитъ бѣха доста дълги (около 4 м.). Съ така изправенитъ дъски, ротитъ се построиха за молебень, следъ който началникътъ на дивизията, генералъ Тошевъ, държа къмъ офицеритъ и войницитъ напжтствена речъ, следъ което въ походенъ маршъ и съ ура трѣгнахме за с. Фенеръ, гдето стигнахме вечерята, събрахме на едно мѣсто дъскитъ и следъ това се настанихме на квартири. За какво бѣха носени тѣзи дъски никой не знаеше и никой вече не узна. Сутринята на 2. III трѣгнахме въ походна колона за с. Кадж-кьой, презъ кждето минаваше позицията на 16-и полкъ отъ 10-а дивизия. Презъ ношъта на 2-и срещу 3-и смѣнихме отъ позиция 16-и пех. полкъ. Нашата (15-а) рота смѣни ротата на капит. Стефчевъ отъ 16 пех. полкъ, като заехме тѣй наречения преденъ пунктъ. Това бѣ-

ше единъ изваденъ напредъ провозгълникъ, на който най-издадената страна бѣше единъ малкъ гребенъ, отдалеченъ отъ нашата главна позиция на около $2\frac{1}{2}$ клм. Ний заехме участъка съ три взвода въ първа линия и единъ въ ротна поддръжка. Участъка на ротата бѣше голѣмъ около $1\frac{1}{2}$ клм., та всѣка нощъ ни се прашаше по единъ взводъ отъ 16 рота, която бѣше дружинна поддръжка. Тази вечеръ ротния ми командиръ поручикъ Г. бѣше пиянъ та си легна щомъ пристигнахме на позицията и за това азъ приехъ всичко отъ Стефчева. Къмъ 3 часа следъ полунощъ ротата на Стефчева си замина, но Стефчевъ остана на позицията до разсъмване. Презъ цѣлата нощъ не спяхъ и чакъ когато изгрѣ слънцето и можахъ добре да се ориентирамъ, тогава легнахъ. Позицията заехме безъ да можемъ предварително да я огледаме, защото бѣше вече тъмно когато пристигнахме. Деньтъ 3. III. мина спокойно; турцитѣ не се показваха, нито ни обстрелваха, а и ний немахме още интересъ да ги закачаме. Турската позиция бѣше на окодо 400 крачки отъ нашата. Презъ деня на самия преденъ пунктъ дойде бригадниятъ командиръ полк. Желявски съ началникъ щаба на бригадата майоръ Дранговъ, а това направи отлично впечатление на войниците. На следния день 4. III дойдоха при насъ офицери отъ 1-а дружина за да огледатъ позицията, защото вечерта трѣбваше да ни смѣнятъ. Следъ пладне надъ позицията ни мина единъ турски аеропланъ, който ако и да летеше ниско (около 400 метра) макаръ и да го обстрелвахме съ пехотенъ огънь, остана незасегнатъ. Вечерта стана смѣната и насъ смѣни 2-а рота на пор. Паница, а ний отидохме на квартира въ селото Каджкьой.

16. Втората война съ турцитѣ.

Къмъ обѣдъ на 5. III турцитѣ почнаха да обстрелватъ главната ни позиция, селото и особено предния пунктъ, а покъсно вечерта да насочватъ малки пехотни отдѣления къмъ предния пунктъ. Да се останеше по-вече въ селото бѣше не възможно и вредно, защото снарядитѣ падаха по улицитѣ и върху къщитѣ, а имахме вече отъ този огънь ранени и убити. По заповѣдъ всичкитѣ роти се изтеглиха отъ селото и се настанаха северно отъ него на закрития скатъ. Надвечеръ къмъ 6 часа, неприятелския огънь се засили по селото и особено по предния пунктъ. Узнахме, че противника атакува предния пунктъ. Тогава се получи заповѣдъ дружината заедно съ 2-а дружина и картечната рота да заематъ окопитѣ на главната позиция, което бързо се направи. На тази позиция нашата, 4-а, дружина остана до 9. III. Позицията не представляваше нищо особено; не бѣше добре укрепена, бѣше

значително по-ниска отъ гая на турцитѣ, само съ единъ и то прекъснатъ окопъ за стрелба стоишкомъ, безъ никакви заслони безъ галерии, безъ ходове за съобщения. На длъжъ предъ позицията се разтилаше не голѣма долчина, а неприятелската позиция бѣше на около $2\frac{1}{2}$ клм. Презъ всичкото време до като се водеше боя, бригадниятъ командиръ стоеше въ селото задъ една къща и отъ тамъ даваше заповѣди. Предниятъ пунктъ се биеше отъ три страни, този пунктъ отдалеченъ на около 2 клм. отъ главната ни позиция не бѣше за насъ необходимъ. Вследствие силния огънь и отдалечеността на предния пунктъ, трѣбваше вечерята 2-а рота и взвода отъ 3-а рота, които защищава пункта да го напустнатъ: неприятеля го завзе съ слаби отдѣления.

На слѣднитъ день 6. III. настана пакъ тишина по цѣлата бойна пиния и това продължи до 11. III. На 7. III ний забелѣзахме, че предния пунктъ, който турцитѣ завзеха на 5. III вечерта е необитаемъ. За да се увѣри въ това, нашето началство поиска да се изпрати разузнавателенъ офицерски патраулъ. Азъ пожелахъ самъ да отида и съ петъ души войници трѣгнахме за пункта. Същевременно се изпрати офицерски патраулъ и отъ 1-и пех. полкъ. Къмъ 2 часа сл. пл. стигнахъ на самото мѣсто и видѣхъ, че наистина то бѣше опразнено отъ турцитѣ. Трупозете на падналитѣ наши войници въ боя на 5. III не бѣха погребани, а на единъ отъ убититѣ видѣхъ очитѣ изبودени. Веднага се завърнахъ и доложихъ за намереното.

До 11. III нито ний, нито турцитѣ предприемаха нѣщо. Ний се ограничихме само съ наблюдение. На 9. III вечерята беше изпратенъ единъ сборенъ отъ полка разузнавателенъ патраулъ въ посока къмъ с. Чакълъ. Този патраулъ се завърна презъ нощта безъ никакви особни резултати.

До като лежахме въ окопитѣ си едни отъ войницитѣ запълваха времето си съ игра на карти, които бѣха изгубили всѣкаквъ видъ и цѣлъ. Понеже тѣ винаги играеха не на пари, ний имъ позволявахме това, за да не се отекчаватъ. Други играеха на дама, начертана на дъното на окопа. Трети, събрани по-нѣколко на малки групи, разказваха нѣкои работи отъ селото си и пушеха. Профучаваше ли въ това време нѣкой неприятелски снарядъ, веднага се пушаха шегѣ и остротѣ, а често и по нѣкоя псувня по адресъ на противника. Мнозина отъ войницитѣ презъ такива спокойни позиционни дни спѣха. За такива дълги часове на бездействие липсваше полезно и увлекателно за войницитѣ четиво.

Тогавъ бѣше такава тактиката, че при пълна бойна готовностъ цѣлата частъ, която бѣше на позиция стоеше въ предния окопъ — всички офицери и войници съ дружинния командиръ начело. И това се продължаваше по 4—5 дена, а понекога и па-вече.

17. Боятъ при с. Елбасанъ.

На 9. III нашата дружина бѣше смѣнена отъ 3-а дружиоа, а ний останахме, като бригадна поддръжка и се настанахме пакъ на сев. край на селото на закрития скатъ. Този скатъ се наблюдаваше добре отъ морето (Мряморното) и турскитѣ военни параходи ни гледаха безъ да ни закачатъ. На 10. III дойде распореждане, че на следния день 11. III къмъ обедъ ще се почне нашето общо настѣпление по цѣлата бойна линия съ цель да си завземемъ обратно старитѣ позиции, на които бѣхме въ края на м. ноемврий 1912 год. Духътъ на войницитѣ — този пулсъ на войната! — бѣше добъръ, имаше още желание за борба. Никакви признаци за падане на духа нѣмаше, никакво дезертьорство нѣмаше. Нашата дружина бѣше назначена за полкова поддръжка; настѣплението се почна къмъ 12¹/₂ часа по пладне, Бързо почина, че огъня на нашата артилерия взима надмощие надъ турската. Скоро първитѣ неприятелски окопи паднаха въ наши рѣще и ний зановувахме на позиция, туку предъ селото Елбасанъ, кждето останахме до 12 часа по пладне на 12. III. Въ този день до обѣдъ и отъ дветѣ страни не се предприе нищо особено, а и артилерийската дейность бѣше слаба. Въ лѣво отъ насъ действуваше 1-и пех. полкъ, който трѣбваше да атакува по една стрѣмнина на горе, по която бѣше почти невъзможно всѣкакво движение; този полкъ бѣше понесълъ голѣми загуби. Къмъ 12 часа по пладне стана явно, че да се даде възможността на 1-и пех. полкъ да напредне необходимо бѣше да настѣпи най-напредъ 6-и пех. полкъ. Къмъ 11 часа преди пладне бѣхъ изпратенъ съ единъ патраулъ напредъ, за да разузна положението. Веднага излѣзохъ напредъ и можахъ да огледамъ добре цѣлата мѣстность. Неприятеля веднага ни забелеза и почна да ни обстиелва съ пушеченъ огънь. Въ този часъ нашата 3-а дружина бѣше се окопала туку надъ ската западно отъ селото Елбасанъ, селото беше съвършено праздно и не беше заето отъ нашиѣ. Въ лѣво картечницитѣ на 1-и пех. полкъ обстрелваха неприятелската позиция. Азъ легналъ на земята, както направиха и другитѣ войници отъ моя патраулъ и почнахъ да пиша донесението си. Какъ се пише донесение подъ огъня на противника знае само този, който е изпиталъ това на собствената си глава. Покрай ушитѣ ми свирятъ и съскатъ куршуми, а азъ не само трѣбва да огледамъ околността, но и да дамъ смислено и пълно донесение, а сжщо и малки кроки на мѣстността. И въ този моментъ си мисля, дали ще мога да довърша донесението, дали нѣкой куршумъ или артилерийски снарядъ нѣма да го прекжсне; а тогава началството ще да чака сведения за противника... Макъръ че бѣхъ се отдалъ въ писане на донесението, азъ забелезахъ нѣщо особено въ неприятел-

скитѣ куршуми: тѣ плякаха съ шумъ, когато се ударваха о камъкъ и дори въ въздуха. Това въ по-раншнитѣ боеве не забележахъ. Сжщото забележада и войницитѣ отъ патраула. Явно бѣше, че неприятеля си служеше сега съ особени патрони. Както и да е донесението написахъ бързо и по единъ отъ войницитѣ го изпратихъ на дружинния командиръ.

Следъ малко узнахъ, че е дадена заповѣдь отъ к-ра на 3-а дружина да се настѣпи и заеме селото. Въ сжщото време наштаа артилерия значително увеличена, съсредоточи огъня си на висотитѣ източно и южно отъ селото, една отъ които бѣхме нарекли „Шипка“. Този огнь бѣше така добре ржководенъ, че изгони турцитѣ отъ позицитѣ имъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. се почна общо и бързо остѣпление на турцитѣ и нашето настѣпление. Цѣлата 3-а дружина атакува, а задъ нея въ една линия се носеха 4-а дружина въ лѣво и 1-а дружина въ дѣсно. Гледката бѣше величественна: знамето на полка бѣше при 14-а рота и развѣто се носеше напредъ, а музиката на Хаджиева гърмеше „Шуми марица“ въпреки куршумитѣ, които пицеха покрай ушитѣ ни и плякаха пакъ съ шумъ, а трѣскаха и шрапнелитѣ. Нашата 15-а рота избърза напредъ и зае редутътъ източно отъ селото — това бѣше тѣкмо мѣстото, гдето се свързвахме съ 1-и пех. п. Когато заехме редутътъ, ний го намерихме изпразденъ, но непосредствено задъ него цѣлиятъ долъ бѣше пълненъ съ бѣгащи турци, срещу които веднага открихме огнь. Желанието ми скоро да спра огъня, за да плена всички бѣгащи турци и свърхъ човѣшкитѣ усилия, които упражнихъ въ този моментъ, останаха напраздно. Нито свирката, съ която давахъ сигнала да спрѣ огъня, нито отчаянитѣ ми команди, нито дори шибанията, които употребихъ съ сабята си по гърбоветѣ на войницитѣ не помогнаха; настървенението и увлечението на войницитѣ бѣше така силно, че тѣ вече сами действуваха, стреляха на месо, а едно отдѣление се спусна въ дола и довърши работата съ ножове. Въ това време 1-и пех. п. настѣпваше въ лѣво отъ насъ по стрѣмния баиръ на горе. До вечерята цѣлата турска позиция отъ гр. Чаталджа до чифлика Мартиникъ бѣше въ наши ржце. Турцитѣ остѣпваха бързо и при остѣплението си подпалиха двата моста, които сж на пѣтя между града и гарата Чаталджа.

Настѣпи нощта, но изостанаха турски патраули и дори отдѣлни войници продължаваха стрелбата. Куршумитѣ прехвѣчаха надъ главитѣ ни, като продължаваха пакъ да плякатъ шумно и при това свѣткаха въ въздуха; това бѣше пакъ нещо ново: куршумитѣ се пукаха въ въздухъ и при това въ тъмнината свѣткаха. Вечерята нашата дружина се събра въ с. Елбасанъ, гдето и пренощувахме при пълна бойна готовностъ. Сутринята на 13. III., когато продължихме да заемаме и останалитѣ опразнени отъ турцитѣ гребени, ний намѣрихме до артилерискитѣ имъ позиции труповетѣ на трима убити

тѣхни офицери — артилеристи; при бързото им остъпление тѣ не сж успѣли да ги приберѣтъ. Това бѣха млади офицери двама капитани и 1 поручикъ, прекрасно екипирани съ съвсемъ нови дрѣхы и амуниция; тѣ бѣха пронизани отъ шрапнелни куршуми и както бѣха паднали, така лежеха на мѣстата си. Въ джобовѣтъ на единия, нашъ войникъ намѣри писма. Въ едно отъ тия писма на хубавъ френски езикъ офицера пишеше поетично писмо до жена си въ Цариградъ: въ хубаво избрани изрази той ободряваше младата си съпруга, молеше я да потърпи още малко и тогава той ще се върне и двамата ще бждатъ вечно щасливи!...

Въ двудневнитѣ боеве при с. Елбасанъ на 11 и 12. III. полка изгуби 36 войници убити, а отъ офицеритѣ капитанъ Данаджиевъ, командиръ на 11 рота и ранени 216 войници и петъ офицери: запаснитѣ подпоручици Петковъ Станко, Сиклуновъ, Дойчевъ, Влайковъ и подпоручикъ Лиловъ. Полка залови въ пленъ 1 офицеръ и 10 души войници, а предъ фронта на полка се намериха труповѣтъ на около 60 неприятелски войници.

Къмъ 9 часа преди пладне ний бѣхме се вече надвесили надъ самия гр. Чаталджа. Какво хубаво градче, разположено между два планински гребена и потънало въ разкошна зеленина, съ хубави къщи и хубаво училище, всредъ двора на което стърчатъ три грамани и величествени кипариси, които като гигантски воценици неподвижно и безмълвно сега гледаха, какво става на около! Тия хубави зелени кипариси придаваха нѣкакъвъ тайнствено-чаровенъ видъ на тихото мартенско утро, нѣщо мистично като да се криеше въ тѣхъ; гледайки тия грамадни кипариси, на които нито едно листо не трепваше, спомнихъ си картинитѣ на Бйоклина...

Сега по цѣлата бойна линия владѣеше тишина. Предъ фронта на нашата бригада турцитѣ отстъпиха отвѣдъ Карасу и разстоянието, което ни дѣлеше бѣше около 4 километра. Тука на главната, сега вече наша Чаталдженска позиция, имаше забитъ единъ камъкъ около 1½ метра голѣмъ, като да бѣше нѣкакъвъ топографиченъ знакъ. Отъ това мѣсто, което се намираше туку надъ града, съ биноклитѣ си виждахме ясно босфора и параходнитѣ плаващи по него.

18. Въ Чаталджа.

Туку що бѣхме почнали да се окопаваме по високитѣ хълмове надъ града, дойде при нашата рота дружиния командиръ и почна да наблюдава. Азъ му изказахъ желанието си да мина съ взвода си презъ града и да заема отъ татъшния по-нискъ гребенъ и като получихъ съгласието му, доложихъ на ротния командиръ, взехъ взвода си и тръгнахъ. Часътъ

беше 10 преди пл. когато влезохме въ града. Улиците още бяха пуси, но когато ни видяха презъ прозорците гъркините заотваряха прозорците си, викаха ни „калосъ ористе“,*) а отъ нѣкои прозорци ни хвърляха цвѣтя. Ний бързо минахме презъ града, излезохме на отатъшния гребенъ до вътрешната воденица и тукъ се установихме: поставихъ постове и се свързахме въ лѣво съ 34-и пех. полкъ, а въ дѣсно съ нашата 3-а дружина. Гребена, на който сега се окопавахме е продължение на сщия гребенъ, на който бѣхме на 1. I. мингалата година при чифлика Мартиникъ. Отъ тука забелѣзахъ турскитѣ постове, които бѣха до гарата, която още гореше. До като се окопавахме получихъ писмена заповѣдь отъ дружиния командиръ, съ която се назначавамъ комендантъ на града и ми заповѣдваше да запазя отъ разграбване всички турски държавни и частни магазини и дюкяни. Върнахъ се въ града съ две отдѣления отъ взвода си и поставихъ постове и патраули. Тукъ владѣеше тишина. Презъ деня се свързахъ съ телефонъ съ дружиния командиръ и съ първия си постъ който бѣше на шосето за гарата до воденицата така, че всички наблюдения веднага се предаваха въ шаба на дружината. Къмъ обедъ единъ артилерисъ-подофицеръ съ бѣсно препускане изъ улиците на града пристигна отъ позицията и ре-веше колкото му гласъ държи, че Одринъ е падналъ. Отначало никой не повѣрва, защото това вече нѣколко пати се съобщаваше и все не излизаше вѣрно. Наизлезлитѣ вече по улиците тукъ тамъ гърци почнаха да ме питатъ, какво има ново и азъ се присторихъ че повѣрвахъ новината и имъ я съобщихъ. Впечатлението, което имъ направи новината за падането на Одринъ въ български ржце бѣше голѣмо: тѣ клюмаха глави съ очудване. Следъ половина часъ получихъ и по телефона официално съобщение, че наистина Одринъ е падналъ.

На следния день дойде въ града и комаидира на полка и ми заповѣда да разпредѣля частните турски магазини и дюкяни между полковете отъ дивизията. Въ града не бѣше останалъ нито единъ турчинъ; тѣ всички бѣха напуснали града, изоставили кжщитѣ и дюкянитѣ си съ цѣлата имъ покжщнина и стока на произвола на сждбата; 2-3 деня докато се изпразнатъ тия магазини улиците бѣха пълни съ разхвърляни книги и други непотрѣбни нѣща. Още първия день когато се установихъ въ града яви ми се гърка Гаврилъ Гаврилиусъ, за който узнахъ че е кметъ и че при първата наша окупация на града билъ е кметъ. Казахъ му, че и сега ще е кметъ и да се загрижи за чистотата на града. Презъ всичкото време до като бѣхъ комендантъ Гаврилидисъ ми пома-

*) Добре дошли.

гаше най-добросъвестно. Макарь и 60 годишенъ, всѣка вечеръ когато се явяваше при мене питахъ го има ли нѣщо да се оплаче. Той всѣкога ме увѣряваше, че абсолютно на никого отъ жителитѣ никой нищо лошо не е стори и че всички сж много доволни отъ нашето управление. И наистина нито едно оплакване отъ жителитѣ нѣмаше.

Още първия денъ на настаняванѣто ми (13. III.) избрахъ едно праздно здание въ центъра на града за коменданство. По моя поржка единъ куюмджия — грѣкъ изработи печатъ съ надпись „комендантско управление на гр. Чаталджа“. Отъ нашитѣ постове турцитѣ бѣха доста далечъ — около 2000 крачки. Въ града намѣрихме два склада пълни съ вещитѣ и покщинната на избѣгалитѣ турски семейства. Гърцитѣ бѣха останали въ града, но и отъ тѣхъ много бѣха напуснали града преди турскитѣ войски: едни отъ страхъ бѣха избегали въ Цариградъ, а нѣкои бѣха интернирани отъ турцитѣ.

За поддържане чистотата въ града образувахъ отъ шестъ души граждани нещъ като общински съветъ начело съ кмета. Този съветъ заседаваше въ коменданското управление въ мое присѣствие и всичкитѣ решения се вписваха и приподписваха въ една протоколна книга, която се водеше разбира се на български езикъ. Гърцитѣ се чудеа, когато имъ казвахъ, че въ България общинитѣ сж автономни и че сами си решаватъ общинскитѣ работи. Тѣ ми обясниха, че бѣзъ съгласието на турската властъ, тѣхнитѣ общини не сж могли нищо да вършатъ.

Въ града бѣше останалъ стария лѣкаръ Анастасъ Паша — турски запасенъ воененъ лѣкаръ, старикъ на 75 години, чиято кщца бѣше най-голѣмата и най-добре мобилирана, единствената, въ коато имаше пияно. Стариятъ лѣкаръ бѣше останалъ самъ, та обичаше, когато било самъ, било съ други офицери да му ходя на госте. Отъ разказитѣ му азъ разбрахъ че той е живѣлъ въ България, въ Русе, кждето има роднини — семейството Бебисъ; взималъ е доброволно участие като лѣкаръ въ сръбско-българската война презъ 1885 год. за което е билъ декориранъ, познавалъ нѣкои стари български лѣкари на които споменуваше имената. Той бѣше интеллигентенъ и приказливъ старецъ, уважаванъ отъ съгражданитѣ си. Съ дългитѣ си бѣли като сребро коси, които на голѣми къдри падаха върху раменетѣ му и съ живитѣ си очи и пѣргавото ходене той правеше силно впечатление на събеседника си. Неговата кщца бѣше винаги отворена за нашитѣ офицери — тамъ ношуваха преминаващитѣ презъ града офицери, а Анастасъ Паша бѣше къмъ всички извънредно любезенъ и гостолубивъ.

До когато се подписа второто примирие, т. е. до 1. VI нощно време следъ поставянето стражеви постове, съ оста-

налитъ войници се прибирахъ за нощуване при голѣмото гръцко училище, а презъ деня прекарвахъ въ командантското управление, срещу кжщата на Анастасъ Паша. Въ града имаше и много семейства отъ български произходъ, имаше и нѣколко чисто български семейства. Двамата пазванти, които заварихъ въ града бѣха сжщо българи — братя Паскалъ и Димитръ. Това бѣха двама високи мъже и личеше си, че сж българи. Тѣ всѣка нощъ придружаваха нашитѣ патраули и имъ служеха за водачи, докато войницитѣ научиха всички улички на града.

На 1. IV по заповѣдъ прекратихме всѣкаква стрелба и отново побихме бѣлитѣ флагове — за втори пѣтъ вече презъ тази война. Това се предшествоваше отъ едно свиждане между началника на дивизията генералъ-майоръ-Тошевъ и турския паша, който командваше корпуса си срещу насъ.

Следъ 1. IV охранението се заемаше отъ стражеви застави и постове и главни караули, а азъ завеждахъ само комендантската служба, за която ми се даваше въ разпореждане само единъ взводъ. Линията на нашитѣ предни постове и сега минаваше по дѣсния брѣгъ на рѣката Кара-су, а главната ни позиция бѣше туку задъ града, така че града оставаше между преднитѣ постове и главната позиция.

Въ града не квартируваха никакви други войски нито учреждения, затова комендантската служба бѣше съвсемъ опростена.

На 19. III дойде отъ позицията дружиния ми командиръ подполковникъ Мурджевъ и на площада предъ коменданството ми връчи ордена за храбростъ IV степнь, съ който бѣхъ награденъ за боезетѣ при Селиолу, Люле-Бургасъ и Чатаджа. Кметътъ Гаврилидисъ, който случайно присѣствуваше при това, веднага се доближи до мене, хвана ми ръката и почна да вика „цестито, цестито“. Въ сжщия день се раздадоха орденитѣ на всички наградени офицери. Почти всички офицери получиха награди. Орденътъ „за храбростъ“, обаче получиха малцина, а мнозина получиха ордена „за заслуга“. Този орденъ самитѣ офицери бѣха го нарѣкли „жебече“ и всички, които го получиха се почувствуваха обидени. Особено недоволни бѣха действующитѣ офицери. Запаснитѣ офицери се държаха по-хладно къмъ въпроса за наградитѣ, макаръ и между тѣхъ да имаше мнозина действително онеправдани. Недоволствата се изразяваха при разни случаи и по различни начини. Нѣкои отъ действующитѣ офицери направиха писмени оплаквания, други само устни, а трети се задоволяваха, когато имъ паднеше случай да подметатъ и подиграватъ тия, за които мислеха, че сж получили несправедливо ордена „за храбростъ“ или тия които го заслужаваха, а не го получиха. Раздаването на наградитѣ вля струя на

голъмо раздражение, недоволства и критики между офицеритѣ, които и безъ това имаха голѣма склонность къмъ критикуване и критикузаха безпощадно. Като виновни за несправедливитѣ оценки и награждавания, онеправенитѣ сочеха ту командира на полка, ту началникъ щаба на бригадата, ту командующия армията. Въ сжщностъ действително онеправдани имаше но тѣ бѣха малко; обаче това използва и ония честолюбци, които не заслужаваха повече отъ онова, което получиха; тия последнитѣ подъ влиянието на завистъта раздухваха недоволството и накърненото честолюбие на първитѣ, като мислеха, че по този начинъ защищиватъ и своята кауза. Често критикитѣ и караницитѣ ставаха въ близостъ на войниците, които слушаха, — а това влияеше зле върху дисциплината. При тия критики се отиваше понѣкога много далечъ; не се спазваше даже и необходимата другарска и служебна коректностъ. Така напримеръ майоръ И., командиръ на 1-а дружина, веднажъ предъ нѣколко офицери въ квартирата ми въ гр. Чаталджа каза, че така е намразилъ подпоручика отъ дружината си Дацовъ, че не можелъ да го вижда вече, защото Дацовъ постоянно носел дадения му орденъ „за храбростъ“. Азъ го запитахъ нали Дацовъ е билъ представенъ за тази награда отъ самия И., на което последния отговори че били и други представени, но не наградени. Майоръ И. бѣше грубъ човѣкъ, съ слаба умствена култура; войникитѣ не го обичаха, но за това пъкъ между една група офицери отъ дружината си се ползуваше съ добро име.

Презъ м. априлий дойде въ града командующия III-а армия генералъ-лейтенантъ Радко Димитриевъ, придруженъ отъ началника на щаба си полковникъ Жостовъ и адютанта си капитанъ Минковъ. Азъ му се представихъ; попита ме дали съмъ синъ на Д-ръ Барбаръ и се зарадва когато узна това.

— Е значи вий сте сега тукъ пашата — ми каза генерала — вий колите, вий бѣсите; ами можете ли ми показва кжщата, въ която сж живѣли рускитѣ генерали презъ освободителната война?

Това бѣше сжщата кжща, въ която сега квартирувахъ азъ. Заведохъ генерала и придружающитѣ го офицери въ квартирата ми, показвахъ имъ стаята, въ която е живѣлъ генералъ Гурко и въ която сега квартирувахъ азъ и отсрещната стая, въ която е живѣлъ генералъ Скобелевъ. Кжщата беше една отъ най-хубавитѣ въ града, богато мобилирана триетажна сграда, отвѣнъ боядисана бѣло и личеше отдалечъ. Отъ прозореца на стаята въ която живѣхъ и въ която презъ 1878 год. е живѣялъ генералъ Гурко, сега се виждаше цѣлата чаталдженска позиция. Кжщата бѣше собственосъ на гърка Константинидесъ, когото турскитѣ власти били интер-

нирани въ Цариградъ, заради услугитѣ, които ужъ билъ принесалъ на българскитѣ военни власти презъ време на първата окупацияна града. На излизане отъ кѣщата единъ войникъ съ единъ грамаденъ букетъ въ ръка ни пресрещна на улицата и като козирува, подаде букета на генерала; букета бѣше отъ хубави южни цвѣта и съ клончета отъ кипариси, мирти, дафинъ и маслина. Генералътъ се усмихна, взе букета и благодари на войника. Кой бѣше този войникъ и кой му внуши тази смѣлость — неузнахъ, но за мене стана ясно едно: славата на командующия III-та армия бѣше слѣзла долу въ срѣдата на войницитѣ и тѣ го славяха и уважаваха по своему. Следъ като минахме презъ града, по покана на генерала влѣзохме въ едно грѣцко кафене. Всички въ кафенето станаха на крака, ний седнахме, а генерала поръча кафета и почна да се разговаря съ посетителитѣ на грѣцки и турски, което явно бѣше направило силно впечатление на грѣцитѣ. Следъ като изпихме кафетата, генерала плати и ний си излѣзохме. На излизане генерала се обърна къмъ полковникъ Жостова и го запита:

— Разбрахте ли какво говорихъ!

— Не — отговори полк. Жостовъ.

— Е, отвърна генерала, като се усмихваше — сега вече генералщабнитѣ офицери нѣма нужда да знаятъ турски.

Това бѣше единъ малкъ упрекъ. Подиръ това генерала и придружаващитѣ го офицери се качиха въ автомобила, съ който бѣха дошли и си заминаха.

Въ града владѣеше пълненъ редъ и спокойствие. Жителитѣ се отнасяха къмъ мене много почтително, разбира се това не се отнасяше къмъ моята личностъ, а къмъ държавната власть, която въ случая представлявахъ. Когато минавахъ по улицитѣ всички мъже, жени и деца ставаха на крака и почтително ме поздравляваха. Вечерно време децата — грѣчета — на групи се разхождаха предъ кѣщата въ която квартирувахъ и пѣха български пѣсни: „Край Босфора шумъ се вдига“, „Шуми Марица“, „Цвѣте мило“, и др. които бѣха научили отъ офицеритѣ и войницитѣ отъ частитѣ на 10-а дивизия, които тука квартируваха при първата наша окупация на града. Въобще тука всрѣдъ грѣцкото население се пазеха много добри спомени отъ пребиваването на 10. пехотна дивизия.

На Великъ-денъ въ града пристигна една група офицери отъ 8-и пехотенъ приморски полкъ, който бивакираше въ лѣво отъ насъ, нейде си къмъ селото Акаланъ. Съ тѣхъ дойде и единъ кинематографъ отъ софийския „Модеренъ театръ“, който направи нѣколко снимки. Отпосле презъ 1914 г. азъ имахъ удоволствието да се видя на платното на този театъръ въ София и да си спомня и преживѣя пакъ ония щастливи Чаталджански дни, които отлетяха като сънъ...

Нѣколко дена следъ подписване второто примирие, т. е. следъ 1. VI пристигна Чаталдженския гръцки митрополитъ Григорий, който въ сѣщия день ме посети въ комендантското управление заедно съ своя архимандритъ Константинъ — българинъ отъ Калоферъ. Митрополитътъ бѣше напустналъ града преди нашитѣ войски (10-а дивизия) да отстъпятъ, защото както после той самъ ми обясни билъ българофилъ, служилъ е съ българскитѣ свещеници, служвалъ е на българскитѣ войски и пр. Той ми псказа изрезки отъ в. „Дневникъ“, въ които прочетохъ препечатана заповѣдь на турското правителство, печатана въ турски вестници, съ която се заповѣдваше на турскитѣ власти да го арестуватъ, като предателъ и го изпратятъ въ Цариградъ. Съ това това той обясняваше напускането на епархията си. Митрополитътъ ми показа едно официално писмо издадено му въ гр. Димотика отъ коменданта на главната квартира полковникъ Х., въ което изрично се казваше, че по заповѣдь на Н. В. Царя, задължаватъ се всички военни и административни власти да му дадатъ всички улеснения при пжтуването до епархията му, а на желѣзпжжитѣ власти, въ сѣщия документъ (това тогава ми направи впечатление) се заповѣдваше да му отпуснатъ отдѣлно купе. Митрополитъ Григорий говореше добре френски, бѣше свършилъ духовната академия на островъ Халки; съ мене говореше на гръцки, чрезъ преводачъ. Още съ първото си посещение той ме помоли да му преведа на български съставената отъ него на гръцки телеграма до Царя и да я препратя на български до Дерменъ-къой, откъдето почваше нашата телегрена линия. Азъ му обещахъ и на следния день, когато му върнахъ посещението, чрезъ преводачика преведохме телеграмата му на български. Въ тази телеграма владиката съобщаваше, че е пристигналъ благополучно въ епархията си, която намѣрилъ разнебитена и помещението на митрополията разграбено отъ турцитѣ, че благодари за указанитѣ му съдействия и улеснения при пжтуването си и че молитствува за здравето на Царя и домътъ му и за успѣха на балканския съюзъ. Тази телеграма по настоячвата молба на владиката изпратихъ въ Дерменъ-къой по единъ случайно дошелъ въ града конникъ отъ щаба на армията, който квартируваше въ сѣщето село. Отъ тамъ по телеграфа телеграмата е била изпратена въ Димотика, кждето е билъ тогава Царя. Следъ нѣколко дена телефониститѣ които работеха при коменданството ми предадохъ една телефонограма, произходяща отъ Димотика, но изпратена до Дерменъ-къой по телеграфа, а отъ тамъ по телефонната линия. Телефонограмата, адресувана до митрополитътъ, се състоеше отъ нѣкакви за менъ неразбрани изрази, и азъ нѣмаше нищо да разбере отъ нея ако да не бѣше подписътъ. Телефониститѣ бѣха написали подписа така: О. Василевъ.

Азъ разбрахъ, че това е О'василевсъ, т. е. „господарът“ и се сетихъ, че това е отговора на царя до владиката. Изпратихъ му телефонограмата по единъ вѣйникъ, но още сѣщия день владиката дойде при мене и азъ прочетохъ по лицето му голѣмо отчаяние. Указа се, че и той почти нищо не е можалъ да разбере отъ телефонограмата, за което виждаше се, че искрено съжаляваше. Всѣки може да си представи какъ нашитѣ шопчета-телефонисти сѣ си предавали отъ постъ на постъ телефонограмата отговоръ на царя написана на грѣцки, безъ да разбиратъ нито дума. Владиката ме помоли да го снабдя сѣ точния текстъ на тази толкова важна за него — както той самъ нѣколко пѣти ми спомена — телеграма. Тогава азъ написахъ официално писмо до началника на телеграфната станция при щаба на армията въ Дервентъ-къой, съ което го помолихъ да ми изпрати точния текстъ, което и стана. По единъ конникъ следъ нѣколко дена владиката получи точния текстъ на формена бланка. Царятъ отговаряше — на грѣцки — че благодари за телеграмата и пожелава нему и на паството му търпение за по-скорошното заздравяване на нанесенитѣ отъ войната щети. Владиката бѣше много доволенъ отъ получения пълненъ текстъ на царската телеграма.

Завръщането на владиката въ града, — явно бѣше — не зарадва много съгражданитѣ му. Мнозина отъ тѣхъ не скриваха предъ мене неодобрието си за бѣгството му отъ града. Ако той бѣше истински народенъ пастиръ, ми казваше кмета, той трѣбваше да остане, както ний останахме и съ насъ да дѣли добро и лошо. Владиката неизпущаше случая да манифестира предъ мене своитѣ българофилски чувства. На великъ-день на тържествената литургия въ църквата той самъ прочете вѣруето, Отче нашъ и многолѣтствията за царя, царския домъ и България — всичко на черковно-славянски езикъ, както се чете въ българскитѣ черкви. Това ми направи впечатление, защото цѣлата литургия се отслужи на грѣцки езикъ. Следъ черковния разпускъ той придруженъ отъ архимандрита си — Калоферца — дойде ми нагосте въ коменданското управление. Почерпихъ ги съ кафе. Владиката ме помоли да дойда следъ пладне въ митрополията, за да му превода на български една телеграма до Царя по случай празника Възкресение Христово. Азъ се отзовахъ на поканата му преведохъ на български, пригответа отъ него на грѣцки поздравителна телеграма и я изпратихъ пакъ презъ Дермен-къой. Въ телеграмата си — вече втора по редъ — владиката поздравляваше царя съ свѣтлото Христово възкресение, молитвуваше за здравето и дългоденствието му и му пожелаваше на всѣка цена да се подѣржа балкан. съюзъ. Тази последната фраза бѣше изрично упомената и за нея той настоятелно ме молеше да я предамъ точно. Сега вече отговорътъ се получи по конникъ отъ Дер-

мен-кьой; отговорът на царя бѣше пакъ на грѣцки и изразяваше благодарностъ и благопожелания. Дойде 2-и май имениятъ день на престолонаследника князь Бориса, Митрополита като виде, че украсяваме съ знамена комендантското управление, самъ по свой починъ ми предложи да отслужи благодарственъ молебенъ. И наистина къмъ 10 часа преди пладне на 2. V. черковнитѣ камбани забиха тържествено, църквата се напълни съ мъже и жени, празнично облечени. За мене като комендантъ бѣше опредѣлено особено мѣсто. Въ сѣщия день дойде въ града и моя боеви другаръ зап. подпор. Митрошиновъ, та заедно и придружени отъ преводачъ - нашъ войникъ отъ Станимака, отидохме въ църквата. Щомъ влезохме по задѣнъ знакъ на владиката, почна се службата. За пръвъ пѣхъ слушахъ такова хубаво източно пѣние. Единъ псалтъ, старъ грѣцки учитель, изпълни съ прекрасния си теноровъ гласъ една великолепна оратория. Владиката пакъ чете на черковно-български вѣроуюто, отче нашъ и многолѣтствията, а псалтовете изпѣха пакъ на черковно-славянски „многая лѣта“. На края владиката държа на грѣцки една рѣчь, въ която често споменуваше царя и престолонаследника. Моятъ преводачъ ми предаде накратко съдържанието — заслугитѣ на царя за балканския съюзъ и на българската армия за успѣха на войната. Следъ свършването на рѣчта си по покана на владиката всички присѣтствующи извикаха „зито България“, „зито Фердинандусъ“, „зито Борисосъ“, при биене на черковнитѣ камбани. За пръвъ пѣхъ виждахъ да се вика общо въ черква. Най-после службата се свърши, владикава се доближи до мене, изказа ми чрезъ преводача поздравленията си и всички се разотидохме. Следъ църква владиката, кмета и нѣколко граждани дойдоха въ коменданското управление да ме поздравятъ и изкажатъ благопожеланията си. Тукъ владиката пакъ ме помоли да преведа на български и препратя приготвената отъ него до царя телеграма. Азъ, разбира се, се съгласихъ, но му казахъ, че не царя празнува деня си днесъ, а престолонаследника. На това той възрази, че макаръ и да е така пакъ трѣбва царя да се поздравя, следъ което ме помоли да дойда въ митрополията, гдето да му напиша две телеграми: едната до царя, а другата до престолонаследника. Както и при по-раншнитѣ, така и при тѣзи телеграми той все споменуваше за балканския съюзъ. Отговорътъ на тия телеграми азъ недочакахъ, защото не следъ много напустнахъ коменданството.

Мене почна много да ме отекава коменданската служба, особено като узнахъ че офицери отъ полка по редъ отиватъ въ отпускъ да разглеждатъ Одринъ. Въ началото на май азъ подадохъ рапортъ, и искахъ да бжда смѣненъ. Следъ нѣкол-

*) Да живѣе България, да живѣе Фердинанъ, да живѣе Борисъ.

ко дена дойде въ града командира на полка, комуто устно повторихъ молбата си и той ми обеща, че ще ме смѣни. Кметътъ Гаврилидесъ, като узналъ отъ командира на полка, че искамъ смѣна, дойде запъхтянъ въ коменданството и почна да ме моли да не оставямъ града. До като да се разреши този въпросъ настѣпи смѣна на цѣлата ни дивизия; нашата дивизия бѣ смѣнена отъ 6-а пехотна Бдинска дивизия, а полка отъ 30-и пех. полкъ.

Отношенията между съюзниците къмъ срѣдата на май бѣха се твърде много обтегнали и нови бури идеха да развалятъ и съюза и придобивки. Когато дойде деня да напустна града, азъ отидохъ да си взема сбогомъ отъ владиката. Той ми благодари за услугитъ, които му бѣхъ направилъ, изказа ми голѣмото си съжаление, че си заминавамъ и като ме изпроводи до пѣтната врата цѣлуна по челото и ми пожела щастие и голѣми успехи въ военната ми служба. Кметътъ Гаврилидесъ и той много съжеляваше за моето заминаване и като си взимаше сбогомъ съ мене каза ми, че остава съ отлични впечатления за българската войска и управление. Още къмъ началото на м. априлъ почна да се забелѣзва у войниците желание за по-скорошно завръщане по домоветъ имъ. Буйната южна разтителность, която по тия хубави мѣста бѣше се развила въ прекрасния си видъ и размѣри, възбуждаше душата на нашия войникъ — селянинъ и той почна вече нескривано да въздиша за нивата и ливадитъ си. Нѣкои войници казваха, че ако до Гьоргйовъ день не се завърнатъ, по-добре тука да ги изколятъ. Въ писмата до домашнитъ си войниците постоянно питаха за нивитъ си, за добитѣка си, и най-послѣ за дѣцата си. Всички искаха да взематъ участие въ пролетнитъ посеви и мислеха, че безъ тѣхъ въ село и на нивата никой нищо неможе да свърши.

19. Къмъ родния край.

Смѣната стана къмъ срѣдата на май — 12 май — и ний се настанихме на бивакъ при с. Кадж-кьой при сѣщата оная позиция, кждето престояхме отъ 3 — 10. III. и отъ кждето почнахме последното настѣпление. Отъ тука офицеритъ отъ полка продължаваха да се редуватъ и отиватъ въ отпускъ до Одринъ, а останалитъ произвеждахме малки тактични учения; по ротно.

На 16. V. пристигнаха на бивака нѣколко офицери отъ София и съ тѣхъ известния фотографъ Д. Карастяновъ, който направи нѣколко снимки. Въ сѣщото време дойде заповѣдь за незабавното трѣгване на полка въ походъ за гара Черкез-кьой, отъ кждето трѣбваше съ железницата да заминемъ за България. Къмъ 3 ч. сл. пладне полкътъ бѣше пост-

роенъ и командирътъ поздрави войниците съ завръщането имъ въ България. Какъ трѣбваше да се разбиратъ тия думи, всѣкой си го тълкуваше по своему. Все пакъ войниците се радваха, че отиватъ къмъ роднитѣ мѣста, защото вѣрваха, че си отиватъ „на село.“ Къмъ 5 ч. сл. пладне на 16. V. полка тръгна отъ бивака при с. Кадж-кьой за с. Фенеръ. Туку-що бѣхме изминали 5-6 километра, небето се заоблачи и силенъ дъждъ, като изъ ведро заваля; всички бѣхме измокрени до кости. Пжтя, по които се движехме се разкаля, не се дадоха необходимитѣ почивки, войниците натоварени съ тежки раници почнаха да изоставатъ и буквално падаха отъ умора. Бързаше се да вземемъ само за нѣколко часа сжщия пжтъ, който по-рано при идването ни го взехме, при хубаво време, за единъ день. Много войници отъ голѣмото изтощение заболѣха на пжтя. Никой не можеше да си обясни защо е това безрасъдно бързане. Войниците почнаха да негодуватъ но нищо не помогна. Така се развали хубавото настроение, съ което бѣхме тръгнали отъ бивака. Къмъ 7 часа следъ пладне обръщайки се къмъ морето видехме въ лѣво отъ насъ презъ дъждовната мъгла нашата Силиврия, кждето тѣй хубаво прекарахме близо два месеца; сега я виждахме за последенъ пжтъ. Още малко и пжтя превали презъ баира и силуета на Силиврия изчезна за винаги отъ нашитѣ очи. Кжсно къмъ 10 ч. вачертъта пристигнахме измокрени и мorni при с. Фенеръ; отъ всѣка рота присигнахме не по-вече отъ четвъртината отъ хората и трѣбваше цѣли два часа да се чакаме на края на селото и да се викаме въ тъмнината по роти, за да се съберемъ. Най-сетне къмъ полунощъ се настанихме въ селото въ предишнитѣ си квартири. Азъ замѣствахъ ротния командиръ, който съ други офицери бѣше заминалъ за Одринъ отъ бивака при Кадж-кьой, преди да се знаеше за нашето тръгване. Сутринтъта на 17. V. ротата трѣбваше да бжде посроена къмъ 6 ч. Още на расъмване войниците трѣбваше да станатъ; закуската бѣше само оризена чорба, защото друго нѣмаше и веднага тръгнахме. Следъ такъвъ уморителенъ походъ войниците, както и ний офицеритѣ спяхме само 4-5 ч. Въпреки всичко у войниците се забелѣзваше още добро настроение. Причината за това бѣше, че войниците вѣрваха какво войната е вече свършена, а ако и никой това изрично да не бѣше имъ казвалъ, но и малцина бѣха тия офицери, особено по-младитѣ, които вѣрваха въ възможността на втора война. Лично азъ бѣхъ на друго мнение. Отъ онова, което се пишеше въ вестниците, получавани въ полка много нередовно, у мене се сложи твърдо убеждението, че съюзниците нѣма да изпълнятъ доброволно договора, за мене бѣше ясно, че ний вѣрвимъ къмъ нова война, че ний сега пжтуваме за новия фронтъ. Но войниците все мислеха и приказваха за селата си, — тѣ се надѣваха, че си отиватъ

поне въ отпускъ. Тъзи надежда се подхраняваше изобилно отъ славоохотливостъта на нѣкои офицери, между които особено се проявяваше моя ротенъ командиръ. Моятъ ротенъ командиръ мразеше войната, той не искаше война; по темпераментъ той бѣше флегматикъ, човѣкъ на гуляитѣ, на пие-ницитѣ, на удовольствията; по физическо устройство извънредно дебелъ, неподвиженъ и ленивъ: чудехъ се често защо си бѣше избралъ за кариера военната служба. Възможно е това да е станало и по давление на родителитѣ му, когато сж го записвали въ кадетския корпусъ. Отношенията му къмъ офицеритѣ бѣха много коректни, обаче съ войницитѣ се отнасяше зле: не ги обичаше, не се грижеше достатъчно за тѣхъ или се забавляваше съ тѣхъ, като ги подиграваше или пѣкъ ги хокаше съ най-цинични псувни, а не рѣдко ги и биеше. Спомнямъ си че еднѣжъ — на 14. III. следъ като бѣхме влезли въ Чаталджа, мене ме повика на позицията дружинния командиръ за една справка. Следъ като ме освободи, на връщане къмъ града, азъ ми-нахъ покрай нашата рота и се отбихъ на позицията ѝ да си почина. Влѣзохъ въ палатката на ротния командиръ; палатката бѣше обикновена войнишка палатка. Заварихъ ротния командиръ въ момента когато силно разгневенъ псуваше за нѣщо ординареца си. Разбрахъ, че като му построили палатката и като нѣмало рейки съ които да я подпратъ, войницитѣ-ординарци му турили вмѣсто рейка една пушка; но като се обърналъ по невнимание и благодарение голѣмото му тѣло, бутналъ пушката и тя паднала отгоре му и го ударила по носа. Веднага дошелъ ординареца и поправилъ работата. Въ този моментъ влизамъ, азъ, обаче поручикъ Г. ядосанъ дава заповѣдъ да се строятъ двата взвода отъ ротата — другитѣ два бѣха на прѣне, за да провѣри рейкитѣ имъ. Тия рейки ги нѣмаше вече никой войникъ отъ полка, защото нѣмаха удобства за носене и войницитѣ ги изпогубиха въ походитѣ и боеветѣ; нѣкои взводове не бѣха си взели рейки още при мобилизирането имъ въ София. При нужда отъ рейки всѣки войникъ си намираще дръвче или тояжка, за да си подпре платницата въ палатката. Това разбира се бѣше едно опущение, което се търпеше отъ всички началствуещи лица до командира на полка включително, никой не повдигаше въпросъ. Сега, обаче, поручикъ Г. искаше да наказва за това опущение и разгневенъ заповѣда да се строи най-напредъ моя взводъ. Тогава азъ се изправихъ предъ него и му доложихъ, че по моя заповѣдъ рейкитѣ на цѣлия взводъ се оставиха въ София, но той не обърна на това внимание. Тогава азъ демонстративно напустнахъ мѣстото си и влѣзохъ въ палатката, отъ кждето наблюдавахъ какво става. Ротниятъ командиръ застаналъ предъ взвода извика първия войникъ отъ дѣсния флангъ и го попита кжде му сж рейкитѣ и кога-

то този му отговори, че не му сж дадени такива, той му извика: „долу гащитѣ, легай“!; войника си свали пантолонитѣ и единѣ назначенѣ отъ ротния командирѣ подофицерѣ удряше съ една тояга по месата на войника, до тогава до когато войника почваше да вика; тогава сжщото се повтаряше съ втория, третия и до последния войникъ отъ взвода. Още при втория войникъ азъ разбрахъ, че поручикъ Г. ще продължава позорната си операция и отъ палатката му изпрвтихъ написано на едно листче на немски да спре тази работа, защото е престжпна и съ голѣма отговорностъ и лисчето го изпратихъ по ординареца му. Видѣхъ какъ го прочете, но и това не помогна. Отъ съседнитѣ участъци на позицията нѣкои войници отъ други роты, свидетели на тая сцена, почнаха да му подвикватъ, но и това нищо не помогна. Поручикъ Г. продължаваше спокойно варварската си операция до когато не изреди буквално всичкитѣ войници отъ двата взвода на ротата, която вчера се отличи съ доблестното си държане въ боя и съ храбростта си. Останалигѣ два взвода се отърваха благодарение на случайността, че въ това време бѣха отишли на пране. Тази постжпка на поручикъ Г. бѣше станала извѣстна отпосле на началството, обаче даже никаква обяснения не му се поискаха. Биенето въобще бѣше тогава на мода, защото и главнокомандующия бѣше далъ право дори и на ротнитѣ командири да налагатъ наказания съ прѣчки. Колкото и да бѣхъ спокоенъ и всредъ най-крѣвопролитния бой, но сцени като описаната неможахъ да издържамъ, много ме стрѣскаше и обиждаше, когато виждахъ да се бие войникъ. Дисциплинарниятъ уставъ и закона даваха на началствующитѣ лица толкова моого наказателни средства, че бѣше престжпностъ употребяването боя. Работата на офицера е чисто възпитателна и за това много трудна и неблагодарна. Изисква се много работа надъ себе си, за да си създаде офицера тактъ и умение да възпитава. Въ време на война офицера трѣбва да бжде идеаленъ образецъ въ всичко за войницитѣ, които всичко виждатъ, всичко следятъ и за всичко узнаватъ. Офицерътъ трѣбва да се откаже отъ много свои удобства и навици, често да търпи лишенията и страданията на войника и при това да е най-веселия и най-обнадеждения при всички възможни условия. Той трѣбва да е и най-храбрия въ боя и да гледа въ лицето на войника, като на свой истински боеви другаръ, съратникъ и състрадалецъ.

Както и да е, но днесъ, 17. V въ похода за гара Черкезъ-жъкой почти всички войници се движеха съ надеждата, че за нѣколко дена ще могатъ да се видятъ съ домашнитѣ си. Какъ близко и на най-простия умъ бѣше ясно сега идеята за една понѣ 3—4 дневна отпусака за войницитѣ. Това го разбираше и най-простия войникъ, това всѣки виждаше, че може да

стане и че ще стане. Войниците нemoжеха и да си помислят какъ така 9 месеца да се биятъ и следъ това по чудо останали живи да минаватъ на 100 крачки отъ селата си и да ги отминаватъ безъ да могатъ поне една дума да си кажатъ съ близките си. Това действително би било чудновато, противно на здравия разумъ, противно на природата, противно на успѣха на бждещата ни работа и противно на душевната издържливостъ на българския войникъ.

Днешниятъ походъ бѣше пакъ уморителенъ, но съ тази разлика, че вмѣсто проливенъ дъждъ, имаме голѣма жега; имаше по-малко изостанали войници отъ вчера. Къмъ 6 часа следъ пристигнахме на гара Черкезово, гдето се разположихме на бивакъ за ношуване.

На следния день, 18 май, преди пладне съ приготовления за нашата дружина тренъ потеглихме за България. Настроението бѣше добро, всички бѣха весели, войниците пѣха и свириаа съ гайди. Тукъ ни застигна и бившия въ взвода ми възведенъ подофицеръ Савата. Той сега бѣше единъ отъ помощниците на заведующия прехраната на полка. Още отъ Кючукъ-дере бѣха го извадили отъ строя. Той винаги внесяше между насъ оживление, веселостъ и смѣхъ съ голѣмата си духовитостъ. Сега седналъ между насъ въ вагона разказа ни какъ неговия сегашенъ началникъ капитанъ Вучковъ му развалилъ преди 3—4 дена едно отиване до Одринъ. Най-напредъ Вучковъ му разрешилъ и той веднага тръгналъ отъ нестроевата рота за близката гара Синекли. Въ това време командира на полка повикалъ на докладъ Вучкова и между другото случайно го запиталъ за Савата. Вучковъ се забъркалъ и вмѣсто да каже че е пусналъ Савата до Одринъ, почналъ да моли командира да пусне Савата до Одринъ по служба. „А възразилъ командира — той сигурно тамъ ще се срещне съ жена си“ и минали на другъ въпросъ. Вучковъ следъ това веднага телефонирва въ Синекли на Савата да се върне. Когато Савата му се явилъ, Вучковъ го посрещналъ съ думитъ: „Абе Сава, прощавай, командира развали тая работа, магаре да е кой те лъже“. А Савата по навика си отвърналъ: „Аберъ херъ Хауптманъ, нѣма нищо, другъ пътъ ще отидемъ въ Одринъ“. . . Много се смѣхме отъ този начинъ на извинение на единъ капитанъ предъ единъ старши подофицеръ.

Скоро стигнахме на гара Чорлу. Тукъ видѣхъ запасния подпоручикъ Стоенчевъ, виденъ членъ на една политическа партия и узнахъ, че още отъ началото на войната той е билъ оставенъ на тилова служба, на която искара цѣлата война. Тогавъ си спомнихъ, какъ той въ навечерието на мобилизацията на една голѣма македонска манифестация въ София държа речъ предъ зданието на Народното Събрание. И до сега ми ечатъ въ ушитъ неговитъ думи: „ако трѣбва

ще се пожертвуваме, но ще освободимъ нашитѣ братя отвѣдъ Рила и Родопитѣ“. Тогава тия думи ми направиха силно впечатление. Азъ бѣхъ тогава противъ войната, а той бѣше се вече решилъ да се жертвува!...

На гарата Узунъ-Кюпру срещахъ баща си. Той бѣше началникъ на евакуационната болница въ Узунъ-Кюпру и сега за пръвъ пѣтъ отъ вбъвяването на войната го виждахъ. Първитѣ му въпроси бѣха за кѣде отиваме. Казахъ му, че както презъ септемврий мѣсець миналата година бѣхъ сигуренъ, че отиваме на война съ Турция, така и сега съмъ увѣренъ, че отиваме на война съ Сърбия.

Вечеръта на 18. V. минахме презъ Одринската гара и не можахме да видимъ града, за превземането на който тъй дълго мечтахме, защото вѣрвахме, че съ падането на Одринъ и войната ще се свърши. Сега виждахме само минаретата на джамиитѣ осветлени съ кандила, а личеше отъ далечъ че цѣлия градъ като да бѣше освѣтленъ — въ този день се празнуваше имения день на царя. Следъ кратко престояване потеглихме къмъ България. На 19. V следъ пладне минахме презъ Вакарелъ и къмъ 5 часа следъ пладне пристигнахме на Казичанската гара.

Колкото по-вече приближавахме до София, толкова повече войниците се радваха; хубавото време, което имаше на 19.V 1013 год. още повече подѣржаше доброто имъ настроение. Буйнитѣ ниви, които войниците виждаха покрай железнопѣтната линия ги радваха най-много.

— Маке, и безъ насъ имало кой да заѣе — казваха си нѣкои.

Много често изъ пѣтя войниците съ грѣмко „ура“ изказвахе радостъта си отъ хубавитѣ ниви.

Навсѣкжде по гаритѣ, колкото по-вече приближавахме София, толкова повече жени и деца се трупаха да разпитватъ звъ своитѣ близки, а много отъ тѣхъ плачеха. Тука на Казичанската гара една селянка-бабичка като виде, че дружинния сигналистъ — едно красиво младо момче — подаде сигналъ, доближи се до него, развѣрза края на шамията си, извади отъ тамъ една пара и му я даде, като го целуна и почна да плаче. Това не бѣше нито майката на сигналиста, нито дори позната негова. Като после узнахъ това бѣше майката на загиналъ войникъ; дали съ това не си правеше нещастната майка илюзия, че и тя посреща синътъ си? Тази сцена дълго дълго си я коментирахме помежду си. Тука на Казичанската гара още съ пристигането ни, посрещна ни поручикъ Станевъ отъ щаба на дивизията и предаде на дружинния ни командиръ, който бѣше и началникъ на нашия ешалонъ заповѣдта на началника на дивизията, че тренътъ трѣбва да мине „транзитъ“ презъ Софийската гара, т. е. че въ София нѣма

да има никакво спиране. Това ни дойде каго гръмъ отъ ясно небе. Началникътъ на ешалона заповѣда, на своя отговорност на началникъ трена да намали хода при преминаването презъ Софийската гара. И така това, което се подсказваше отъ само себе си, което и най-обикновения умъ смѣташе, че трѣбваше да стане, т. е. поне на Софийската гара тренътъ да спре по-продължително, та и войниците софиянци да се видятъ съ своитѣ, както това ставаше на всички гари — и това „голѣмото“ началство не можа да разбере, че съставляваше една необходимостъ, по-голѣма дори отъ хлѣба, който раздадохме на войницитѣ въ този день. И така тренътъ наближи Софийската гара. Още отъ далечъ преди да стигнемъ гарата отъ двегѣ страни на линията цѣлия градъ бѣше наизлѣзалъ. Тренътъ позабави малко хода си и азъ можахъ да белѣжа майка си и сестритѣ ми, които ме чакаха. Нѣкои офицери скочиха отъ трена, а сѣщо и много воиници, повечето отъ които си отидоха въ града и по този начинъ заповѣдта за „транзитното“ минаване не се приложи за нѣкои смелчаи. Тренътъ отмина гарата, но всички се почувствувахме обидени. Изведнѣжъ изчезна всѣкакво настроение, никой вече не се смѣеше. Войницитѣ сѣщо занемяха, никакви разговори и смѣхове не се чуваха между тѣхъ.

Надвечеръ пристигнахме въ Сливница и се настанихме на бивакъ въ войнишката махала заедно съ I-и пех. полкъ. Войницитѣ си построиха палатки и си починаха. На следния день следъ пладне началника на дивизията генералъ Тошевъ, за който казваха, че пристигналъ отъ София, гдето се билъ настаничъ, поиска да види полка. Полкътъ набързо се построи. Моятъ ротенъ командиръ бѣше пиянъ, та азъ го замѣствахъ. Генералътъ поздрави полка по дружинно, но почти никой не му отговори; азъ изтрѣпнахъ. За пръвъ пѣтъ виждахъ такава войнишка демонстрация. Следъ това генералътъ държа на войницитѣ кратка рѣчь, съ която ги поздрави съ завръщането имъ въ България и имъ напомни, че войната още не е свършена и че може би нови усилия да бждатъ необходими; и на тая речъ почти никой отъ войницитѣ не отговори. Явно бѣше, че войницитѣ негодуватъ. Следъ малко всички по дружинно се разотидохме. Вечерта ни се съобщи, че началника на дивизията дава по 48 часа отпускъ на всѣкой офицеръ и войникъ! А защо това не се предвидя по-рано, за да се избѣгне войнишката демонстрация. защо бѣше това минаване „транзитъ“ презъ Софийската гара, защо бѣше това лудешко бжрзане отъ Кадж-къой до Фенеръ и отъ Фенеръ до Черкез-къой, когато стотина войници изпопадаха отъ умора и изтощение? Защото нашето висше началство непознаваше душата на войника, неговитѣ нужди и предѣлътъ на неговата душевна, па и физическа из-

държливост и по този начин самото то предизвика падение въ дисциплината.

Отпуската, която сега се даваше бѣше така малка и никакъ не организирана откъмъ превозни средства, че отъ нея можахъ да се възползуватъ само войниците отъ по близкитѣ села; тия отъ по-дачечнитѣ села, за отиване до които бѣха необходими 24 часа не отидоха — тѣ самитѣ се отказаха. По този начинъ и отъ тази малка отпуска се възползувахъ по малко войници. Освенъ това разрѣшаваха се само по 10 войника отъ дружина да отиватъ по една смѣна въ отпускъ.

20. Предъ междусъюзнишката война.

Тукъ на този бивакъ продължихме стоението си тѣкмо единъ месецъ, г. е. до 19 юни. Въмѣсто този месецъ да се изполува за организиране отпуската на войниците, времето се прекара въ малки учения, достигащи най-много до ротни учения, но и на тия учения никога не присѣтствувахе нѣкои по-старши началникъ отъ ротния командиръ. Въ този месецъ се забелѣза вече едно падание въ настроението на офицеритѣ и особено на войниците. Нѣкои офицери явно критикуваха необходимостта отъ по нататѣшното продължение на войната и открито говореха за демобилизация. Тѣзи критики и разговори се слушаха отъ войниците. У всички почти се чувствуваше една умора, която съ нищо не се подкрепяше. Веднѣжъ когато се връщаха ротитѣ отъ учение, нашата рота застигна 14-а рота начело съ младшия офицеръ з. подпор. Желѣзковъ. Нашата рота пѣеше, а 14-а не пѣеше. Попитахъ Желѣзкова защо не по-пѣятъ неговитѣ войници, е той ми отговори: „не пѣсень, а демобилизация за тѣхъ“ — и това разбира се въ присѣтствието на войниците. — Въ началото на м. юни се забелѣзваха тукъ тамъ малки демонстрации между войниците, като напримеръ нежелание въ една дружина на единъ обѣдъ да се хранятъ, макаръ че храната бѣше значително подобрена. Въ нашата дружина всичко мина спокойно, никаква демонстрация не се случи. Въ това време т. е. къмъ втората половина на юни полкътъ се настани на биваци по дружинно и нашата дружина бивакираше край селото Гжльбовци. Офицеритѣ се мъчеха да запълнятъ и разнообразятъ времето на войниците. Още съ пристигането ни отъ Чатал-дженския фронтъ нашата дивизия премина отъ 1-а въ 3-а армия и командувачиятъ армията генералъ-лейтенантъ Радко Димитриевъ посети полка съ целъ да се запознае съ войници и офицери. Дружината и картечната рота отъ полка бѣхме построени на бивака до с. Гжльбовци когато пристигна генерала. Следъ отдадената му честь, той поздрави войниците, които громко и въодушевенно му отговориха. Съ нѣколко

прочувствени думи генералът благодари на войниците за доблесното им държане срещу турците и изрази надеждата си, че ще се държат все така храбро и срещу сърби и гърци, ако стане нужда, както — това той изрично спомена — техните бащи изгониха въ 1885 год. сърбитъ отъ тия мѣста. Следъ това той поиска да му бждатъ преставени всички офицери единъ по единъ. Той се ржкува и побеседва съ всѣкого. На тия отъ насъ, които носѣха ордена за храбростъ пожела съ гордостъ да го носимъ „за честъ и слава на насъ и нашитъ семейства“. Всѣкиго разпитваше отъ кжде е, а запаснитъ, за тѣхното мирновремено занаятие. Следъ представленията, той съ придружатащитъ го офицери отиде при ротнитъ кухни; тука той слезе отъ коня си и поиска да му дадатъ да вкуси госбитъ на всички роти. Особено му хареса госбата на 13-а рота, която особено захвали и поздрави войника-готвачъ, следъ което замина за 2-а дружина. Посещението на командующия армията и неговия интересъ къмъ храната на войницитъ, направи на войници и офицери добро впечатление.

21. Войната съ сърбитъ.

Днитъ продължаваха да текатъ въ нетърпение. Къмъ средата на м. юни единъ день следъ пладне дойде отъ щаба на полка заповѣдъ, че всички отпуски се отмѣняватъ, а на 19. VI. ни се съобщи, че войната между България и Сърбия е започнала. Нѣкои офицери запитаха има ли издадена по случая прокламация, за да я прочетатъ на войницитъ, но никаква прокламация не ни се даде.

Духътъ на офицеритъ и войницитъ не бѣше добъръ. Нѣкои офицери открито критикуваха войната; особено поручикъ Г., който не се стесняваше дори въ присѣдствието на войницитъ да напада и управници и началство. Явно бѣше че почваме една непопулярна война. Ний офицеритъ се стараехме чрезъ беседи да обяснимъ на войницитъ голѣмата неправда, която сърбитъ искатъ да нанесатъ на България съ неспазването на подписания отъ тѣхъ договоръ, като искатъ да отнематъ въ Македония чисто български области. Но следъ тия беседи можеше човѣкъ лесно да подслуша какъ войницитъ схващаха и решаваха въпроса за Македония: „да я делимъ тая пушина, като не сакатъ цѣла да ни я дадатъ“, — приказваха по между си шопчетата.

Въ сщия день 19. VI. бѣхъ назначенъ командиръ на 14-а рота, понеже дотогавашния ѝ командиръ капитанъ Камбуровъ бѣше назначенъ временно командиръ на дружината ни, дружиния командиръ пое командуването на полка, полковия командиръ пое командуването на бригадата, бригадниятъ —

това на дивизията, а началника на дивизията пое командването на новосформируваната 5-а армия.

Интересното въ нашия полк бѣше това, че отъ 16-тѣ командири на строеви роти, 8-тѣхъ бѣха запасни подпоручици; Дацовъ, Каравановъ, Азмановъ, Наследниковъ, Ивановъ, Сжбевъ, Барбаръ и Ганчевъ, когато отъ самата мобилизация длѣжноститѣ: адютантѣ на полка, командира на нестроевата рота и заведващия прехраната се заемаха непрекъснато отъ действующи капитани, а началника на телефонната команда презъ всичкото време бѣше действующъ поручикъ. Всички тия длѣжности можеха да се заематъ безъ никаква врѣда за службата отъ нѣкои недостатъчно подготвени за строеви длѣжности или по-възрастни запасни подпоручици, а действующитѣ офицери да се използватъ за прѣкото имъ назначение — да командуватъ въ боя; командиръ на нестроевата рота може да бѣде нѣкой запасенъ подпоручикъ, а въ телефонната команда имаше запасенъ подофицеръ-електротехникъ.

Въ 14-а рота заварихъ само единъ младши офицеръ з. подпоручикъ Желѣзковъ, единъ „особенъ“ човѣкъ, за който още при поемане на ротата опитахъ се да бѣде преведенъ въ друга рота, което ми се обеща. На 21. VI. потеглихме за границата. На 25. VI. нѣмахме никакви особени действия, освенъ стражева служба, но на 25. VI. получихме заповѣдъ да атакуваме Драгановъ връхъ, юго-источно отъ Пиротъ. Нашата 3-а дружина произведе атаката, като навечеръ завладеа върха, като даде жертви и отъ нашата артилерия, която не бѣше добре организирана връзката си съ пехотата и не пренесе навреме огъня си, а стреляше по нашитѣ и тогава когато тѣ бѣха вече заели Драгановъ връхъ. А понеже цѣлия връхъ е камакъ до камакъ, то имаше войници ранявани и отъ откъснати отъ снарядитѣ камъни. Веднага слѣдъ завладяването на върха мене ми се заповѣда да отида съ ротата си и усила отбраната на върха. Съ ротата си пристигнахъ на върха и се явихъ командиру 3-а дружина кждето се събрахме петъ роти, а следъ малко дойде и 13-а рота. Почвата, по която сега оперирахме бѣше много камениста — състоеше се отъ издадени камъне и трѣбваше внимателно да се стѣпва между тѣхъ, за да не се навѣхвватъ краката; имаше случаи отъ такива навѣхвания. Противникътъ отъ Дрѣнова глава почна да обстрелва Драгановъ връхъ, кждето бѣхме се събрали шестъ роти; този огънь почна да ни нанася вреди и то повече отъ каманитѣ които се къртеха отъ падашитѣ снаряди. Презъ нощта 13-а и моята (14-а) рота ни изтеглиха по-долу въ горичката що е подъ върха, кждето пракарахме два дена. Тия два дена 26. и 27. VI. бѣха много горещи, вода на върха нѣмаше никаква, та войниците съ платница на грѣбъ изкачаха водата до върха.

На 27. VI вечерята цѣлата 3-а дружина и моята (14-а) рота ни изтеглиха като полкова подрѣжка при колиби Гройки, а на Драгановъ върхъ остана само 13-рота. Съ пристигането ни при Гройки по заповѣдь изпратихъ единъ взводъ, именно този на подпоручикъ Желѣзковъ, като прикритие на артилерията. Заведохъ взвода при самата батарея, която бѣше на позиция и кждето трѣбваше да се постави прикритието, разположихъ взвода, показахъ на подпор. Желѣзковъ точно мѣстото кждѣто трѣбваше да се окопае взвода, като му заповѣдахъ да не мърда отъ това мѣсто безъ заповѣдта на батареиния командиръ, следъ което се завърнахъ при ротата си. Въ това време 1 и пех. Софийски полкъ завладѣ върха „Бублякъ“ и нашия дѣсенъ флангъ се помѣсти напредъ, та и щаба на полка излезе напредъ. Заедно съ щабе на полка и дружинния ни командиръ капитанъ Камбуровъ и ротните командири излѣзохме да огледаме мѣстността, при това минахме край батареята, гдето оставихъ взвода за охранение. Като минавахъ покрай батареята, чухъ че батареиния командиръ ме вика на име, обърнахъ се и батареиния командиръ ми каза, че охранението го нѣмало. Малко по-долу видехъ подпор. Желѣзковъ съ 4—5 войника отъ взвода му. Попитахъ кжде е взвода му и защо е напусналъ мѣстото кждето го оставихъ; той ми отговори, че тамъ попадали снаряди и че той по своя инициатива разпрѣстналъ взвода на отдѣлни постове. Това бѣше още единъ поводъ за да искамъ неговото смѣняване и наистина следъ два дни този офицеръ биде смѣненъ съ зап. подпоручикъ Колевъ отъ 5-а рота. Подпоручикъ Колевъ бѣше храбъръ офицеръ, добросъвестенъ, грижеше се за войниците си и тѣ скоро го обикнаха. На 4.VII смѣняхме отъ предни постове 3-а дружина и така прекарахме до 9-и юлий. Постовѣтъ ни бѣха по самия дѣсенъ брѣгъ на Суковската рѣка (Ерма). Въ дѣсно държахме връзка съ 1-и п. полкъ, а патраулитѣ ни излизаха западно отъ с. Долня-държина — въ лѣво отъ нашата дружина бѣше нашата 1-а дружина. На 5.VII оставената на Драгановъ върхъ наша 13-а рота бѣше атакувана отъ сърбитѣ и по заповѣдь и въ редъ се оттегли. Следъ това никакви особени действия съ сърбитѣ нѣмахме, а същевременно много лоши слухове идеха до насъ за действията на нашитѣ войски въ Македония. Ний всички се чудехме защо тука бездействуваме, когато, споредъ оскѣднитѣ сведения, които получавахме, нашитѣ войски въ Македония изнемогваха.

22. Къмъ грѣцкия фронтъ.

Най-сетне на 9.VII следъ пладне дойде при мене дружинния адютантъ, зап. подпоручикъ Писаревъ, и ми предаде заповѣдта, че следъ малко ще ме смѣни 8-а рота, а ний

цѣлата наша дружина зеедно съ първитѣ три роти отъ 1-а дружина, както и по две дружини отъ 1-и пех. полкъ и 64-и пех. полкъ, образуващи сборна бригада трѣбва още тази нощъ да тръгнемъ съ трена отъ Царибродската гара, но за кжде никой не казваше. Следъ пладне къмъ 5 ч. дойде командира на 8-рота зап. подпоручикъ Азмановъ съ ротата си комуто сдахохъ охранението и веднага отправихъ ротата си по зводно къмъ мѣстото кждето бѣше щаба на полка, което бѣше опредѣлено, като сборно мѣсто за дружинатани. Когато пристигнахъ на сборното мѣсто, една отъ ротитѣ бѣше вече заминала за Царибродъ. Понеже слънцето още не бѣ залѣзло, зи да не бждемъ забелѣзани отъ противника, ротитѣ се изнизваха по една, защото една часгъ отъ пѣтя, по който трѣбваше да минемъ бѣше открита за неприятелското наблюдение. Най-после дойде и нашия редъ; минахме презъ гората що е надъ селото, както и презъ самото село и слезохме на пѣтя за Царибродъ и се упжихме за гората, гдето пристигнахме въ тъмно. Тукъ узнахъ, че нашата дружина и първитѣ три роти отъ 1-а дружина подъ общата команда на подполковникъ Мурджевъ, 2 дружини отъ 1-и пех. Софийски полкъ подъ общата команда на подполковникъ Червенаковъ и 2 дружини отъ 64-и п. полкъ — всичко шесть дружини, образуватъ сега една сборна бригада подъ командата на полковникъ Бърневъ; 4-а рота отъ полка бѣше останала на позиция при Дъсчанъ-кладенецъ. Трѣбваше да чакаме до къмъ 2 часа следъ полунощъ, докато ни дойде редъ за тръгване.

Въ това врѣме пристигнаха и ротитѣ отъ 1-а дружина. Никой не знаеше положително кжде отиваме. Едни твъреха, че турцитѣ настѣпвали къмъ Одринъ и че отиваме къмъ тамъ, за да ги спремъ. Други казваха, че отиваме да укрепяваме Вакарелскитѣ височини; нѣкои казваха, че ще отбраняваме София отъ ромжнитѣ, които вече били навлѣзли въ България, а нѣкои предъполагаха, че отиваме къмъ Кюстендилъ. Едвамъ къмъ 2 часа сутринята на 10. VII тръгнахме съ трена за София. Въ нашия тренъ всички вагони бѣха отворени — тѣзи съ които се носятъ камъне. Въ единъ такъвъ вагонъ при единъ отъ взводоветѣ легнахъ заедно съ подпоручикъ Колевъ и капелмайстора Хаджиевъ: музикантския хоръ и знамето на полка бѣха съ нашия ешалонъ. Покрихме се и тримата — легнали едидъ до други — съ една моя мушамъ и шинелъ и така можахме малко да поспимъ. Презъ нощята, обаче, почувствувахме силенъ студъ. Къмъ обѣдъ пристигнахме на Софийската гара, гдето престояхме около два часа. Отъ тукъ съ една телеграма се обадохъ на майка си, която не знаеше, че минаваме презъ града, а баща ми бѣше тогава въ Горна-Джрмая. Тукъ на гарата се срещнахъ съ единъ мой старъ колега; той бѣше много загриженъ. Отъ него уз-

нахъ, че гърцитъ сж много напреднали, че нашитъ вече не-
 могатъ да издържатъ тѣхния натискъ и сега насъ ни пра-
 щатъ срещу тѣхъ и ще ги срещнемъ може би въ Креснен-
 ския проходъ. Следъ двучасово престояване на Софийската
 гара, нашия тренъ потегли. Съ тръгването на трена нѣкои
 войници почнаха да стрелятъ въ въздуха. Разбира се че това
 бѣше строго забранено, и въпреки че началствующитъ лица
 пазеха, пакъ се намериха нѣколко души да стрелятъ. Това
 бѣше вече признакъ на халтавость и падение на дисци-
 плината. Войнциитъ бѣха взети направо отъ стражевито
 охранение и бѣха вече много уморени. Други признаци на
 непокорство нѣмаше. Изглеждаше, като че ли войнициитъ
 разбираха, че се правятъ последни и върховни усилия, че се
 върши нѣщо много важно, че има нѣщо много опасно и че
 трѣбва да се спасява нѣщо много скъпо и мило; и затова
 тѣ понясахъ мълчешкомъ и съ търпение всичко: и жегитъ
 презъ деня, и нощния студъ, и калъта, и дъжда, и глада.
 Разбира се че и отъ страна на офицеритъ се изискваше го-
 лѣма предпазливостъ и тактъ. Така бѣше въ нашия полкъ,
 но изглежда, че не всежде е било така. Съ приближаването
 ни къмъ Кюстендилъ почти на всѣка гара срещаме тренове
 съ ранени войници; това праваше лошо впечатление на на-
 шитъ войници. На Пернишката гара спрѣхме по-дълго за да
 чакаме насрещенъ тренъ. Следъ малко пристигна отъ къмъ
 София тренъ съ една дружина отъ 17-и пех. полкъ. Веднага
 забелѣзахъ всрѣдъ войнициитъ отъ този ешалонъ известна
 разпуснатостъ; тѣ не отдаваха честъ на офицеритъ си, нито
 на други офицери, които бѣха на гарата. Единъ отъ войни-
 цитъ, акомпанирайки си съ една гадулка, пѣеше нѣкаква пѣ-
 сенъ и бѣше насъбралъ много войници около себе си. Тамъ
 видѣхъ и нѣколко наши войници и се доближихъ да видя
 що става. Пѣсенъта бѣше войнишка импровизация; — една
 майка пита сина си за кжде се стѣга и като узнава, че
 той отива на война, съветва го да не ходи, а да си остане
 въ село и си гледа нивитъ и снопитъ. Пѣсенъта се придру-
 жаваше отъ чести възклицания и одобрения на слушателитъ.
 Около тази група почнаха да се трупатъ все повече войници
 и отъ нашия ешалонъ, а особено отъ 15-а рота. Веднага до-
 ложихъ на дружиния командиръ и го помолихъ да направи
 възможното за да тръгне нашия тренъ, колкото се може по-
 скоро, защото заразата на лошото настроение, което донесе
 дружината на 17-и пѣх. полкъ, можеше много лесно да се
 разпространи и въ нашата дружина. Командира отиде при
 коменданта на гарата и успѣхме да издействуваме да тръг-
 немъ преди да пристигне очаквания насрещенъ тренъ. Защо
 бѣше тогава това безполезно чакане, което можеше да има
 много лоши последици? На следващитъ две гари трѣбваше
 пакъ да пропустнемъ два трена съ ранени войници. Гледката

на конски вагони пълни съ ранени войници не бѣше отъ естество да ободри нашитѣ войници на които и безъ това духътъ не бѣше ня завидна висота. Колко е лошо по единъ и сѣщи пжтъ да се движатъ войски отиващи на помощъ и ранени, които идатъ отъ бойното поле! Никакви санитарни тренове не сѣществуваха и раненитѣ се возеха въ конскитѣ вагони често и безъ носилки и още по-често безъ дори да имъ е послано поне малко слама, толкова изобилна по онова врѣме и въ близостъ на всички почти гари. Нѣмаше съответна организация, нѣмаше распоредителностъ, нѣмаше добросъвестностъ, нѣмаше чувство на морална отговорностъ на тия, които ржководеха санитарната служба презъ време на войната. Най-после надвечерь пристигнахме на Кюстендилската гара. Тукъ следъ като починахме, потеглихме въ походенъ маршъ по шосето за село Бобошево. Като изминахме около 10 клм. спрехме да ношуване. До като траеше този походъ намъ постоянно ни съобщавахъ все благоприятни нрвини: или че Султанъ-Тепе паднало въ наши ржце, или гърцитѣ разбити, които новини скоро се указваха лъжливи, а това още по зле влияеше върху духа на войницитѣ, които после не искаха да вѣрватъ и на истинскитѣ новини. Като че ли бѣше въведена система отъ лъжи. Нѣкои началстующи лица си мислеха, че съ разпространяване сведения за мними наши успѣхи ще повдигнатъ духътъ на войницитѣ! На следния день 11. VII бѣхме въ походъ къмъ Бобошево, а на 12. VII продължихме къмъ Г. Джумая. Къмъ обедъ бѣхме спрѣли на една малка почивка. За да не сѣ отдѣлятъ войницитѣ отъ строя прѣзъ време на похода бѣхъ заповѣдалъ на ротата си, щото който има нѣкаква нужда сега да отиде, защото презъ време на движението не разрешавамъ никакво отдѣляне отъ строя. Въ това време командира на 1-а дружина майоръ И. бѣше останалъ като началникъ на нашата колона състояща се отъ 1-та дружина, 4-та дружина и картечната рота. Като виде че войницитѣ сѣ наклекаии по нужда развика се: „къде е рогния командиръ?“ и като неможа да ме види, защото и азъ бѣхъ отишелъ по нужда задъ едни снопи, обърна се къмъ войницитѣ и колкото му гласъ държи почна общо да ни псува на майка, като повтаряше това нѣколко пжти. Тогава изъ задъ снопитѣ по край пжтя и по надалечъ, гдето бѣхме наклѣкали, войницитѣ единъ по единъ почнаха да се надвикватъ „ура“ — „викайте ура“ и най-сетнѣ едно дружно „ура“ на дветѣ роти, 14-а и 15-а, заглуши всичко. Това бѣше страшна демонстрация срещу майоръ И. Това наше победоносно „ура“, което винаги всѣваше страхъ у враговетъ, сега въ устата на обиденитѣ войници послужи като средство да подиграятъ началника за нанесената имъ обща обида — обидени и унижени бѣха хората, които съ нищо не бѣха предизвикали обидата и не я заслу-

жазаха — и тѣ си отвърнаха по своему, както тѣ разбираха. Азъ бѣхъ клекналъ задъ едни снопи. Като чухъ това бързо се изправихъ и застигахъ майоръ И. който за единъ моментъ спрѣ коня си и неподвиженъ, малко побледѣлъ, изглеждаше, че не вѣрва на ушитѣ си. Въ този моментъ азъ му се явихъ. — „Ще ми дадете имената на тия, които сж викали“, ми каза той. Следъ това се даде заповѣдь и ний трѣгнахмн. По лицата на войниците се четеше едно възбуждане. По пѣтя се застигнахме съ капитанъ Камбуровъ, командующи сега дружината. Той бѣше храбъръ и благороденъ момъкъ, който заради добритѣ си отношения съ войниците бѣше отъ тѣхъ обикнатъ — войниците го уважаваха слушаха го и му се радваха; той ги познаваше всички и семейното положение на всѣкиго знаеше. Ротата, която сега командувахъ, бѣше негова рота. Той се доближи до мене и ми пришепна: „майоръ И. обиди цѣлата рота и сега ще иска да наказва“. По тонътъ и по лицето му азъ разбрахъ, че Камбуровъ се възмущаваше отъ постѣпката на И. Азъ го помолихъ да доложи за всичко това на командира на полка. Съ това се свърши този инцидентъ и ний продължихме марша си.

На 12. VII дветѣ дружини пристигнахме южно отъ гр. Горна-Джумая. Валеше проливенъ дъждъ. Туку що почнахме да построяваме бивака, когато дойде заповѣдь 1-а дружина веднага да трѣгне за позицията и отъ този моментъ ний се раздѣлихме съ 1-а дружина, за да се съберемъ пакъ едвамъ на 15. VII. Още съ пристигането си на позиция 1-а дружина конѣтратакува гърцитѣ и ги отблъсна. Това направи силно впечатление на ония войници, които отстѣпваха вече 10 дена подъ редъ; това бѣха части отъ отстѣпващата 2-а армия, а именно 3-а Балканска дивизия и Серско-Драиската бригада. Всредъ тия части ни се падна да действуваме отъ 12 до 18 VII. На следния днь продължихме маршътъ си и вечерята (13.VII) бѣхме вече на артилерийската позиция на Бакъръ-байръ, където бѣха поставени 8 орждия отъ отдѣлението на майоръ Никифоровъ. Този днь гърцитѣ не се опитаха да атакуютъ, а се ограничиха съ пушечна и орждейна стрелба. Съ пристигането ни на позицията узнахме, че майоръ Никифоровъ е раненъ тежко; видехъ че го огнесоха на носилка; това бѣше мой познатъ, интелигентенъ офицеръ, артилерийски инженеръ. Вечерята ношувахъ на артилерийската позиция, където бѣше щаба на бригадата на полковникъ Рибаровъ. Въ сжщиятъ днь бѣше назначенъ въ ротата ми за младши офицеръ подпоручикъ Червенковъ, фелдфебелъ на 15-а рота, туку що произведенъ въ първи офицерски чинъ.

23. Боятъ съ гърцитѣ на 14. VII. 1913 год.

Сутринта на 14-и VII. дружинния командиръ ми предаде заповѣдта, че оитавамъ съ ротата си въ разпореждане на командира на 32-и пех. полкъ, който полкъ бѣше водилъ отсѣпателни боеве предишнитѣ дни и сега бѣше на позицията, гдето ний стояхме като бригадна подрѣжка. Веднага се явихъ командиру 32-и пех. полкъ, подполковникъ Иосифовъ, когото намерихъ въ единъ окопъ; той ми посочи единъ малкъ гребень, който се спускаше на долу къмъ Струма и ми каза ще се движите съ нашитѣ вериги, настѣпете веднага. Азъ разбрахъ, че време за губене нѣма, макаръ, че боятъ не бѣше още почналъ и противника не бѣше почналъ никакви действия — отъ две седмици противникътъ имаше инициативата. Азъ набързо разпредѣлихъ взводоветъ, показахъ имъ обектитъ, пуснахъ патрулитъ и трѣгнахме; часътъ бѣше 6½ преди пладне. Туку що бѣхме трѣгнали и насреща ни се зададоха 3-4-ма войници, обути съ цървули. Задържахъ ги и ги попитдохъ какви сж и кжде отиватъ, а тѣ ми отговориха, че сж четници отъ четата на Думбалакова и че сега били прѣснати, та се събирали. Изпратихъ ги съ наши войници до командира на полка и продължихъ настѣплението. Съ направляющия взводъ се спуснахъ по гребена на долу и стигнахме една залегнала верига войници; тѣ всички бѣха заровили главитѣ си въ земята и немърдаха въ своитѣ шрапнелни трапчета; попитахъ едного отъ кой сте полкъ, отговори ми 32-и. Опитахъ се да ги вдигна, обаче никой не се помръдна; това ме много ядоса. Извикахъ имъ: „това ли е храбрия 32-и полкъ, който пръвъ влезе въ Одринъ“. Но и това нищо не помогна. Тогава ги оставихъ и продължихъ настѣплението съ ротата си. Съ преминаването на тая верига, ротата ми излезе вече на срѣща на неприятеля, защото никакви наши части нѣмаше вече предъ насъ. И така ний трѣбваше отъ тукъ натакъ непосредствено да водимъ боя. Не бѣхме изминали още стотина крачки и честъ неприятелски пушеченъ огънь почна да се сипе въ нашитѣ редове, идящъ отъ лѣво — ний бѣхме силно фланкирани. Указа се, че 15-а рота която трѣбваше да настѣпи въ лѣво отъ насъ и да се движи на еднаква висота съ насъ, не се помръднала отъ онова мѣсто, кждето я оставихъ сутринта и за това лѣвия ми флангъ бѣше оголенъ. Отъ този фланговъ огънь още въ първия моментъ паднаха нѣколко ранени и двама убити войници. Часътъ бѣше 7 преди пладне. Азъ заповѣдахъ да се завие лѣвия флангъ и настѣпихъ още съ центъра и дѣсния флангъ, като имахъ два взвода първа линия и два въ ротна подрѣжка. Въ дѣсно отъ моята рота настѣпваше дружина отъ 64-и пех. полкъ подъ командата на подполковникъ Вартамарзиянъ. Фланговия огънь стана за насъ опустошителенъ; настѣпвайки съ срѣдния

взводъ, който бѣше най-много напредналъ, азъ сегись-тогись наблюдавахъ за това, което ставаше на лѣвия флангъ на ротата. Моето искане да настѣпи нѣкой въ лѣво отъ мене, за да облекчи моето настѣпление, не биде удовлетворено отъ когото трѣбваше. Дружината отъ 64-и пех. полкъ скоро спре настѣплението си, следъ което и азъ трѣбваше да направа същото, следъ като още единъ взводъ влѣзе въ бойната линия. — Осемъ души войници, които бѣха на крайния лѣвъ флангъ на ротата лежеха по на две-три крачки единъ до други и стреляха но много рѣдко, тамъ противника бѣше насочилъ най-честия си огънь; и чудно и драго ми бѣше, че моитѣ войници на този флангъ така спокойно отстояваха позицията си. Взводния имъ командиръ и взводния имъ подофицеръ стояха при мене. По едно време забелѣзахъ, че тѣзи войници прекратиха стрелбата и запитахъ взводния имъ командиръ, защо сж прекратили стрелбата на това тѣй важно мѣсто. Но до като да ми отговори нѣщо взводния имъ командиръ, взводния имъ подофицеръ, който стоеше близо до мене и чу моя въпросъ отърча къмъ войницитѣ. Ненаправилъ още 5-6 крачки, подофицера биде раненъ въ единия кракъ. Като видѣхъ това извикахъ му веднага да се завърне, а отъ взводния командиръ поискахъ да предаде отъ тука по самата стрелкова линия моята заповѣдъ за по-честа стрелба на лѣвия флангъ. Всредъ общия пукотъ и шумъ на стрелбата и тази заповѣдъ не можа да достигне до войницитѣ на крайния лѣвъ флангъ. Да се отиде до тѣхъ бѣше невъзможно — така често се обстрелваше това мѣсто. Тогава единъ войникъ отъ свързкитѣ пълзешкомъ отива до крайния войникъ отъ лѣвия флангъ; следейки го съ очи азъ виждахъ какъ той се навежа надъ всѣкиго отъ войницитѣ и нещо имъ говори. Скоро свързката се завърна и ми доложи:

— Господинъ подпоручикъ, и осмината войници сж убити!

— Какво? викнахъ му.

— На лѣвия флангъ всички сж избити, за това не стрелятъ!...

Всредъ най-ожесточениятъ пукотъ и шумъ на пушечнитѣ и артилерийсти вистрели, почувствахъ трѣпки да ме лазятъ... Значи въ продължение на два часа лѣвия флангъ на ротата ми е билъ пазенъ не отъ живи стрелци, а отъ труповѣтъ на 8-тѣхъ убити войници...

Гърцитѣ бѣха предъ насъ много близо, на около 60 крачки, но малко по-ниско и ако да бѣха многобройни и ешалонирани въ дълбочина на близки разстояния, тѣ не се решаваха да се хвърлятъ срещу насъ на ножъ. Ний нѣмахме интересъ при това положение, съ откритъ лѣвъ флангъ да се нахвърляме на ножъ, когато бѣхме рота срещу дружина, а уди-

вительното бѣше, че гърцитѣ не се решаваха да ни атакуватъ, тѣ цѣлиятъ день прекараха залегнали предъ насъ, окопали се, безъ да си повдигнатъ главитѣ. Имайки предъ видъ леки-тѣ минали успѣхи на действащия сега срещу насъ неприятель мислехъ, че той сигурно ще ни атакува и затова искахъ да ми се изпрати подкрепление. Това ми бѣше необходимо още повече че до 10 часа преди пладне отъ ротата ми, която броеше 210 строеви войници и подофицери излезоха отъ строя 17 убити и 79 ранени. Помощъ не ми се изпрати, обаче единъ взводъ отъ 1-и пех. полкъ, действащъ въ дѣсно отъ дружината отъ 64 и пех. полкъ, дойде и застана тъкмо задъ дѣсния флангъ на ротата ми въ единъ долъ — тамъ именно кждето нѣмаше никаква опасностъ. Щомъ узнахъ, че взвода отъ 1-и пех. полкъ е въ бойно разпореждане на моята рота, изпратихъ на взводния му командиръ подпоручикъ Якимовъ заповѣдь да дойде по близо, та въ случай на нужда да може да бжде полезенъ. Обаче подпор. Якимовъ не изпълни моята заповѣдь, макаръ че му я пратихъ и писменно и макаръ че лично отидохъ при него и му напомнихъ, че като по-младши и действующъ въ моя участъкъ, дълженъ е да изпълнява мойтѣ заповѣди, още повече че такова неподчинение въ време на боя може да има фатални послѣдици. Нищо не помогна и азъ го оставихъ, като донесохъ за това. Следъ малко гърцитѣ засилиха огъня, който ни флангираше отъ лѣво. Изглежда, че това е озадачило подпор. Якимова, та прати две отдѣления; но вмѣсто да дойде самъ за да му покажа подстъпигитѣ презъ гдето можеше да мине съ войницитѣ си незаблѣзано за противника, той изпрати сами дветѣ отдѣления. Тия две отдѣления безъ да подозиратъ опасността изкочиха веднага на открития гребенъ, който се най-вече фланкираше отъ неприятелския огънь и още въ първия моментъ паднаха 3-ма войници убити и 4 ранени; тогава отдѣленията се повърнаха назадъ и азъ трѣбваше да прашамъ назадъ отъ бойната верига хора за да ги доведатъ скрито при мене. За всичко това следъ свършване на боя азъ донесохъ съ рапортъ, но никакви дори разледвания не се направиха.

Презъ време на настѣплението, което трая до 9 часа сутринята на нѣколко пжти откривахъ огънь; отначало наблюдавахъ бѣгството на гърцитѣ, който бѣха напреднали по гребена, по който настѣпвахме. При отстъплението си тѣ се спрѣха задъ една малка гънка, а въ този моментъ получихъ заповѣдь да спра настѣплението. Въ това положение, т. а. на 60 крачки единъ отъ други прекарахме цѣлиятъ день. Гърцитѣ не посмѣха да ни атакуватъ, ако да бѣха много по много бройни отъ насъ. Презъ нощта дойде заповѣдь да се оттегля съ ротата си на главната позиция. При днешното (14. VII.) настѣпление моята рота даде голѣми жертви: 17 убити и 79

ранени. Причината за тия голѣми загуби е 15-а рота, която трѣбваше да настѣпи едновременно съ мене, тя съ цѣль да търси подстѣпи се изтегли около 500 крачки назадъ и отъ тамъ почна да настѣпва и настѣпи около 500 крачки, т. е. тя пакъ си дойде на същата линия, на която бѣше и преди настѣплението. При настѣплението войниците отъ ротата ми се държаха отлично: безъ никакво колебание, съ устремъ достоеахъ за удивление, въпреки убийствения фланговъ огънь, на който бѣхме изложени, въпреки голѣмитъ загуби, тѣ не се стрѣснаха — настѣпваха безъ колебание, изпълвайки най добросъвестно командитъ и завоедитъ на началствующитъ лица.

Въ днешния бой забелѣзахме, че гърцитъ си служеха съ също такива патрони, както и турцитъ въ боя при с. Елбасанъ на 12. III. Обвивката на тия куршуми се прѣскаше понѣкога въ въздуха съ шумно плякане и добиваше съвършено разкъсана и неправилна форма. Азъ си запазихъ единъ такъвъ куршумъ, който удари въ едно камъче до мене. Вечерно време при пукването си въ въздуха тия куршуми свѣткаха, като свѣтулки. Дружинниятъ лекаръ въ нашия полкъ, германецътъ Д-ръ Майеръ, ми разказваше, че при ранитъ отъ такива куршуми ранениятъ мускулъ се съвършено деформира, избръща и разкъсва, защото ризката на куршума се разкъсвала вътре въ мускула и така разкъсана излизала, при което ранения чувствувалъ страшни болки. Тия куршуми бѣха „думъ-думъ“.

Въ днешния бой понесохме загуби не само ний, които се бихме въ първитъ редове. Тамъ горе задъ насъ също паднаха убити и ранени. Нашиятъ добъръ и храбъръ дружиненъ командиръ, капитанъ Камбуровъ, падна пронизанъ въ челото отъ грѣцки куршумъ, къмъ 12 часа по обѣдъ: грѣцкитъ куршуми, които минаваха надъ главитъ ни, поразяваха тамъ горе задъ насъ.

Вечерта, къмъ 10 часа получихъ заповѣдь да се оттегля съ ротата си на главната позиция и заема опредѣленото ми мѣсто, като дружини подръжка. Следъ като изпратихъ раненитъ и погребяхме убититъ, по възводно се изтеглихъ къмъ главната позиция — часътъ бѣше вече 1 $\frac{1}{2}$ следъ полунощъ. Азъ съ ротата си заехъ мѣстото си като дружинна подръжка; тукъ дойде командира на полка подполковникъ Мурджевъ и като ме видя, стисна ми ржката и каза: „поздравлявамъ ви съ живота“. Отъ какъ се стѣсни гърцитъ прекратиха всѣкакъвъ огънь и не ни закачаха вече презъ цѣлата нощъ.

24. Отстѣпление.

Туку що бѣхме се настанили и войниците отъ голѣмата дневна умора бѣха всички изпозаспали, а азъ бѣхъ се завилъ съ едно платнище и свитъ въ единъ окопъ заедно съ подпоручикъ Колевъ, ето че дойде единъ войникъ и ми предаде, че ме вика командира на полка. Веднага отидохъ; тамъ бѣха вече и другитѣ ротни командири; поручикъ Докузовъ, командиръ на 13-а рота, командуваше сега дружината. Командирътъ на полка подполковникъ Мурджевъ ни събщи, че има заповѣдь за общо отстѣпление отъ линията, която сега държахме. Новата линия на която трѣбваше да се закрепимъ бѣше линията минаваща туку предъ самия гр. Горна-Джумая. Сега трѣбваше да се организира отстѣплението, артилерията още съ мръкване се бѣше изтеглила. Веднага изпратихме назадъ останалитѣ ранени, като имъ дадохме необходимото охранение. Азъ бѣхъ назначенъ съ ротата си и две картечници началникъ на главнитѣ сили на ариергарда на бригадата. Къмъ 3¹/₂ ч. преди пладне на 15.III почнахме отстѣплението отъ Бакътъ-Баиръ, отстѣпвахме презъ цѣлия день на 15. VII необезпокоявани отъ никого — гърцитѣ не ни преследваха. Когато минавахме покрай главния превъзроченъ пунктъ на бригадата, видѣхъ sanit. майоръ Д-ръ Р. Ангеловъ, който бѣше изпратилъ всичкитѣ ранени, но не бѣше далъ още заповѣдь да се отстѣпи. Минавайки покрай неговата палатка приказахме се и казахъ му, че сме ариергардъ на бригадата и тогава той веднага съ своитѣ хора тръгна съ насъ. Така ний достигнахме висотитѣ источно отъ Горна Джумая и тукъ ношувахме на 15 срещу 16 VII, като бригадна поддръжка. Тука се събрахме съ третѣ роти отъ 1-а дружина, командувани сега отъ капитанъ Минчевъ. Тукъ узнахъ, че първата дружина действаща въ участъка на 1-и пех. полкъ следъ енергичното си настѣпление на 13 е атакувала на ножъ гърцитѣ и ги изгонила отъ завзетитѣ позиции, но е била принудена на 14 да отстѣпи, при което командира на дружината майоръ И. и командира на 2-а рота поручикъ Паница сж били пленени. Тука прекарахме деньтъ 16.VII и тука ношувахме. Презъ цѣлата нощъ бѣхме озарявани отъ свѣтлината на горящата Горна-Джумая. Какъ и кой подпали града незнаехме, но града гореше; гореше най-богатата му часть, гореше чаршията. На 17.VIII започнахме ново и последно настѣпление срещу гърцитѣ. Преди това, обаче, на войниците се прочетоха въ присѣствието на бригадни командиръ телеграми, съ които се съобщаваше за голѣми успѣхи на войскитѣ на генералъ Дѣловъ, действащи на изтокъ отъ насъ, но войниците вече не вѣрваха на такива телеграми. Тѣ открито питаха дали ще е вѣрно това — толкова бѣха свикнали съ лъжливитѣ съобщения, които презъ този периодъ на

войната бѣха станали най-пакостното явление. И наистина, както отпосле се разбра и тази телеграма не съдържахше истината. Нѣма нищо по-пакостно за духа на войниците, нищо по-вредно за подържане дисциплината, отколкото да имъ се съобщаватъ лъжливи сведения за наши успѣхи; това влияе гибелно върху тѣхното настроение и убива вѣрата имъ въ началниците, а безъ тази вѣра немислима е победата. Българския войникъ въпреки слабата му обща култура е дорасълъ до тази висота да знае истината, каквато ще да е тя и колкото грозна и да е тя. И тамъ кждето началниците сж казвали на войниците си истината, тамъ войниците сж имали пълна вѣра въ тѣхъ и тия роти и части винаги излизаха съ честь и отъ най-тежките положения. Нашата дружина, командувана още отъ поручикъ Докузовъ, бѣше бригадна подръжка и ний достиграхме до лозята що сж северно отъ гр. Горна Джумая и тамъ нощувахме. Презъ нощта силенъ проливънъ дъждъ ни измокри.

25. Третото примирие.

Въ сжшия день 18.VII въ 1 часа следъ пладне се обяви примирието съ гърците. Това бѣше вече третото примирие въ тази война; за трети пжтъ вече се забиваха бѣлитѣ флагове за очертане демаркационата линия. Ний още не бѣхме увѣрени, че примирието нѣма да се прекъсне и че военнитѣ действия нѣма пакъ да се започнатъ. Първа дружина отъ нашия полкъ бѣше на предни постове предъ самата демаркационна линия. Времето отъ 20 до 29 VII употребисме за организиране нова позиция на линия, малко северно отъ гр. Горна Джумая. Въ това време командването на дружината ни пое майоръ Наковъ, който отъ мобилизацията до тогава бѣше командиръ на нестроевата рота, а дружината бѣше попълнена съ запасни войници отъ опълчението извикани и пренесени набързо отъ София. Това бѣха все стари хора имаше дори единъ 56 годршенъ; стана така, че баща и синъ — войници се случиха въ ротата ми. Тия войници отъ опълчението, поради голѣмата имъ възраст не ги влѣхъ въ ротата между другитѣ взводове, а образувахъ отъ тѣхъ пети взводъ — опълченски; този взводъ на работа по позицията не го назначавахъ. Почти едновременно съ тѣзи стари войници ротата ми биде попълнена и съ около 80 млади войници отъ „6 пеши ескадронъ“. Това бѣха млади момчета отъ Харманлийско, които никога не бѣха още ездили и които бѣха доведени отъ поручикъ Славовъ да попълнятъ полка. По този начинъ ротата и дружината ни пакъ приеха нормалниятъ си видъ по численостъ. Духъ за борба, обаче, нѣмаше никакъвъ. Старитѣ войници отъ опълчението заявяваха, че не могатъ да издържатъ дълги походи и че само на позиция могатъ да

стоятъ, обаче ни напредъ ни назадъ не биха могли успѣшно да се движатъ въ случай на нужда.

26. Миръ.

На 27.VII нашата дружина смѣни отъ позиция 1-а дружина, а следъ три дни се получи съобщение, че мирътъ е подписанъ въ Букурещъ и че бригадата ни ще тръгне въ походъ за София. Обаче нашата дружина (4) бѣше оставена на демаркационната линия, като гранична до като мине комисиия да установи границата. Отъ дружиния командиръ ми се предаде изрично, че нашето оставяне на това мѣсто е само за 2 — 3 дена и това обстоятелство непременно да се съобщи на войниците. На командуваната отъ менъ рота се даде участъкъ отъ около 15 клм. отъ р. Струма, южно отъ гр. Горна Джумая до надъ Бакъръ-баиръ. Този участъкъ заехъ съ две застави съ по три поста всѣка и по единъ главенъ караулъ, кждето бѣхъ и азъ. Гърцитѣ се държеха спокойно и никакви инциденти не се случиха. Днитѣ започнаха да текатъ монотонно; азъ провѣрярахъ всѣкой день по постоветѣ и виждахъ, че войниците почнаха да се отегчаватъ: тѣ нѣмаха никакво занимание, никакво четиво, което да имъ запълни времето; нѣмахме никаква поща. Постовотѣ се бѣха обзавели, като за гранична служба. На 1.VIII при единъ отъ постоветѣ се явиха трима гръцки офицери, отъ които единиятъ бѣше капитанъ, дружиненъ командиръ. Изпратениятъ да ми доложи това войникъ ме нѣбри въ града, гдето често ходехъ и ми доложи, че гръцкитѣ офицери искатъ нѣщо да ми кажатъ. Веднага на конь тръгнахъ отъ града за демаркационната линия и намерихъ при поста тримата гръцки офицери. Запознахме се, двамата бѣха подпоручици, а единия отъ тѣхъ запасенъ. Капитанинтъ, усмихвайки се, ми се оплака, че вече три часа ме чакалъ. Говорехме чрезъ преводачъ гръцки войникъ отъ Македония, който не говореше добре български. Гръцкиятъ капитанъ ми събщи, че ималъ заповѣдъ въ единъ часа следъ пладне да събере всичкитѣ си постове и замине съ дружината за Демиръ-Хисаръ и отъ името на неговото началство ме помоли да вземемъ изпразнената отъ тѣхъ територия. Следъ това той ми каза, че да знаа точно момента на заминаването имъ ще ми дадатъ знакъ, като подпалятъ една купа и той ми посочи купата. Следъ това гърцитѣ много вежливо се сбогуваха съ мене и се раздѣлихме. За всичко веднага донесохъ на по-горното началство съ молба за инструкции. Сжщиятъ день 1.VIII точно единъ часа следъ пладне гърцитѣ подадоха уговорения знакъ: подпалиха купата сено и видѣхме че си заминаха.

Нашитѣ постове и въобще цѣлото наше разположение си остана въ сжщото положение, какго и по-преди. Войници-

тѣ почнаха да се чудятъ защо стоимъ на това мѣсто и пазимъ голитѣ баири; най-нетърпеливи бѣха опълченцитѣ: тѣ не можеха да разбератъ какъ можемъ да стоимъ и пазимъ, когато насреща ни нѣма никакъвъ врагъ. До когато гърцитѣ стояха срещу насъ, все пакъ нашитѣ наблюдения отвлечаха до нейде си вниманието на войникитѣ, а сега и това задължение стана безпредметно. Войникитѣ почнаха да си говорятъ по между си за това че още на 30. VII. имъ казахме, че оставаме тука само за 2-3 дена, а ето вече 7—8 дена стоятъ и то безцелно. И наистина неможехъ и азъ да разбера кому бѣше още нужно да да си служи съ лъжи. Войникитѣ и безъ това вече малко върваха на наштѣ съобщения, но изглежда че тия които бѣха отговорни за пуцане въ ходъ на тия лъжи не си даваха точна смѣтка, каква тежка отговорностъ поематъ и каква пакостъ на службата вършатъ когато си служатъ съ лъжи. Но нѣмаше какво да се прави. Заповѣдта бѣше да останемъ на сжщитѣ мѣста, кждето ни свари примирието. Войникитѣ почнаха да ме молятъ да имъ пратя по постоветѣ нещо за четене. Но като нѣмаше никаква поща и азъ не не можахъ да задоволя тази тѣхна нужда. При такива условия положението на ротния командиръ е много тежко; по-леко ми бѣше въ най-критичнитѣ положения на най-крѣвопролитния бой отколкото да подържамъ добрия духъ при бездействието такова, каквото сега ни се случи. За да потърся нѣкое четиво отидохъ въ града (Горна Джумая), който се падаше въ най-близкия тилъ на моя граниченъ участъкъ. Тамъ у единъ познатъ офицеръ отъ квартирующата тогава дружина отъ 50-и пех. полкъ намерихъ заповѣдта по действующата армия на главнокомандующия за демобилизацията. Взехъ я и я дадохъ да се предава и чете отъ постъ на постъ. Минаха се още 2-3 дена, но нито смѣна идеша, нито заповѣдъ за заемане изпразнената отъ гърцитѣ мѣстностъ. Презъ тия дни взехъ една команда войници отъ демаркационната линия, отидохме на мѣстото гдето бѣше боя на 14. VII. и поставихме кръстове на гробоветѣ на нашитѣ войници паднали въ тоя бой, а самитѣ гробове поправихме. Азъ се възползувахъ отъ случая да разгледамъ гръцката позиция на 14. VII. Тя представляваше обикновенъ окопъ за наколенъ и задъ него едно голѣмо пространство бѣше усеяно съ кръстове — това бѣха гробоветѣ на падналитѣ тѣхни войници на 13. и 14. VII. — тия дати личеха по кръстоветѣ. Изглежда, че даже само въ убити, загубитѣ, които гърцитѣ претѣпѣха на 13. и 14. VII. бѣха голѣми.

На 19. VII. кжно презъ нощта ме събуди заповѣдта да събера постоветѣ и потегля съ ротата си за гр. Горна Джумая, кждето бѣше назначено сборното мѣсто на дружината. Сутринтъ 7 ч. на 10. VIII. цѣлата рота бѣше събрана и тръгнахме за Горна Джумая. Въ сжщото време наши части

минаха демаркационната линия по шосето за Кресна. Следъ четиридневенъ маршъ презъ Коняво и Дупница пристигнахме къмъ 10 часа преди пладне на 13. VIII. въ София, гдето при стрелбището ни пасрещна командира на полка съ музиката.

Още сжция день раздадохъ на войницитеъ увольнителните билети и съ това моята служба се свърши, защото следъ три дена и азъ бѣхъ вече демобилизиранъ.

КРАЙ НА ПЪРВАТА ЧАСТЪ.

